

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ИМ. ШОТА РУСТАВЕЛИ

ГУРАМ ШАРАДЗЕ

ЕВГЕНИЙ
БОЛХОВИТИНОВ
ПЕРВЫЙ
РУССКИЙ
РУСТВЕЛОЛОГ

ОЧЁРК
ИЗ ИСТОРИИ РУСТВЕЛОЛОГИИ

«МЕЦНИЕРЕБА» ТБИЛИСИ
1978

ბერძნულ-სომხური

მეცნიერული
კლასიკური
საბჭოთაო
კულტურის
კლასიკური
კლასიკური

საბჭოთა
კულტურის
კლასიკური

«მეცნიერული» თბილისი
1978

რუსთველოლოგიის ისტორია XIX საუკუნეში იწყება ე. ბოლხო-
ვიტინოვის წიგნით «Историческое изображение Грузии...», რომე-
ლიც გამოიცა რუსეთთან საქართველოს შეერთების პირველი წლის
თავზე (სპბ., 1802).

ე. ბოლხოვიტინოვი (1767—1837) თავისი დროისთვის გამოჩენი-
ლი რუსი მეცნიერი და კულტურის მოღვაწე იყო. ქართველი კონსულ-
ტანტების დახმარებით დაწერილ მის წიგნში ქართული ლიტერატუ-
რის სხვა ძეგლებთან ერთად განხილულია შოთა რუსთაველის „ვეფ-
ხისტყაოსანი“, კერძოდ, მოცემულია პოემასთან და მის ავტორთან და-
კავშირებული რიგი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხები და ზო-
გიერთი ადგილის რუსული თარგმანი.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიე-
რული მოღვაწეობის, კერძოდ, რუსთველოლოგიის ისტორიაში მისი
წიგნის მნიშვნელობის შეფასების ცდას.

რედაქტორი ს ა რ გ ი ს ც ა ი შ ვ ი ლ ი

შესავალი

XIX საუკუნის I ნახევარი რუსთველოლოგიის ისტორიაში ვეფხისტყაოსნის კვლევის გამოცოცხლებით ხასიათდება. გამოცოცხლებით, — ვამბობთ იმიტომ, რომ მთელი XVIII საუკუნის განმავლობაში, პოემის 1712 წლის ვახტანგისეული გამოცემის შემდეგ, თითქმის აღარავინ მიბრუნებია სწავლული მეფის მიერ წამოწყებულ საქმეს.

ახალი საუკუნის დასაწყისში განახლებულ რუსთველოლოგიურ კვლევა-ძიებას იმთავითვე დაეტყო ევროპული მეცნიერული აზროვნების ზეგავლენა, რაც გაპირობებული იყო საქართველოს ისტორიაში ამ დროს მომხდარი თვისობრივად სრულიად ახალი ეპოქალური მნიშვნელობის მოვლენებით. აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ (1801 წ.) ახალი სხივი შეიტანა ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მიბრუნების პუნქტი გახდა ქართული მეცნიერული აზროვნების ისტორიაში.

ამ პერიოდის რუსთველოლოგიური ლიტერატურის უბრალო ბიბლიოგრაფიული აღნუსხვაც ნათლად გვიჩვენებს, თუ როგორ ერთბაშად გაფართოვდა რუსთველის პოემით დაინტერესების გეოგრაფიული არეალი. რუსთველის პოემაზე საგანგებოდ თუ გაკვირვებით უკვე წერენ რუსი და ევროპელი ავტორები — ე. ბოლხოვიტინოვი, შლეცერი, ზასი (ლანგენი მისი მთარგმნელია), მალტბრენი, ი. ორლოვი, მ. ბროსე, კ. რდულტოვსკი, ა. ჟარი დე მანსი, ა. მურავიოვი...¹ ჩნდება პოემის უცხო ენებზე (რუსული, ფრანგუ-

¹ შდრ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა (1712 — 1956 წლები), თბ., 1957, გვ. 4—32.

ლი, პოლონური) გადათარგმნის პირველი ცდები (ე. ბოლხოვიტინოვი, მ. ბროსე, კ. რდულტოვსკი, ი. ბარტდინსკი...)².

საგანგებო ხაზგასმის ღირსია ის, რომ უცხოელ ავტორებთან ერთად ამ პერიოდში სამეცნიერო ასპარეზზე გამოდიან სახელგანთქმული ქართველი მეცნიერები: თეიმურაზ ბაგრატიონი, სოლომონ დოდაშვილი, პლატონ იოსელიანი, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილები, რომლებმაც ღირსეული ადგილი დაიკავეს რუს და ევროპელ მეცნიერთა გვერდით; მათ მოღვაწეობას იმთავითვე განაზღვრავდა იმისი ღრმა შეგნება, რომ ეროვნულ კულტურას, ამ შემთხვევაში, შწერლობას, უწინარეს ყოვლისა, ეროვნული მეცნიერული ძალები უნდა სწავლობდეს, რომ სწორედ ეროვნულ მეცნიერულ ძალებს უნდა შესწევდეს, პირველ რიგში, მისი ათვისების სასიცოცხლო უნარი და ენერგია, რადგან მსოფლიო კულტურის ისტორიამ ბევრი იცის ისეთი შემთხვევა, როდესაც ამა თუ იმ საკაცობრიო კულტურის ძეგლს, მისი შემქმნელი ხალხის სულიერი გამოფიტვისა და ინტელექტუალური მოძრაობის დაშრეტის გამო, სხვა ერების მეცნიერები ეპატრონებოდნენ ხოლმე.

ამ მხრივ თ. ბაგრატიონმა, დ. ჩუბინაშვილმა და პლ. იოსელიანმა, მარი ბროსესთან ერთად, XVIII საუკუნეში ვახტანგ VI-ის მიერ დაწყებული, ვახუშტისა და ანტონ I-ის მიერ გაგრძელებული მეცნიერული ტრადიციები XIX ს. I ნახევარში თვისობრივად სრულიად ახალ საფეხურზე აიყვანეს. ხოლო, რაც შეეხება რუსთველოლოგიურ მუშაობას, აქ მათ იმდენი გააკეთეს, რომ, არსებითად, ისინია არა მარტო იმდროინდელ რუს და ევროპელ მეცნიერთა, არამედ, თუ გნებავთ, აკად. ნ. მარის მოსვლამდე, მთელი XIX საუკუნის რუსთველოლოგიური კვლევა-ძიების ტონისა და მიმართულების მიმცემი, ამასთან, თანამედროვე რუსთველოლოგიური მეცნიერების მიღ-

² П. Берков, Шота Руставели в русской литературе, ИАН, отд. общ. наук., № 3, 1938, გვ. 49—80, გადაიბეჭდა კრებულში: Десятели русской культуры о Шота Руставели, Тб., 1966, გვ. 251—309; ს. იორდანაშვილი, ვეფხისტყაოსნის თარგმანები ევროპულ ენებზე, „რუსთველის კრებული“, თბ., 1938, გვ. 241 შმდ.; ლ. ანდლულაძე, ვეფხისტყაოსნის პირველი რუსული თარგმანი, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, I, თბ., 1962, გვ. 206—207; მისივე, ვეფხისტყაოსნის რევოლუციამდელი რუსი მთარგმნელები, „ძვ. ქართ. მწ. საკითხები“, III, თბ., 1968, გვ. 104 და შმდ.; ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 324 და შმდ.; В. Шадурн, Что знала о Руставели Россия пушкинского времени, კრებ. „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს“, თბ., 1966, გვ. 415—435; ლ. მენაბდე, რუსთველი პოლონეთში, „ალ. ბარამიძის საიუბილეო კრებული“, თბ., 1974, გვ. 163 შმდ.

წევები გარკვეულად მათი დაუღალავი შემოქმედებითი შრომითაც არის გაპირობებული. XIX ს. I ნახევარში მათ მიერ გაჩაღებული მეცნიერული საქმიანობა ქართველოლოგიის, როგორც ახალი დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის, ჩამოყალიბების ერთ-ერთი მტკიცე ფაქტორი გახდა, რაც უკვე ეროვნული მეცნიერების წინაშე მათ უდავო ისტორიულ დამსახურებას მოასწავებს.

ზემოთ გაკვრით უკვე აღვნიშნეთ XIX ს. I ნახევრის ქართველ და უცხოელ ავტორთა რუსთველოლოგიური ღვაწლის შესახებ, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს ყველა მათ ნაშრომს სპეციალური რუსთველოლოგიური კვლევა-ძიების ან ორიგინალობის პრეტენზია ჰქონდეს. ამდენად, ზოგიერთი საგანგებო ყურადღებას შეიძლება არც იმსახურებდეს. ვფიქრობთ, არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ საეტაპო მნიშვნელობა მაინც მხოლოდ რამდენიმე მათგანს ჰქონდა: ესენია — ე. ბოლხოვიტინოვი, მ. ბროსე, თ. ბაგრატიონი, დ. ჩუბინაშვილი და პლ. იოსელიანი.

ამჯერად ჩვენი ინტერესის საგანია სწორედ პირველი რუსი რუსთველოლოგი ევგენი ბოლხოვიტინოვი (1767—1837).

ევგენი ბოლხოვიტინოვი (მიტროპოლიტი კიევისა) რუსთველის შესახებ რუსულ ენაზე დაწერილი პირველი შრომის ავტორია³. მასვე ეკუთვნის ვეფხისტყაოსნის (რამდენიმე სტროფის) რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა. ამდენად, იგი ვეფხისტყაოსნის პირველ რუს მთარგმნელადცაა მიჩნეული. თუ გავეხსენებთ იმასაც, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის შრომა მაშინვე ითარგმნა გერმანულ ენაზე⁴, ხოლო შლეცერმა და მალტ-ბრენმა მას გერმანულ და ფრანგულ ენებზეც კრცელი რეცენზიები მიუძღვნეს⁵, ადვილად დავრწმუნ-

³ Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии, СПб., 1802, გვ. 72, 86—87, 90—91.

⁴ Georgien oder historisches Gemälde von Grusien in politischer, kirchlicher und gelehrter Hinsicht. Aus dem Russischen übersetzt von Fridrich Schmidt, Doktor der Philosophie, Riga und Leipzig, 1804.

⁵ Göttingische gelehrte Anzeigen, 42. Stück. Den 12. März 1803 (იხ. სურ. 12), გვ. 409—424; Annales des voyages de la géographie et de l'histoire, Publiées par M. Malte-Brun, Paris, 1810, t. XII (იხ. სურ. 13 და 14), გვ. 73—100; ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნს იცნობდა და იმოწმებდა სენ-მარტენიც; Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, par M. J. Saint-Martin, tome second, Paris, 1819, გვ. 247, 249. აქვე შევნიშნათ, რომ შლეცერი თავის რეცენზიაში რუსთველს არ ახსენებს (იხ. გვ. 421. ცნობა მომართა ლ. მენაბდე მ.).

ნდებთ, რომ ევროპაში ქართული კულტურის, კერძოდ, რუსთველის სახელის გატანისა და პოპულარიზაციის საქმეს არსებითად პირველად ე. ბოლხოვიტინოვის შრომამ შეუწყო ხელი. მართლაც, დღეს უკვე საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია, რომ აკად. მ. ბროსეს, მაშინ პარიზში მოღვაწე ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა ორიენტალისტს, ქართველოლოგიური ინტერესები სწორედ ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის გაცნობამ გაუღვიძა⁶.

რა თქმა უნდა, ყველაფერი ეს ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნულ ნაშრომს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ქართული სულიერი კულტურის ისტორიაში. ამიტომ ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და შემოქმედების ზოგიერთ არსებით მხარეზე მოგვიხსენება შეიძლება.

მანამდე კი, საგანგებოდ გვსურს აღვნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომს ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში სპეციალურად, ან კიდევ, ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით სხვადასხვა დროს მრავალი ავტორი შეხებია, კერძოდ ლ. ანდლულაძე, თ. ბაგრატიონი, ალ. ბარამიძე, გ. გაჩეჩილაძე, ა. გაწერელია, მ. გუგუშვილი, კ. დოდაშვილი, რ. დოდაშვილი, რ. დოლონაძე, ი. ენაქოლოფაშვილი, გ. იმედაშვილი, კ. კეკელიძე, ს. ლეიკიშვილი, თ. მაჭავარიანი, ნ. მახათაძე, ი. მეგრელიძე, ლ. მენაბდე, გ. მიქაძე, შ. ონიანი, ტრ. რუხაძე, გ. ფარულავა, ნ. ფორაქიშვილი, ს. ყუბანეიშვილი, ვ. შადური, ა. შანიძე, ქრ. შარაშიძე, დ. ჩუბინაშვილი, ს. ცაიშვილი, გ. წერეთელი, ალ. ხახანაშვილი, ა. ხინთიბიძე... ყველა ისინი ჩვენს ნაშრომში სათანადო აღგილას დამოწმებული და განხილული გვაქვს საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით.

აღარაფერს ვამბობთ საერთოდ ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ შექმნილ მრავალფეროვან რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე, რომელიც უკვე საფუძვლიანად აქვს მიმოხილული ე. შმურლოს⁷.

⁶ Bibliographie analytique des ouvrages de Mr. M. F. Brosset, St-Ptb, 1887, გვ. IX. დაწვრილებით იხ. Е. Шмурло, Митрополит Евгений как ученый. Ранние годы жизни, 1767—1804, СПб., 1888, გვ. 348. შ. ხ ა ნ თ ა ძ ე, მარი ბროსე, თბ., 1966, გვ. 12. აგრეთვე, ი. მეგრელიძე, ქართველოლოგიის ისტორიიდან, ლიტმოდ. რესპ. საბჭოს VIII სამეცნ. სესია, თბ., 1974, გვ. 9—10.

⁷ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. III—XXXV; იხ. აგრეთვე, Е. Шмурло, Библиографический список литературных трудов Киевского митрополита Е. Болховитина, вып. I, СПб., 1888.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ უკანასკნელ ხანს ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომისადმი ინტერესი ჩვენში კიდევ უფრო გაცხოველდა. რამდენადაც ვიცით, ე. ბოლხოვიტინოვის შესახებ მონოგრაფიაზე მუშაობს ს. ლევიშვილი, მაგრამ იგი მკვლევარს ჯერჯერობით არ გამოუქვეყნებია, ხოლო ი. მეგრელიძე გამოსაცემად ამზადებს „ჩვეულ რუსთველოლოგიურ ლიტერატურას“, რომელშიაც, ბუნებრივია, ე. ბოლხოვიტინოვიც შედის. ჩვენი ნარკვევი, ვფიქრობთ, ხელს შეუწყობს აღნიშნული მიმართულებით კვლევა-ძიების გაღრმავებას და თავის წვლილს შეიტანს ამ საკითხის მონოგრაფიულადამუშავებაში.

ცხოვრების გზა

ე. ბოლხოვიტინოვის ბიოგრაფია, მისი უზოგადესი ხაზებითაა კი, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯერჯერობით არავის გადმოუცია. ამისი საჭიროება კი ნამდვილად იგრძნობა, რადგან სპეციალურ საკითხებზე მსჯელობისას ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და მეცნიერული მოღვაწეობის რომელიმე მხარის გაუთვალისწინებლობამ შეიძლება ზოგჯერ გაუგებრობა დაბადოს. ამაში ქვემოთ გზადაგზა დავრწმუნდებით.

ევგენი (ერისკაცობაში—ექვთიმე) ბოლხოვიტინოვი დაიბადა 1767 წლის 18 დეკემბერს (ძვ. სტ.)⁸ ვორონეჟში, როგორც ე. ბოცინანოსკი წერს, ღარიბი მღვდლის ოჯახში⁹, პ. ბარტენევის მიხედვით კი, «Евгений был родом купец и сделался священником по личной склонности»¹⁰. ე. შმურლო გაკვირვებას გამოთქვამს პ. ბარტენევის ამ ცნო-

⁸ ე. ბოლხოვიტინოვის დაბადების თარიღად ერთგან უთითებენ 1763 წელსაც (Русские портреты..., СПб., 1908, т. IV, вып. I, 71), რაც სხვა წყაროებით არ მართლდება.

⁹ იხ. Энци. словарь Брокгауза и Ефрона, СПб., 1893, т. 21, გვ. 411. შდრ. Большая энциклопедия, под ред. Е. Н. Южак ова, СПб., 1896, т. 9, გვ. 84—85; Энциклопедический словарь «Гранат», т. 6, სვეტი 249; Малый энциклопедический словарь, I, вып. II, изд. Брокгауз-Ефрон, СПб., 1907, სვეტი 1629; БСЭ, 3-е изд., т. 3, გვ. 525. იხ. აგრეთვე: Библиотека для чтения; СПб., 1838, т. 26, № 1, გვ. 37 შმდ.; Источники словаря русских писателей, собрал С. А. Венг е р о в, СПб., 1910, т. II, გვ. 336 — 341; Иллюстрированная газета, 1869, т. XXIII, № 1, № 3 და სხვ.

¹⁰ Русский архив, издаваемый при Чертковской библиотеке Петром Б а р т е н е в ы м, год осьмой (1870), Москва, 1871, სვ. 876, № 67.

ბის გამო. მისი დაწერილებითი გამოკვლევითაც¹¹, ე. ბოლხოვიტინოვის შაშა, რომელსაც ალექსი¹² რქმევია, ვაწესებულ იყოფილა «священником Воронежской Пышнской церкви»¹³, ხოლო «Фам-лия Б о л х о в и т и н о в ы х, из которой вышел митрополит Евгений, принадлежала к старинному служилому роду в Воронежском крае; свое прозвание получила она от города Бол-хова, где мы застаем еще в половине XVII столетия (1663г.) ея представителей»¹⁴.

მამით ადრე დაობლებული ყმაწვილი 1777-85 წლებში სწავლობდა ვორონეჟის სემინარიაში. 1785 წლის ვახაფხულზე ვავხაენეს მოსკოვის სასულიერო (სლავურ-ბერძნულ-ლათინურ) აკადემიაში, სადაც სწავლობდა 1788 წლის გასულამდე. თან ისმენდა შადენის, ბოდუენის, როსტის, გეიმის ლექციებს მოსკოვის უნივერსიტეტშიაც, დაეუფლა ევროპულ და კლასიკურ ენებს.

მოსკოვში სწავლის დროს ე. ბოლხოვიტინოვი უახლოვდება ნ. ი. ნოვიკოვსა და მის წრეს, ახლო ურთიერთობა აქვს აგრეთვე ცნობილ რუს ისტორიკოსთან, არქეოგრაფ ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკისთან (1737—1814); ეს ის ბანტიშ-კამენსკია, რომელიც შემდეგ მას

¹¹ Е. Ф. Шмурло, Евгений, митрополит Киевский, ЖМНП, апрель, 1886; июнь, 1887; июль, 1887; февраль, 1888; май, 1888; июнь, 1888. გამოცემულია ცალკე წიგნადაც შევსებული სახით: Е. Ф. Шмурло, Митрополит Евгений как ученый. Ранние годы жизни 1767—1804, СПб., 1888, გვ. I—LXXXV, 1 — 455.

¹² და არა — ალექსანდრე, ან კიდევ — ნიკოლოზი (შდრ. ს. ლეკიშვილი, ქართული კულტურისა და ისტორიის პოპულარიზატორი, „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 15. XII. 1955); მისივე, მე-19 საუკუნის დამდეგის რუსულ-ქართული კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან (ე. ბოლხოვიტინოვი და პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობა), საქ. სახელმწ. ლიტ. მუზეუმი, III სამეცნიერო სესია, თეზისები, თბ., 1961, გვ. 8—9 (დამტკიცებულია რუსულადაც, იქვე, გვ. 15—16). მისივე, Первооткрыватели Руставели, «Заря Востока», 25. VI. 1965; მისივე, Испытание временем, «Веч. Тбилиси», 13. VII, 1966; გ. მიქაძე, მასალები ქართული ვერსიფიკაციის კვლევის ისტორიისათვის, კრებ. „ლიტერატურის თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები“, წიგნი 2, თბ., 1965, გვ. 144 (ქვემოთ — მასალები); ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, გ. მიქაძის რედ., თბ., 1954, გვ. 216; გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 4; გ. გაჩეჩილაძე, ქართული ლექსი ინგლისურთან შეპირისპირებით, „მნათობი“, 1967, № 10, გვ. 152.

¹³ ЖМНП, 1886, апрель.

¹⁴ Е. Шмурло, დაახ. ნაშრ., СПб., 1888, გვ. 1.

დაეხმარება საქართველოს შესახებ დაწერილი ნაშრომისათვის წყაროების შერჩევასა და დამუშავებაში.

1789 წელს ე. ბოლხოვიტინოვი მშობლიურ ვორონეჟს დაუბრუნდა, სადაც იგი დანიშნეს სემინარიის საეკლესიო ისტორიის მასწავლებლად, იყო აგრეთვე მისი პრეფექტიც.

ამ დროისთვის ე. ბოლხოვიტინოვს საკმაო მწერლური გამოცდილება ჰქონია (ჯერ კიდევ მოსკოვში ყოფნისას, ნოვიკოვის ჩაგონებით, მან თარგმნა და გამოსცა 8 წიგნი, მათ შორის, ფენელონის „ძველ ფილოსოფოსთა ცხოვრების მოკლე აღწერილობანი“, წერდა ლექსებსაც). იგი შესდგომია „რუსეთის ისტორიაზე“ მუშაობას, მაგრამ მალე დარწმუნებულა, რომ მეტ სარგებლობას თავის ხალხს ადგილობრივი ისტორიის შესწავლით მოუტანდა. ეს შეგნება დაედო საფუძვლად მის პირველ კაპიტალურ ნაშრომს „ვორონეჟის გუბერნიის ისტორიული, გეოგრაფიული და ეკონომიური აღწერა“ (ასეთივე ხასიათის ნაშრომები შეადგინა მან შემდეგში ნოვგოროდში, ვოლოგდასა თუ კიევში მოღვაწეობის დროს!).

1793 წელს იქორწინა ლიპეცკელი ვაჰრის ქალზე ანა რასტორგუევაზე, მაგრამ მისი ოჯახური ბედნიერება ხანმოკლე აღმოჩნდა: ზედიზედ დაკარგა სამივე შვილი, უკანასკნელად, 1799 წლის აგვისტოში ცოლიც გარდაეცვალა¹⁵. 1800 წლის იანვარში მან მტკიცედ გადაწყვიტა ბერად აღკვეცილიყო.

1800 წლის თებერვლის დასაწყისში ე. ბოლხოვიტინოვმა სამუდამოდ დატოვა ვორონეჟი და 15 თებერვალს ჩავიდა მოსკოვს ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკისთან, ხოლო 1 მარტს უკვე პეტერბურგშია; 3 მარტს იგი ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის სარეკომენდაციო ბარათით გამოცხადდა არქიეპისკოპოს ამბროსისთან (მომავალ მიტროპოლიტთან). ე. ბოლხოვიტინოვი განაწესეს ალექსანდრე ნეველის სასულიერო აკადემიის პრეფექტად და ფილოსოფიის და უმაღლესი მკერმეტყველების მასწავლებლად. 7 მარტს იგი ბერად აღკვეცეს და ამ დღიდან, როგორც ე. შმურლო წერს, «Евфимий навсегда превратился в Евгения»¹⁶. მას ამასთან ერთად უბოძეს პეტერბურგის მახლობელი ზელენეცკის მონასტრის არქიმანდრიტობა, ხოლო 1802 წლის 27 იანვარს გადაიყვანეს სერგიევის უდაბნოს არქიმანდრიტად. 1804 წლის 1 იანვრიდან ე. ბოლხოვიტინოვი ეპისკოპოსად აღაგლინეს და ნოვგოროდშია, 1808 წელს კი აქედან ვოლოგდაში გადაიყვანეს, 1813 წელს

¹⁵ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., ЖМНП, СПб., 1888, май.

¹⁶ Е. Шмурло, Митрополит Евгений как ученый, СПб., 1888, гл. 275.

კალუგაში, 1816 წელს—ფსკოვში, ხოლო 1822 წლიდან თავდაპირველად მას კიევის არქიეპისკოპოსის კათედრაზე ვხედავთ, ხოლო შემდეგ სიკვდილამდე, ე. ი. 1837 წლის 23 თებერვლამდე (ძვ. სტ.) იგი კიევის მიტროპოლიტია¹⁷. დაკრძალულია კიევში, სოფის ტაძარში¹⁸.

* * *

ი კ ო ნ ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი შ ე ნ ი შ ვ ნ ა :

ე. ბოლხოვიტინოვის პორტრეტი დაცული ყოფილა საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის არქივში¹⁹, ხოლო სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის კუთვნილი პორტრეტის რეპროდუქცია («С портрета, находящегося в Императорской Академии Наук») დაიბეჭდა 1908 წელს²⁰ და აქედანაა იგი გადმობეჭდილი ჩვენს წიგნში (სურ. 1). პორტრეტს დართული აქვს ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა რუსულ და ფრანგულ ენებზე²¹. ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვის ერთი პორტრეტული გამოსახულება დაბეჭდილია „Иллюстрированная газета“-შიც²². პორ-

¹⁷ მაშასადამე, თავისი სასულიერო კარიერის მთელ მანძილზე ევგენი ბოლხოვიტინოვი არასდროს ყოფილა პეტერბურგის მიტროპოლიტი (შდრ. ალ. ბარამიძე, ფაქტები და შენიშვნები, „ლიტ. საქართველო“, № 10, 1936, გვ. 6; მისივე, ერთი ცნობა ვეფხისტყაოსნის დვენის ისტორიიდან, ნარკვევები, I, თბ., 1945, გვ. 401—02) და არც, მით უმეტეს, კიევის არქიმანდრიატის (შდრ. რ. დოდაშვილი, მარი ბროსე ქართული მწერლობის მკვლევარი, თბ., 1962, გვ. 4).

¹⁸ Русские портреты... т. IV, вып. I. СПб., 1908, 71. ამ ტაძრის შესახებ იხ. София Киевская, Киев, 1971 г.; В. Н. Лазарев, Мозаики Софии Киевской, М., 1960 г.

¹⁹ Московский главный архив Министерства иностранных дел. Портреты и картины, хранящиеся в нем, вып. I, М., 1898, გვ. 83. შდრ. И. М. Кауфман, Русские биографические и библиографические словари, М., 1955.

²⁰ Русские портреты XVIII и XIX столетий, изд. В. К. Николая Михайловича, т. IV, вып. 2, СПб., 1908, 71.

²¹ Русские портреты..., т. IV, вып. I, СПб., 1908, 71.

²² Илл. газета, т. XXIII, СПб., 1869, № 1, იხ. აგრეთვე, Памяти митрополита Евгенія Болховитинова, 1837—1912, Воронеж, 1912 г. გვ. I შმდ; Евге-

ტრეტიდან ჩანს, რომ ე. ბოლხოვიტინოვს მიღებული ჰქონია ანდრია პირველწოდებულისა და წმ. ვლადიმერის ორდენები.

* * *

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ე. ბოლხოვიტინოვი ვორონეჟიდან პეტერბურგში 1800 წლის მარტში ჩავიდა²³. ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საინტერესოა ე. ბოლხოვიტინოვის მოღვაწეობა პეტერბურგში, ალექსანდრე ნეველის სასულიერო აკადემიაში (1800-1804 წწ.), სადაც მან დაწერა თავისი ცნობილი ნაშრომი «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии» (СПБ, 1802).

მაუხედავად დიდი დატვირთულობისა, რაც გამოწვეული იყო აკადემიის პრეფექტობითა და პედაგოგიური საქმიანობით (ჯერ ასწავლიდა ფილოსოფიასა და უმაღლეს მკვებრმეტყველებას, ხოლო 1802 წლის 5 აპრილიდან — ღმრთისმეტყველებას)²⁴, ე. ბოლხოვიტინოვი მაინც პოულობდა დროს მეცნიერული მუშაობისათვის. იგი აქტიურად თანამშრომლობს ცნობილ რუს სახელმწიფო მოღვაწესთან გრაფ ნ. პ. რუმიანცოვთან (1754—1826), რომელიც მფარველობდა და აფინანსებდა გამოჩენილ ისტორიკოსთან და არქეოგრაფთან (ე. ბოლხოვიტინოვი, ა. ვოსტოკოვი, კ. კალაიდოვიჩი, პ. სტროევი და სხვ.) მრავალმხრივ საინტერესო მუშაობას.

ჩვენ ამჯერად ვერ შევხებით ე. ბოლხოვიტინოვის უმდიდრეს მეცნიერულ მემკვიდრეობას, რომელიც მოიცავს ფილოსოფიის, ის-

ნიევский сборник. Материалы для биографии митрополита Евгения, вып. I, СПб., 1871 г.

²³ ასე რომ, ვორონეჟელი ე. ბოლხოვიტინოვი პეტერბურგში „უკრაინიდან მოსულ ღვთისმსახურად“ ვერ ჩაითვლება (შდრ. ლ. ანდლუაძე, ვეფხისტყაოსნის რეკლუციამდელი რუსი მთარგმნელები, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, III, თბ., 1968, გვ. 110). ასევე, ზუსტი არ არის „პეტერბურგში სასულიერო აკადემიის პრეფექტად ე. ბოლხოვიტინოვის მუშაობის პერიოდად 1800—1802 წლების“ მიჩნევა (იქვე, გვ. 110).

²⁴ ამ მხრივ, დამახასიათებელია ე. ბოლხოვიტინოვის 1800 წლის 26 აპრილის წერილი თავისი ვორონეჟელი მეგობრის ვ. ი. მაკედონეცისადმი: «От множества должностей редко высыпаюсь и от того чувствую даже боль в груди, в спине, в голове. Вся академия взвалена на мои плечи» (Русский архив, 1870, М., 1871, სვ. 774).

ტორიის, მუსიკის, არქეოგრაფია-არქეოლოგიის, ბიბლიოგრაფიისა თუ ეკლესიის ისტორიის მრავალფეროვან საკითხებს, ვიტყვით მხოლოდ, რომ მის დაუღალავ მოღვაწეობას გულწრფელ აღტაცებაში მოჰყავდა თანამედროვენი და მისი შემოქმედების დამფასებლები. მოვიყვანთ მხოლოდ რამდენიმე გამონათქვამს ე. ბოლხოვიტინოვის შესახებ: «Кому не дорога, не священна память... благородного и умного человека, усердного ревнителя просвещения, превосходного литератора и, бесспорно, ученейшего сына... Руси, каков был Евгений? Напрасно искали бы мы, между его и нашими современниками, другого русского человека, основательнее ученого и истиннее просвещенного. Евгений, действительно, принадлежал к числу первых ученых в Европе»²⁵, «Один из величайших собирателей, которые когда-либо существовали»²⁶, «Про Евгения справедливо говорили, что «нет науки, которая была бы ему чужда»²⁷, «Это светлое и симпатическое имя», «знаменитый и неутомимый труженик нашей науки»²⁸, ხოლო ე. შმურლოს სიტყვებით, «Труд не был для него делом внешним, посторонним, но был необходимым элементом его существования... Труд был и отдых, и успокоение, и счастье»²⁹.

ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიერული ღვაწლი სათანადოდ იყო დაფასებული. ი. სრეზნევსკის ცნობით, „В 1805 году пр. Евгений избран в члены Московского Университета, а в 1806 г. в члены Российской Академии»³⁰, რასაც ადასტურებს თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვის სიტყვები: «В прошлом декабре и Российская Академия прислала мне диплом на членство»,—წერდა იგი 1807 წლის 4 აპრილს³¹,

²⁵ Библиотека для чтения, СПб., 1838, т. 26, отд. V, гл. 37.

²⁶ М. Погодин, Вологда... (მოგვყავს შმურლოს მიხედვით, გვ. VI—VII).

²⁷ Русские портреты..., IV, вып. I, СПб., 1908, 71.

²⁸ Н. Северный, Несколько слов о митрополите Евгении и его письмах, Русский архив, 1870, М., 1871, სვ. 871—880.

²⁹ ЖМНП, 1888, июнь; А. Бычков, О словарях... Евгения, СПб., 1868.

³⁰ И. И. Срезневский, Воспоминание о научной деятельности Евгения, კრებულში: Сборник статей, читанных в отделении русского языка и словесности Императорской Академии наук, т. 5, вып. I, СПб., 1868, გვ. 50.

³¹ იქვე, გვ. 51, შტრ. Материалы для биографии митрополита Евгения, СПб., 1871, გვ. VII.

ოდონდ, დამახასიათებელია გოროდჩანინოვისადმი მიწერილ წერილში ამის გამო გამოთქმული ე. ბოლხოვიტინოვის შეხედულება: «...но сим титлом я не льщусь, потому что в Академии сей всякая всячина набита в членство, даже и такие, которые от роду никогда ничего не писывали Русскаго»³². ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვი არჩეული ყოფილა მოსკოვის მედიკო-ქირურგიული აკადემიისა (1809 წ.) და ყაზანის სიტყვიერების საზოგადოების საპატიო წევრად³³.

³² И. И. Срезневский, დასახ. ნაშრ., გვ. 51.

³³ იქვე.

Լուս. 1. — Ժուզե Բազաբուզե Յոհաննէս
166 «Русские портреты...», СПб, 1908, III, 21.

სურ. 2. ვარლამ ერისთავის პორტრეტი (საქართველოს ხელოვნების მუზეუმი)

РУССКІЙ АРХИВЪ

ИЗДАВАЕМЫЙ

ПРИ

ЧЕРТКОВСКОЙ БИБЛИОТЕКѢ

Петромъ Бартевельмъ,

ГОДЪ ОСЬМОЙ

(1870).

МОСКВА.

Типографъ А. П. Мамонтова и К^о, Большой Дмитровск., № 7.

1871.

Այս 3-րդ թիվը «Русский архив»-ի համալրական համարն է:
Նախադրված է Բարտեվելմի և Մամոնտովի տպարանում:

სურ. 4. ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის პორტრეტი (ГИАМ-ის კოლექტიიდან)

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის დაწერის ისტორიული პირობები

ე. ბოლხოვიტინოვის პეტერბურგში ჩასვლა დაემთხვა დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენას — საქართველოს (ქართლ-კახეთის სამეფოს) რუსეთთან შეერთებას. ამის შესახებ პირველი მანიფესტი პაველ I-მა ჯერ კიდევ 1801 წლის 18 იანვარს გამოაცხადა, ხოლო ალექსანდრე I-მა 1801 წლის 12 სექტემბერს გამოცემული ახალი მანიფესტით უკვე საბოლოოდ განახორციელა ეს ისტორიული აქტი. ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიერული ინტერესების შემოზრუნებაც სწორედ ამ ფაქტმა განსაზღვრა.

ე. შმურლოს სწორი შენიშვნით, „повопрнобритенною страною в петербургском обществе, конечно, интересовались; Евгений же, видимо, занимала мысль написать книгу о малонизвестном народе»³¹, რის შესახებაც ცოტა უფრო ვრცლად მოგვიხდება შეჩერება.

* * *

XIX ს. 60-იანი წლების მიწურულს ევროპის ბაზარზე გიმნაზიის მასწავლებელმა ზაქარიაშვილმა შემთხვევით იპოვა და დაღუპვას გადაარჩინა რამდენიმე დოკუმენტი, რომელიც აღმოჩნდა ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ თავისი ევროპელი მეგობრის ვასილ ეგნატეს ძე მაკედონეცისადმი გაგზავნილი წერილები (სულ 89 წერილი). აღნიშ-

³¹ ЖМНП, 1888, № 5, გვ. 164.

ნული დოკუმენტები 1871 წელს გამოსცა ნ. სევერნიმ ერთწლიურ ორგანო «Русский архив»-ში³⁵. მათ შორის ჩვენთვის საინტერესოა 1802 წლის 13 მაისს პეტერბურგიდან გაგზავნილი ბარათი (№33), რომელშიც ე. ბოლხოვიტინოვი წერს ვ. მაკედონეცს:

«Дома я по пустынноическн живу, никуда вои ногою. Провожу только иногда вечера с Грузинским преосвящ. Варлаамом—и знаете ли, что из этих вечерних у меня с ним времяпрепровождений вышло? Он мне все рассказывал да рассказывал про Грузию, а я слушал да слушал, да на ус себе мотал, а там як присев писать, ажь смотрю, уже целая книга о Грузии маранья скопилась. Прочел владыке Варлааму—он ажь изумился, и ну пополнять, поправлять, с находящимися здесь Грузинскими князьями советываться и спрашиваться. Попросил я помощи и от Бантыша-Каменского. Он все любопытное из своего гнезда мне сообщил. Вот и книга. Показал митрополиту. Одобрено, велено напечатать и теперь уже под тисками. Два листа уже отпечатаны.

Мы с Грузинским сами хохочем, что из шуток вышла книга. Название ея есть следующее: Историческ[ое] изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея отношении (!). Просим не погневаться: вы скоро ее читать будете. Там увидите и по грузински Отче Наш и несколько стихов. И все это писал человек ни слова по грузински не

³⁵ Выдержки из дружеских писем Евгения (впоследствии митрополита Киевского) к Воронежскому приятелю его Василию Игнатьевичу Македону, «Русский архив издаваемый при Чертковской библиотеке Петром Бартеевым, год осьмой, (1870)», Москва, 1871, სვ. 769—870 (სქრ. 3) ამდენად არ არსებობს «Русский архив»-ის 1870 წლის 4—5 ნომრები: შდრ. В. Шадური, Что знала о Руставели Россия пушкинского времени? კრებ. „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს“, თბ., 1966, გვ. 419, სქ. 1; ლ. ანდრუშელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 110, სქ. 8. წყაროს არაბუსტი დამოწმება მომდინარეობს ე. ვეიდენბაუმიდან, შდრ. თ. მაკედიანი, ერთი საყურადღებო წიგნის შესახებ, მარქსის სახ. საქ. სსრ სახელმწ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, ტ. III, ტფ., 1937; შდრ. საქ. ბიბლ.

R $\frac{141\ 833}{309}$ —ე. ვეიდენბაუმის ნაქონი ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი, მინაწერი უდის უკანა ფურცელზე.

знающий и от роду Грузии не видавший» (იქვე, სვ. 814-815. ხაზი ყველგან ჩვენია. გ. შ.).

ორი თვის შემდეგ, 1802 წლის 15 ივლისს გაგზავნილი ბარათიდან (№ 35) ირკვევა, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი უკვე დაბეჭდილია და ერთ ეგზემპლარს იგი უგზავნის კიდეც ვ. მაკედონეცს: „Посылаю к вам экземпляр моей Грузии. Прилагаю при том еще и Грузинскую грамматику, сочиненную преосв. Варлаамом... Однакож я в ней ни-мало не участвовал. Авось и вы по грузински выучитесь...“

Из посвящения вы увидите, что автору не захотелось выставлять себя. Мое дело было всегда работать для общей пользы и не ожидать наград. Да и действительно никогда оных не получал. И сия книга отправлена митрополитом Государю; но ответу еще нету» (იქვე, სვეტი 817)³⁶.

მართლაც, წიგნი გამოცემულია ანონიმურად («автору не захотелось выставлять себя») და ჰქვია: «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии. Сочинено в Александро-Невской Академии, В Санктпетербурге с дозволения указного, печатано в типографии Шнора, 1802 года» (მიძღვნილია ალექსანდრე I-დმი) (იხ. სურ. 5).

სპეციალურ ლიტერატურაში საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს ე. ბოლხოვიტინოვმა „... себя не назвал, судя по всему—потому, что не считал книгу своим собственным творением“, ან კიდევ: «Таким образом, «Историческое изображение Грузии» явилось, как бы результатом коллективного труда»,—წერს ვ. შადური³⁷. ამასვე ამბობს ლ. ანდლულაძე: „შრომის კოლექტიური ხასიათის გამო მოერიდა მისი დამწერი ავტორად წოდებულიყო“³⁸ და მ. გორგიძეც: „Книга эта является продуктом коллективной работы Болховитинова с петербургскими грузинами, а потому, не считая себя полным автором, он издал ее без подписи“³⁹.

³⁶ შდრ. ე. შუტერლოს სიტყვებს: «В половине июля 1802 г. издание было окончено» (Е. Шмурло, Библиографический список литературных трудов Киевского митрополита Евгения Болховитинова, СПб. 1888, № 73, გვ. 52.).

³⁷ В. Шадური, დასახ. ნაშრ., გვ. 418, 419.

³⁸ ლ. ანდლულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 109.

³⁹ М. Горгидзе, Грузины в Петербурге, Тб. 1976, გვ. 119.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ

Г Р У З И И

ВЪ ПОЛИТИЧЕСКОМЪ, ЦЕРКОВНОМЪ И УЧЕБНОМЪ
ЕЯ СОСТОЯНІИ.

Сочинено въ Александро-Невской
Академіи.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ
съ дозволенія Указнаго, печатано въ
шинографіи Шнора, 1802 года.

ვინ იყვნენ ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველი კონსულტანტები?

მაინც ვინ არის ის რამდენიმე კაცი, რომელთა „კოლექტიური შრომის“ საფუძველზე შექმნილა ანონიმურად გამოცემული ეს თხზულება?

წიგნის შესავალი. («Читателям») მთავრდება ზოგადი ხასიათის შენიშვნით: «Оно почерпнуто не из иностранных Европейских путешественников, но из оригинальных источников, большей частью сообщенных от пребывающих ныне в Санкт-Петербурге Грузинских Посланников и Депутатов».

უფრო კონკრეტულ მითითებას თავისი კონსულტანტების ვინაობაზე ე. ბოლხოვიტინოვი გვთავაზობს ვ. მაკედონეცისადმი 1802 წლის 13 მაისს გაგზავნილ წერილში (№ 33), რომელიც უკვე ზემოთ მოვიყვანეთ. აქ პირდაპირ არის დასახელებული იმ ხანად პეტერბურგში მოღვაწე ქართველი სასულიერო პირი ვარლამი (ერისთავი) (1762—1830)⁴⁰, მომავალი პირველი ეგზარქოსი საქართველოსი (1814—1817 წწ.) (სურ. 2) და იმ დროისათვის ცნობილი რუსი ისტორიკოსი ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკი (1737-1814), საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის არქივის გამგე (სურ. 4); ამას გარდა, ვარლამ ერისთავის მონათხრობის შესასცებად თუ შესასწორებლად («и ну пополнять, поправлять... советываться и спрашивать») ე. ბოლხოვიტინოვს თურმე

⁴⁰ ვარლამის ბიოგრაფიულ თარიღებზე შდრ. თ. მაკავეარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 220; ს. ლეკიშვილი, ორი ქართული მელოდიის უცნობი სანოტო ჩანაწერი, „დროშა“, № 1, გვ. 18.

შიუმართავს «с находящимися здесь Грузинскими князьями». მაგრამ ვინ არიან ისინი სახელდობრ? ამის შესახებ ე. ბოლხოვიტინოვი აქაც დუმს.

ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნული წერილის პირველმა გამომცემელმა ნ. სევერნიმ ჩვენთვის საინტერესო ამ ცნობას სქოლიოში პირველმა გაუკეთა ასეთი შენიშვნა: «В Петербурге жили в это время между прочим Грузинские царевичи Бограт (!), Иоанн и Михаил см. П. С. З. № 20, 386»⁴¹ (ხაზი ჩვენია. გ. შ.) (იხ. სურ. 6.).

33.

13 Маія 1802 г. С. П. Бурга.

дома
я по пустынночести живу — никуда вояг
ногою. Провожу только иногда вечера
с Грузинскѣхъ преосвящ. Варлаамомъ ¹⁾
— и знаете ли, что изъ этихъ вечернихъ
у меня съ нимъ времяпровождений
вышло? Онъ мнѣ все рассказывалъ да
рассказывалъ про Грузію, а я слушалъ
да слушалъ, да на усъ себѣ моталъ, а
тамъ какъ приставъ писать, ажъ смотрю,
уже цѣлая книга о Грузіи маранья ско-
пилась. Прочелъ владыкъ Варлааму —
онъ ажъ пѣзумился, я ну пополнять,
поправлять, съ находящимися здѣсь Гру-
зинскими князьями ²⁾ совѣтываться и
спрашиваться. Попросилъ я помощи и
отъ Вантыша-Каменскаго. Онъ все лю-
бозытное изъ своего гнѣзда мнѣ сообщ-
илъ. Вотъ и книга.

¹⁾ Въ Петербургѣ жили въ это время ме-
жду прочимъ Грузинскіе царевичи Богратъ,
Іоаннъ и Михаилъ, см. П. С. З. № 20, 386.

სურ. 6. ნ. სევერნის შენიშვნა ე. ბოლხოვიტინოვის
ქართულ კონსულტანტთა ვინაობის შესახებ. (1871 წ.)

⁴¹ Русский архив (1870), М., 1871, სვ. 814, სქ. 2; ი. გროტის ცნობით,
«...подлинники писем Евгения хранятся в Чертковской библиотеке»

საქმის დო უპოვინაჲსაჲს ვაჲ თეჲსა „გუჲრუჲსაჲს კნაჲსაჲს“, თო ეჲო ბაგრაჲს
იოანეჲს ი მუხილჲს, ვუჲჲდაჲსაჲს სეჲს პენსიჲს ოტჲ რუსეჲსაჲს
პრავიტეჲსაჲს. II. ო
35კ., XXVI, სტრ. 231, № 20386, 26 ავგ. 1802 გ.

სურ. 7. ე. შ მ ტ რ ლ ო ს შენიშვნა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართულ კონსულტანტ-
თა ვინაობის შესახებ (1888 წ.)

6. სევერნის მიერ 1871 წელს გამოთქმული ეს სასახვათაშორისო
(«...между прочим...») შენიშვნა 1888 წელს უკრიტიკოდ გადაიღო
თავის შრომაში ჯერ ე. შმურლომ: «Что же касается до упоми-
наемых в тексте «Грузинских князей», то это было Баграт, Ио-

составлено было Е. весьма ценное
«Историческое изображение Грузии» (СПб.,
1802)—результат бесѣдъ съ грузинскимъ епископомъ Варлаамомъ, грузинскими князьями
Багратой, Иоанномъ и Михайломъ, а также из-
сѣдованія архивнаго матеріала.

სურ. 8. ვ. ბოტიახოვესკის შენიშვნა ე. ბოლხოვიტინოვის
ქართულ კონსულტანტთა ვინაობის შესახებ (1893 წ.).

ანი и Михаил, выжидавшие себе пенсии от русского правитель-
ства. П. С. Зак., XXVII, стр. 231, № 20386, 26 авг., 1802 г.»⁴²
(იხ. სურ. 7), ხოლო 1893 წელს, ამ უკანასკნელზე დაყრდნობით, უყ-
რუმანოდ გაიმეორა ვ. ბოტიახოვესკიმ: «...составлено было Е [вгени-
ем] весьма ценное «Историческое изображение Грузии (СПб.,
1802)»—результат бесѣдъ с грузинскимъ епископомъ Варлаамомъ,
грузинскими князьями Багратой (!), Иоанномъ и Михайломъ, а
также изсѣдованія архивнаго матеріала»⁴³. მ ა შ ა ს ა დ -

(Я. Г р о т, Несколько заметок на письма митр. Евгения к Македону., Рус-
ский архив, 1870, სექტი 1769, №2).
⁴² ЖМНП, 1888, № 5, გვ. 165, სქ. I; Митрополит Евгений..., СПб, 1888,
გვ. 341, სქ. I.

⁴³ Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, СПб, 1893, ტ. 21,
გვ. 411; ერთი ადრთინდელი რუსული ენციკლოპედია შედარებით უფრო ფრთხი-
ლად ეხება ამ საკითხს: «В минуты досуга из разговоров с грузинскимъ архiereемъ
Е[вгений] набросалъ целую книгу: «Историческое изображение Грузии...» (იხ.
Большая энциклопедия, под ред. Е. Н. Ю ж а к о в а, СПб, 1896, ტ. 9,
გვ. 85).

ამე, ნ. სევერნის მიერ ე. ბოლხოვიტინოვის წერილისთვის სქოლიოში გაკეთებული შენიშვნა ე. შმურლომ და ვ. ბოციანოვსკიმ დედნისეულ ცნობად მიაწოდეს მკითხველს. ამის შემდეგ სამეცნიერო ლიტერატურაში, კერძოდ ქართულში, დიდხანს [დამკვიდრდა აზრი] თითქოს ე. ბოლხოვიტინოვის კონსულტანტები ყოფილან ქართველი ბატონიშვილები — ბაგრატ, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონები⁴⁴. მაგრამ ნამდვილად ასეა ეს?

* * *

ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვი არსად არ ახსენებს ბაგრატ, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონებს თავის კონსულტანტებად (როგორც ახლა გაირკვა, ეს ცნობა პირველად გაავრცელა ნ. სევერნიმ, ხოლო შემდეგ ე. შმურლომ და ვ. ბოციანოვსკიმ). იგი ერთ შემთხვევაში წერს, მეხმარებოდნენო „Грузинские Посланники и Депутаты“ (იხ. წიგნის შესავალი), ხოლო მეორეგან — «Грузинские князья»-ო (მაკედონეცისადმი გაგზავნილ წერილში)⁴⁵.

ბაგრატ იოანე და მიხეილ ბაგრატიონები არც Посланник-ები ყოფილან, არც Депутат-ები და არც, მით უმეტეს, Князь-ები, ისი-

⁴⁴ შლრ. თ. მ ა კ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 216; ი. ე ნ ა კ о л о ვ ი, ვეფხის-ტყაოსნის პირველი გამოკვლევები და თარგმანები რუსულ ენაზე „მნათობი“, 1938, № 1, გვ. 197 შმდ. ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 292, შნშ. 14; მ ი ს ი ე ვ ე, ქართული ვერსიფიკაცია და რუსთაველის ლექსი, „ლიტ. საქართველო“, 1972, № 15; მ ი ს ი ე ვ ე, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163—164; ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 95; გ. მ ი ქ ა ძ ე, მასალები..., გვ. 145; მ ი ს ი ე ვ ე, ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, შენიშვნები, გვ. 217; მ ი ს ი ე ვ ე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 5.

⁴⁵ ამაზე დაყრდნობით წერს ნ. ფორაქიშვილი: «В частной переписке с одним из корреспондентов Евг. Болховитинов прямо говорил о том, что существенную помощь в работе над книгой ему оказали знакомые грузины из числа «депутатов и посланников» (Н. П о р а к и ш в и л и, Первый русский критик Руставели, «Молод. Грузин», 1. X. 1966), მაგრამ ვინ იყვნენ ეს «знакомые грузины из числа «депутатов и посланников», ამის გარკვევა მას არ უცდია.

ნი იყვნენ პეტერბურგში იძულებით გადასახლებული საქართველოს სამეფო ოჯახის წევრები, ბატონიშვილები ანუ Царевич-ები.

აღნიშნული საკითხის კვლევისას მეტი ანგარიში უნდა გაეწიოს თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთ ცნობას. ბროსესადმი გაგზავნილ ბარათში 1832 წელს თეიმურაზი წერდა: „კვალად გეკითხათ ესეცა არხიმანდრიტისა ევგენიოსისა მცირესა აღწერილსა წიგნსა შინა მოხსენებული პოემისათვის ქართულისა: გვარნი ანუ ზომათათვის ლექსთასა. მე ეგრე ვგონებ, არა ზედ-მიწევნით გამოძიებულ იყოს, ვინაჲდგან უფალმან ევგენოზ თუთ არა უწყოდა ქართული ენაჲ და ოსტატიცა მისი, რომელიცა ქართულისა ენისა პოემისა თსებსისა იყო მოძღვარი, მასწავლელი და მაჩვენებელი რომელთამე კანონთა მისა, მე ვგონებ და იქვენელ ვარ, რომელ არა იყო იგი ზედ-მიწევნით მეცნიერ ქართულისა ენისა და წერილთა შინა გამოცდილი (ხაზი ჩვენია. გ. შ.) და ამითს ევგენიოზმან ვერა ეგრეთ გულისხმა ჰყო და აჩვენა წესი, ვითარცა არს გვარი ზომისა ქართულთა სტიხთა“ (ლენ. E-53)⁴⁶.

წარმოუდგენელია, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონს არ სცოდნოდა თავისი ძმების, მეტადრე, იოანეს, მონაწილეობა ამ საქმეში (თუ ეს მართლა იყო სინამდვილეში!)⁴⁷, და რომ სცოდნოდა, ასე მოეხსენებინა „უფალ ევგენოზის ქართულისა ენისა და წერილთა მოძღვარი, მასწავლელი და მაჩვენებელი“, თუ გაეხსენებთ იმასაც, რომ იოანე ბაგრატიონს თვითონ მოეპოვება შრომა ქართული ლექსთწყობის საკითხებზე „პოეზიისა ანუ მოლექსეობისათვის“. რომელიც შესულია მის „კალმასობაში“ (დაიწერა პეტერბურგში 1813—

⁴⁶ გ. იმედაშვილი, თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომა ქართული ევრიოფიკაციის საკითხებზე, „ლიტ. ძიებანი“, IV, თბ., 1948, გვ. 235; გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, თბ., 1974, გვ. 135. შდრ. გ. წერეთელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 92.

⁴⁷ საგულისხმოა ამ მხრივ გ. იმედაშვილის შენიშვნა: „ი. ენიკოლოფის აზრით, ქართველი, რომელსაც დახმარება გაუწევია ბოლხოვიტინოვისათვის, განსაკუთრებით ვეფხისტყაოსანთან დაკავშირებით, უნდა ყოფილიყო კალმასობის ავტორი იოანე ბატონიშვილი (იხ. ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოქვეყნები და თარგმანები რუსულ ენაზე, ქურ5. „მნათობი“, 1938, № 1, გვ. 197—200). მაგრამ ასე მიხედვდის საფუძველი არ არსებობს, რამდენადაც შემურომ დიდი ხანია გამოარკვია, რომ ეს პიროვნება იყო ვარლამი“ (რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, თბ., 1957, გვ. 5).

1828 წლებში)⁴⁸ და ძნელი დასაჯერებელია, რომ „კალმასობის“ ავტორზე თეიმურაზს ეთქვა, „არა იყო იგი ზედმიწევნით მეცნიერ ქართულისა ენისა და წერილთა შინა გამოცდილიო“.

ასე რომ, გამორიცხულია ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ ნახსენები «Грузинские Посланные и Депутаты» ან კიდევ, «Грузинские князья» მაინცდამაინც ბაგრატ, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონები იყვნენ. აქ შეიძლებოდა ისიც დავეყენებინა, რომ მიხეილ ბაგრატიონი გიორგი XII-ის უფროსი შვილი იყო მეორე ქორწინებიდან⁴⁹ (ქეთევან ანდრონიკაშვილის გარდაცვალების შემდეგ გიორგი XII მარიამ ციციშვილზე 1782 წელს დაქორწინდა!), ხოლო 1801 წელს რუსეთს გამგზავრებული 17 წლის ქაბუჯი მიხეილ ბატონიშვილი იმდენად ღრმად ჩახედული ჯერ კიდევ არ უნდა ყოფილიყო ქართული კულტურის საკითხებში, რომ პეტერბურგელი რუსი სწავლულისთვის უკვე კონსულტაციების გაწევა შეძლებოდა.

ამ გაუგებრობას, როგორც ვთქვით, სათავე დაუდო ნ. სევერნის მიერ ერთხელ შემთხვევით გამოთქმულმა შენიშვნამ (Русский архив (1870), М., 1871, სვ. 814, შწმ). შემთხვევით გამოთქმულმაო, ვამბობთ იმიტომ, რომ ამ დროს ბაგრატ, იოანე და მიხეილ ბატონიშვილებთან ერთად პეტერბურგში უკვე გადასახლებულია მირიან ბატონიშვილიც და ნ. სევერნის მაშინ ისიც უნდა ჩაეთვალა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართულ კონსულტანტთა რიცხვში. ცნობილია, რომ პავლე I-ის მანიფესტის გამოცხადებასა და მის მოთხოვნებთან დაკავშირებით, 1801 წლის 9 მარტს პეტერბურგს გაემგზავრნენ იოანე, ბაგრატ და მიხეილ ბატონიშვილები, ხოლო 15 მარტს მირიან ბატონიშვილიც⁵⁰.

⁴⁸ კალმასობა ტ. I, კ. კ ე ჯ ე ლ ი ძ ი ს ა და ა ლ. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს რ ე დ., თბ., 1936, გვ. 272—301; ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, გ. შ ი ქ ა ძ ი ს რ ე დ., თბ., 1954, გვ. 28—57; მის შესახებ იხ. ა. გ ა წ ე რ ე ლ ი ა, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 54—58.

⁴⁹ Акты, I, 1866, გვ. 200; პლ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. 1936, გვ. 13, 184; პლ. იოსელიანისვე ცნობით, მიხეილ ბაგრატიონი გარდაცვლილა 1861 წლის 21 ნოემბერს პეტერბურგში (იქვე).

⁵⁰ ამის შესახებ იხ. გ ა ბ რ ი ე ლ რ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, მცირედი რაიმე მოთხრობა როსიისა, კრებულში: „ქართული მწერლები რუსეთის შესახებ“ (შემდგენელი ვანო შადური), თბ., 1962, გვ. 159 შმდ.; ნ. შ ა ხ ა თ ა ძ ე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967, გვ. 92; ლ. მ ე ფ ა რ ი შ ვ ი ლ ი, ნ. ონიკაშვილის მოგზაურობა თბილისიდან პეტერბურგამდე, საისტორიო მოამბე, 1972, გვ. 183 შმდ. (ცალკე ამონაბეჭდი); გ. შ ა რ ა ძ ე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, I, თბ., 1972, გვ. 16 და სხვ.

ლ. ანდლულაძე უფრო აფართოებს ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა წრეს: „...ბოლხოვიტინოვი დაუკავშირდა იქ მცხოვრებ ქართველ ელჩებსა და ბატონიშვილებს. ასეთებად უნდა ვიგულისხმოთ მირიან ბატონიშვილი, გარსევან ქავჭავაძე. იოანე, ბაგრატი, დავით და მიხეილ ბატონიშვილები...“⁵¹.

არაუფერი გვექნებოდა ამ მოსაზრების საწინააღმდეგო, მაგრამ სხვას რომ თავი დავანებოთ, ის კი მაინც არის დანამდვილებით ცნობილი, რომ დავით ბატონიშვილი, ვახტანგ ერეკლეს ძესთან ერთად, პ. ციციანოვმა თბილისიდან პეტერბურგს 1803 წლის 19 თებერვალს გაგზავნა⁵². ამ დროს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი თითქმის ერთი წლის გამოსული იყო უკვე სტამბიდან (დაიბეჭდა 1802 წლის მაის-ივლისში), ხოლო დავით ბატონიშვილის პეტერბურგში პირველად (1797—1798 წწ.) ყოფნის პერიოდში⁵³ ე. ბოლხოვიტინოვი ჯერ კიდევ არ იყო ვორონეჟიდან იქ ჩასული (ეს უკანასკნელი, როგორც ვთქვით, პეტერბურგს 1800 წლის მარტში ჩამოვიდა) და. მაშასადამე, იგი ვერც დავით ბატონიშვილს ვერ „დაუკავშირდებოდა“. რაც შეეხება გარსევან ქავჭავაძეს, ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

1967 წელს გამოქვეყნდა ნ. მახათაძის წიგნი „ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, XVIII-XIX სს.“ (გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 269 გვ.), რომელშიც ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით, სამწუხაროდ, არაფერია თქმული (შდრ. ქვეთავი: „კულტურულ-სალიტერატურო სარბიელზე“, გვ. 102 შმდ.). სამაგიეროდ, ამ ნაშრომის 1969 წელს გადამუშავებულ-შეცემულ ხელნაწერ ვარიანტში⁵⁴ (შდრ. ქვეთავი: „კულტურულ-სალიტერატურო ასპარეზზე“, გვ. 137 შმდ.) ავტორი უკვე საგანგებოდ ჩერდება და საყურადღებო მოსაზრებებსაც გვთავაზობს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნსა და მის ქართველ კონსულტანტებზე: «Историческое изображение Грузии...» მიუხედავად მისი ავტორის ქართული ენის სრული

⁵¹ ლ. ანდლულაძე, ვეფხისტყაოსნის რევოლუციამდელი რუსი მთარგმნელები, „ძვ. ქართული მწერლობის საკითხები“, III, 1968, გვ. 110.

⁵² გ. შატაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, I, თბ., 1972, გვ. 18; შდრ. ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967, გვ. 95.

⁵³ ნ. მახათაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 92.

⁵⁴ ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში (XVIII ს. და XIX საუკუნის პირველი ნახევარი), ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი ნაშრომი, თბ., 1969 (418 გვ.). დიდილია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში.

უცოდინრობისა, პირველი ნაშრომი იყო, რომელმაც რუს მკითხველს მოუთხრო საქართველოს ისტორიულ წარსულსა და მის მდიდარ კულტურულ მემკვიდრეობაზე. ამ წიგნით რუსი მკითხველი პირველად გაეცნო უძველეს ქართულ გადმოცემებს, საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხს, ქართულ საღვთისმსახურო და ლიტურგიკულ პრაქტიკას, საეკლესიო წიგნების ბეჭდვის საქმეს ჩვენში, ქართული ენისა და დამწერლობის საკითხებს, განათლების საკითხებს ძველ საქართველოში, ცნობებს ჩვენი საისტორიო მწერლობის შესახებ, ქართული ლექსთწყობის და მუსიკის საკითხებს და სხვ. აღსანიშნავია, რომ ამავე წიგნმა მიაწოდა რუს მკითხველს პირველი ცნობები შოთა რუსთველისა და მისი უკვდავი პოემის შესახებ.

გარდა იმ უდიდესი მნიშვნელობისა, რომელიც ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნს ჰქონდა იმ დროისათვის, იგი საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ ამ წიგნით შეიძლება დავიწყოთ საუბარი მე-19 ს-ის პეტერბურგელ ქართველთა პირველ კულტურულ-ლიტერატურულ ღონისძიებებზე. ამის საფუძველს იძლევა ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნის შესავალი, რომელშიც იგი აღნიშნავს, რომ ეს ცნობები ამოღებულია არა სხვადასხვა ევროპელ მოგზაურთა თხზულებებიდან, არამედ ძირითადად გაგონილია „ამჟამად პეტერბურგში მყოფ წარმომადგენელთა და დეპუტატთაგან“. მეორე წყარო, რომელსაც ასახელებს ევგენი, ეს არის ცნობილი ქართველი იერარქი ვარლამ ერისთავი, რომელთანაც ერთად გატარებულ საღამოებს პირველთაგან მნიშვნელობას აძლევს ბოლხოვიტინოვი ამ წიგნის შექმნის საქმეში... ვინ იყვნენ პეტერბურგში მცხოვრები ის თავადები, რომელთაც იხსენიებს ევგ. ბოლხოვიტინოვი? ე. შმურლო, რომლის ყურადღებაც მიიპყრო ევგ. ბოლხოვიტინოვმა, როგორც სწავლულმა, ამ თავადებში ვარაუდობს პეტერბურგში მცხოვრებ იოანე, მიხეილ და ბაგრატ ბატონიშვილებს. ეს შეხედულება შემდეგში ერთგვარად დამკვირდა მეცნიერებაში. ჩვენი აზრით, ზემოდასახელებული ბატონიშვილები არ შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ ევგენის ინფორმატორები. ბოლხოვიტინოვის წიგნი გამოცემულია 1802 წ. ბატონიშვილები პეტერბურგში ჩავიდნენ მხოლოდ 1801 წ. თუ გავიხსენებთ, რომ მათი ჩასვლა პეტერბურგში დაემთხვა იმ არეულობის ხანას, როდესაც ისინი თვითონ ვერ გარკვეულიყვნენ რამდენი ხნით და რატომ იყვნენ პეტერბურგში, ხანას, რომელმაც მათ უცრად აცნობა საქართველოს სამეფოს გაუქმების ამბავი, ვფიქრობთ, ძნელი წარმოსადგენია ასეთ ვითარებაში ევგენი ბოლხოვიტინოვ-

თან სასაუბრო დრო და განწყობილება ჰქონოდათ მათ. ესეც არ იყოს, ერთი წლის მანძილზე ყოველივე ამის გაგება, შესწავლა, გააზრება, დაწერა და დაბეჭდვა ევგ. ბოლხოვიტინოვის მიერ ტექნიკურად სრულიად წარმოუდგენელია.

ამ თავადებში უნდა იგულისხმებოდნენ ისინი, ვისაც წიგნის წინასიტყვაობაში ასახელებს ავტორი: «*пребывающих ныне в Санкт-Петербурге грузинских посланников и депутатов*». ამათ რიცხვში, ჩვენი აზრით, ქართველი ელჩები გარსევან ჰავეჟაძე, ელ. ფალავანდიშვილი და ახალგაზრდა გიორგი ავალიშვილი უნდა იგულისხმებოდნენ. მხოლოდ ხანგრძლივ ყოფნასა და კონტაქტს შეეძლო ხელი შეეწყო ამგვარი წიგნის შექმნაში იმ ადამიანისათვის, ვისაც საქართველო არასდროს არც ნანახი და არც გაგონილი არ ჰქონია. ერთი მხრივ, საქართველოს სამეფოს ელჩები, მეორე მხრივ, საქართველოს საეკლესიო ხელისუფლების წარმომადგენელი პეტერბურგში ვარლამ ერისთავი, აი ისინი, რომლებთანაც უნდა იყოს დაკავშირებული ევგ. ბოლხოვიტინოვის ამ წიგნის შექმნა და, მაშასადამე, ის პირველი კულტურულ-ლიტერატურული საქმიანობა, რომელიც შემდეგ ასე აყვავდა მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში»⁵⁵.

ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა შორის გარსევან ჰავეჟაძის ყოფნის შესაძლებლობა, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, უფრო ადრე ლ. ანდლულაძეს ჰქონდა ნაეზრადევი, ხოლო გამორიცხა რა ქართველი ბატონიშვილები, ნ. მახათაძემ გარსევან ჰავეჟაძეს დაუმატა ელ. ფალავანდიშვილი და გ. ავალიშვილი, მაგრამ ე. ბოლხოვიტინოვი ქართველ Посланник-ებს გარდა ხომ Депутат-ებსაც ახსენებს. ბოლოს და ბოლოს, მაინც ვინ უნდა იყვნენ ისინი?

სულ უკანასკნელ ხანს გამოიცა მ. გორგიძის წიგნი «*Грузины в Петербурге*», რომელშიაც ავტორი იძლევა ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე არსებულ შეხედულებათა ორიგინალური გამთლიანების ცდას: «*Петербургские грузины оказывали большую помощь русским ученым, проявлявшим интерес к изучению Грузии и грузинской литературы. С историей и культурой грузинского народа более или менее подробно впервые познакомил русскую общест-*

⁵⁵ ნ. მახათაძე, დასახ. ხელნ. შრომა, გვ. 137—140 (ავტორს ამ საკითხის გარშემო დამოწმებული აქვს მხოლოდ პ. ბერკოვის, თ. მაქავარიანის, ე. შშურლოს შრომები, აგრეთვე, Русский архив, 1870, т. IV-V).

როგორც ვხედავთ, ფრ. შმიდტი იძლევა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა ვინაობის პირველი სწორი გაშიფვრის ცდას, მაგრამ სახელდებით მითითებას მათზე არც ის გვაწვდის.

ამ კითხვის პირდაპირ პასუხს ჩვენ ვპოულობთ პლ. იოსელიანის „გიორგი მეცამეტის ცხოვრებაში“, სადაც საქართველოს (ქართლ-კახეთის) რუსეთთან შეერთების შესახებ ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტის გამოცხადებასთან დაკავშირებით ნათქვამია: „მანიფესტისა ამის გამოცემისა დროსა, დაესწრნენ მოსკოვსა დეკანოზი. მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანდიშვილი. მუნვე იყვნენ 12 დეკატატად ქართველთაგან მისრულნი თავადნი და აზნაურნი გიორგი თუმანიშვილი (ესე იყო შვილი ეგნატო თუმანიშვილისა, მოლექსე და მოყვარე ქართველთა მწერლობისა. გარდაიცვალა სტატსკი სოვეტნიკად 1837 წელსა), გიორგი ერისთვიშვილი (გიორგი იესეს ძე ერისთვი. ამან შეერთო ცოლად მეფის გიორგის ქალი გაიანე. მექონი ღენერალ-ოტინგანტერისა ჩინისა და ლურჯისა წმინდის ანდრიასი ლენტისა. გარდაიცვალა 1863 წელსა), გლასა ვაჩნაძე, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, გაბრიელ რატიშვილი, რომელიცა ახლდა იოანე მეფის ძეს, იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგი ავალიშვილისა, იოანე მაღალოვი. პავლე წინამძღვრიშვილი, დავით ზანდუკელი, გრიგორი ოქრომქედლიშვილი, ნიკოლოზ ონიკოვი.

ამათგან ორთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან იმპერატორისა ბრძანებითა წარმოიღეს საქართველოდ მანიფესტი ესე, რათა მიართონ მემკვიდრესა დავითს I საცნობელად ქართველთა“⁵⁸.

როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანი პირდაპირ მიუთითებს, ე. ბოლხოვიტინოვის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, იმ ქართველ Посланникамებსა და Депутат-ებზე, ანუ წარჩინებულ Грузинские князьяზე, რომლებიც წარგზავნილნი ყოფილან რუსეთის იმპერატორის კარზე საქართველოს რუსეთთან შეერთების მანიფესტის გამოცხადებაზე დასასწრებლად.

ამ ცნობას აზუსტებს და ავსებს „აქტებში“ გამოქვეყნებული ორი დოკუმენტი, რომელთა მიხედვით ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტის („... Дан в престольном граде Москве, сентяб-

⁵⁸ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელიას გამოცემა, ტფ., 1936, გვ. 240. იხ. აგრეთვე, იქვე, გვ. 92, 93, სქ. 21; 93—95, 192—193, 222, 230—231, 263.

პა 12-го дня 1801 года», «მეცა საყდროსანსა ქალაქსა მოსკოვს სეკდემბრის იბ დღესა ჩუა წელსა»⁶⁰ გამოცხადებას დასწრებიან გ ა რ ს ე ვ ა ნ ქ ა ვ ქ ა ვ ა ძ ე, გ ი ო რ გ ი ა ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი და ე ლ ი ა ზ ა რ ფ ა ლ ა ვ ა ნ დ ი შ ვ ი ლ ი, როგორც Уполномоченные, ხოლო თავადები ივანე (იაია) ავალიშვილი, გიორგი ერისთავი (ერისთვიშვილი), გიორგი თუმანიშვილი, დიმიტრი ვახვახიშვილი, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, ივანე მაღალაშვილი, ლუარსაბ სუმბათაშვილი და აზნაური პავლე წინამძღვრის შვილი კი—როგორც Депутаты⁶¹. ამათ გარდა, ქართველი ბატონიშვილების ამაღაში ყოფილან გიორგი ციციანოვი (ციციშვილი), ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ივანე ქობულიშვილი, გაბრიელ რატიშვილი, იოსებ ჩოლოყაშვილი, ნიკოლოზ ონიკაშვილი (ონიკოვი) და კიდევ რამდენიმე სხვა პირი⁶². ზოგიერთმა მათგანმა, კერძოდ გ. რატიშვილმა და ნ. ონიკაშვილმა, ამ ფაქტთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობებიც შემოგვინახა.

გაბრიელ რატიშვილი პეტერბურგს პავლე I-ის მიერ 1801 წლის 7 მარტს გაწვეული იოანე ბატონიშვილის ამაღის შესახებ წერს: „მამინ თანა მყოლნი მეფის ძის იოანესნი ესენი ვიყვენით: მდივანი და არტილერიისა პოლკოვნიკი იოანე ქობულოვი, ზაალის შვილი ზაზა ენდრონიკოვი, ნიკოლოზ ონიკოვი და მე გაბრიელ რატიევი, მეფის ძისა ატუტენტი, ოთხის ჩვენისა მონითა და სხვანიც ზუთნი მსახურნი მეფის ძისანი“⁶³. ამასვე იმეორებს „მდივანი მემკვიდრისა“ ნ. ონიკაშვილი⁶⁴, ოღონდ ნ. ონიკაშვილი პირადად არ დასწრებია 1801 წლის სექტემბერში მოსკოვში ალექსანდრე I-ის იმპერატორად კურთხევისა და მანიფესტის გამოცხადების ცერემონიალს, რადგან, გ. რატიშვილის ცნობით, „ბაგრატ მეფის ძე მცარედრე შეუძლებლობდა და მიზეზისა ამისთვის დაშთა მუნ პეტერბუხსა შინა და მასთანა სარდალი გიორგი, ნ ი კ ო ლ ო ზ ო ნ ი კ ო ვ ი, მღვდელი ზაქარია, თავისი მოყვარე იოსებ ჩოლოყოვი, ორი

⁶⁰ პლ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი, ცხოვრება..., გვ. 239.

⁶¹ Акты, 1, 1866, გვ. 760.

⁶² იქვე, გვ. 763.

⁶³ გ ა ბ რ ი ე ლ რ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, მცირედი რაიმე მოთხრობა როსიისა, კრებ. „ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ“ (შემდგენელი ვანო შადური), თბ., 1962, გვ. 160.

⁶⁴ ნ. ო ნ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, აღწერა მოსკოვისა, პეტერბურგისა და მას შინა მყოფთა ხილვად საუცხოოთა..., ლ. მეფარიშვილის გამოცემა, საისტორიო მოამბე, 1972 (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 193.

აქიმი და სხვანი ათოთხმეტი მსახურნი დაშთენ მუნ⁶⁴. სხვათა შორის, ნ. ონიკაშვილის თხზულების გამომცემელი ლ. მეფარიშვილი ამტკიცებს, რომ თხზულება მთავრდება ალექსანდრე I კურთხევის ცერემონიალის (1801 წ. 15 სექტემბერი) აღწერით⁶⁵, რომ „ვრცლადა წარმოდგენილი 1801 წლის 15 სექტემბრის სადღესასწაულო ზეიმი პეტერბურგში და კურთხევის შემდეგ გამართული საღამოები. პირველ საღამოს ბატონიშვილები მიწვეული ყოფილან „მასკარადზე“ მეფის სასახლეში; შემდეგ მიუპატრეებიათ თეატრში. სადაც მათ უნახავთ „უცხო დქმნილი“ ბალები, რომელიც მეფის კურთხევის აღსანიშნავად ყოფილა დადგმული. ფიქრობთ. ალექსანდრე I-ის კურთხევის დღის ლიტერატურული აღწერა ქართულად მხოლოდ ეს ერთია შემონახული⁶⁶. აქ, სამწუხაროდ, მთელ რიგ გაუგებრობებთან გვაქვს საქმე: ჯერ ერთი, ალექსანდრე I-ის იმპერატორად კურთხევა მოხდა არა პეტერბურგში, არამედ, როგორც ეს წესად იყო მიღებული, მოსკოვში. მეორეც, ნ. ონიკაშვილი, გ. რატიშვილის მოწმობით, არ დასწრებია ამ ამბავს და, ბუნებრივია, ვერც მის აღწერას მოგვცემდა. არც ისაა სწორი, თითქოს ალექსანდრე I-ის კურთხევის დღის ლიტერატურული აღწერა ქართულად მხოლოდ ეს ერთია შემონახული. მკვლევარი, ეტყობა, არ იცნობს გ. რატიშვილის „მცირედ რაიმე მოთხრობას“, სადაც სწორედ მოსკოვში გამართული ალექსანდრე I-ის კურთხევის ცერემონიალია აღწერილი, რომელშიაც მონაწილეობა მიუღიათ მირიან, იოანე და მიხეილ ბატონიშვილებს. აგრეთვე გაბრიელ რატიშვილს, იოანე ქობულოვს, ზაზა ანდრონიკაშვილს, გარსევან ჭავჭავაძეს, გიორგი ავალიშვილს, ელიაზარ ფალავანდიშვილს, ვარლამ ერისთავს და სხვებს⁶⁷. ნ. ონიკაშვილი კი, სინამდვილეში, მოგვითხრობს არა ალექსანდრე I-ის კურთხევის ამბავს, არამედ „მცირედრე შეუძლებლობის“ გამო პეტერბურგში დარჩენილი მხოლოდ ბაგრატ ბატონიშვილის (და არა „ბატონიშვილების“) და მის თანმხლებ პირთა მონაწილეობაზე ამასთან დაკავშირებით აქ მოწყობილ სადღესასწაულო საღამოებში: „შემდგომად ამა ყოველთასა იმისის იმპერატორების დიდებულებამ ალექსანდრე პავლოვიჩმან მიიღო რა კურთხევაი გვირგვინისა და აღვიდა საიმპერატოროსა საყდარზე და სექტემბრის

⁶⁴ გ. რ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. თხზულება, გვ. 245 (ხაზი ჩვენია—გ. შ.).

⁶⁵ საისტორიო მოამბე, 1972, გვ. 185.

⁶⁶ იქვე, გვ. 191 (ხაზი ჩვენია—გ. შ.).

⁶⁷ გ. რ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. თხზულება, გვ. 245—267.

თხუთმეტსა, დღესა კვირიაკესა და შემდგომად ამა კურთხევისა გაიხსნა ლამე შესაქცევი აღგილები: თეატრი, მასკარეთი (მასკარადი) და სხვანი. პირველსა ლამესა მიგვიწვიეს მასკარეთში, რომელიცა იყო სასახლესა შინა ხელმწიფისასა“, „...მივიდა ბატონიშვილს ბაგრატს უთხრა“, „...მისცეს თავისი ბეჭედი ბაგრატსა“⁶⁸. ასე იყო თუ ისე, ამ დროისთვის მოსკოვსა და პეტერბურგში ქართველი ელჩებისა და დეპუტატების ყოფნა დადასტურებული ფაქტია.

მაშასადამე, ჩვენ ახლა უკვე ზუსტად ვიცით ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ მოხსენიებული ქართველი Посланник-ებისა და Депутატების, იგივე, Грузинские князья-ს ვინაობა, რომელთა შორის ბევრი ძველ ქართულ მწერლობაში საკმაოდ კარგად ცნობილი პიროვნებაა, მაგალითად, გიორგი ავალიშვილი, გიორგი თუმანიშვილი, გაბრიელ რატიშვილი, ნიკოლოზ ონიკოვი⁶⁹ და ამდენად, სრულიად ბუნებრივი ხდება ძველი ქართული მწერლობისა და კულტურის ისტორიის საკითხებზე ე. ბოლხოვიტინოვის კონსულტანტებად მათი გამოცხადება, ყოველ შემთხვევაში, ასეთ დაშვებას არაფერი არ უნდა უშლიდეს ხელს, თუ გავიხსენებთ იმასაც, რომ გიორგი ავალიშვილი (1769—1850) რუსული ენის ჩინებული მცოდნეც იყო⁷⁰ და თავისუფლად შეეძლო ე. ბოლხოვიტინოვისთვის კონსულტაციის გაწევა. ის კი არა, ჩვენ საშუალება გვეძლევა უფრო დავაზუსტოთ ამ მოვლენის ქრონოლოგიური ჩარჩო.

⁶⁸ ნ. ონიკაშვილი, დასახ. თხზულება, გვ. 231 შმდ., გვ. 235.

⁶⁹ მათი სამწერლო მოღვაწეობის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 694 შმდ.; ტრ. რუხაძე, ქართული ეპოსი გარდამავალი ხანის ლიტერატურაში, თბ., 1939; მისივე, ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია, თბ., 1949; მისივე, ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან, თბ., 1954; მისივე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI—XVIII სს.), თბ., 1960; ვ. შაღურაძე, შესავალი, წიგნში „ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ“ თბ., 1962, გვ. 48—54. გ. მიქაძე, გიორგი თუმანიშვილი, კრებ.: „ძვ. ქართ. მწ. საკითხები“, I, თბ., 1962, გვ. 33 შმდ.; ელ. მეტრეველი, გ. ავალიშვილი — ბიბლიოფილი და კოლექციონერი, კ. კეკელიძის საიუბილეო კრებული, თბ., 1959, გვ. 247 შმდ.; მისივე, გ. ავალიშვილის „მგზავრობა“, წიგნში: გიორგი ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე, თბ., 1967; ლ. მეფარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 183—192; ნ. მახათაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 92—94.

⁷⁰ ელ. მეტრეველი, გ. ავალიშვილის „მგზავრობა“, გვ. 07.

საქმე ის არის, რომ აქ მოხსენიებული პირები რუსეთის იმპერატორის კარზე 1801 წლის სექტემბერში არ ჩასულან პირველად. კარგადაა ცნობილი, და პლ. იოსელიანიც წერს, რომ გ. ჭავჭავაძე, გ. ავალიშვილი და ელ. ფალავანდიშვილი, როგორც Посланики-ები (დესპანები, ელჩები) ჯერ კიდევ 1799 წლის მიწურულსა და 1800 წლის დასაწყისში „მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი“ იყვნენ პავლე I-თან საქართველოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლის საბოლოოდ მოსაგვარებლად⁷¹ (ალარაფერს ვამბობთ ერეკლე II-ის დროს გ. ჭავჭავაძისა და გ. ავალიშვილის რუსეთში აღრიხდელ დიპლომატიურ მოღვაწეობაზე!). მაგრამ, ჯერ გიორგი XII-ის გარდაცვალებამ (1800 წლის 18 დეკემბერი), ხოლო შემდეგ პავლე I-ის მკვლელობამ (1801 წ. 12 მარტი) დააყოვნა იმპერატორ პავლე I-ის მანიფესტის სისრულეში მოყვანა, რის გამოც საჭირო გახდა ალექსანდრე I-ის ახალი მანიფესტის მომზადება და გამოცხადება, რაც განხორციელდა კიდევ 1801 წლის 12 სექტემბერს.

ასე რომ, 1800 წლიდან, და უფრო ადრეც, ქართველი Посланики-ები, ხოლო შემდეგ უკვე Депутат-ებიც რუსეთის იმპერატორის კარზე არიან პეტერბურგში («... в престольном граде Москве» ისინი ჩადიოდნენ, როგორც ეს ტრადიციულად იყო მიღებული, იმპერატორის კურთხევისას და მანიფესტის გამოცხადებისას!). ე. ბოლხოვიტინოვი კი, როგორც ეს ზემოთ იყო ნათქვამი, ვორონეჟიდან პეტერბურგში საცხოვრებლად ჩავიდა 1800 წლის მარტში, ხოლო მისი წიგნი «Историческое изображение Грузии» აქ დაიბეჭდა 1802 წლის მაის-ივლისში. მაშასადამე, 1800-1802 წლებში პეტერბურგში ე. ბოლხოვიტინოვს თავისუფლად შეეძლო შეხვედროდა იქ ჩასულ ქართველ Посланик-ებსა და Депутат-ებს, იგივე Грузинские князья-ს და მათგან მიეღო მისი მომავალი წიგნისათვის საჭირო კონსულტაციები, რის შესახებაც იგი წერდა კიდევ თავისი წიგნის წინასიტყვაობასა და ე. მაკედონეცისადმი 1802 წლის 13 მაისს გაგზავნილ ბარათში. ასე რომ, ჩვენ უკვე ზუსტად ვიცით, როდის უნდა შესდგომოდა ე. ბო-

⁷¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 92, 93—95, 192—193; იხ. აგრეთვე, Грамоты..., II, вып. I, აღ. ც ა გ ა რ ლ ი ს გამოცემა, გვ. 186—187; Акты, I, გვ. 105, 179, 181, 188, 190—192, 334, 414—415, 428—432; შდრ. ელ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 08, 012; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 810 შმდ.

ლხოვეტიწოვი თავის წიგნზე მეშაობას⁷² და ვინ ჰყოლია მას ამ საქმეში დამხმარენი⁷³.

რაც შეეხება მთავარ კონსულტანტს ვარლამ ერისთავს, ე. ბოლხოვეტიწოვი მას პირდაპირ ასხეებს რამდენჯერმე როგორც თავის წიგნში («Преосвященный Варлаам Архиепископо Ахталымский (!) и член Св. Синода—გვ. 76, 81), ისე მაკედონეცისადმი გაგზავნილ წერილებში (№№15, 33, 35); კერძოდ, 1801 წლის 31 იანვრის წერილიდან (№15) ჩანს, რომ ე. ბოლხოვეტიწოვი უკვე იცნობს ვარლამს, ვისთვისაც ამ დროს პავლე I-ს უწმინდესი სინოდის წევრობა უბოძებია «...по случаю присоединения Грузии» (Русский архив (1870), სვ. 791)⁷⁴.

ჩვენ უკვე აღარაფერს ვამბობთ ცნობილ რუს ისტორიკოსზე, საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის არქივის გამგე ნ. ბანტიშ-კამენსკიზე, რომელიც ე. ბოლხოვეტიწოვის დიდი ხნის მეგობარი იყო ჯერ კიდევ მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში სწავლის პერიოდიდან და საქართველოს შესახებ წიგნის დაწერის დროსაც მისთვის შესაფერი სამსახური გაუწევია. ამის თაობაზე ე. ბოლხოვეტიწოვი პირდაპირ წერდა ვ. მაკედონეცს: «Попросил я помощи и от Бантыша-

⁷² შტრ.: «Грузией он заинтересовался, видимо, в конце XVIII века, уже будучи авторитетным ученым. Точных данных о начале работы у нас нет» (Н. Поракишвили, Первый русский критик Руставели, «Молодежь Грузии», 1. X. 1966, № 115, გვ. 6).

⁷³ სხვათა შორის, თავისი წიგნის 41-ე გვერდზე, გეორგიევსკის 1783 წლის ტრაქტატთან დაკავშირებით, ე. ბოლხოვეტიწოვი იხსენიებს კიდევ «Генерала Адыутанта князя Гарсевана Чавчавадзева».

⁷⁴ ვარლამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის პლ. იოსელიანი: «ვარლამ, შემდეგ ექსარხოვად ყოფილი, ქსნის ერისთვისწვილი; მცოდნე ებრაულისა ენისა, დეკანოზი და მასწავლებელიცა ხელმწიფე იმპერატორისა ალექსანდრე მეორისა გარსიძე პავსი, მასწავლებელიცა ჩემი ს. პ. ბ. ებრაულისა ენისა, მეტყოდა ვარლამისათვის (1834 წელსა), რომელმან მისისა თხოვნითა თარგმნა რუსულად ქადაგებები ვარლამისა, რომელიცა დაიბეჭდაცა. მისგანვე ვარლამისა ესწავა მრავალთა ქართულთა ლექსთა, ებრაულის ენისა სახმართა» (ცხოვრება..., გვ. 257. იხ. აგრეთვე, გვ. 135—136), ხოლო გაბრიელ რატიშვილი ალექსანდრე I-ის იმპერატორად კურთხევის აღწერისას მოგვითხრობს: «იყო მას დღე მწირველი პლატონ მოსკოვისა არხიერი, ამბროსი — პეტრებუხისა არხიერი, პავლე — როსტოვისა არხიეფისკოპოსი და ვარლამ ერისთავი — არხიეფისკოპოსი... ოდეს აღასრულეს წესი იგი წირვისა და ყოველნი ეზიარნენ წმინდათა საიდუმლოთა, მაშინ ვანადეს კარნი აღსაელისანი და მუნით გამოვიდნენ ორნი ჩვენნი: როსტოვისა არხიეფისკოპოსი პავლე და ახტალისა არხიეფისკოპოსი ვარლამ ერისთავი ძე» (გ. რატიშვილი, დსახ. თხზ., გვ. 253).

Каменского. Он все любопытное из своего гнезда мне сообщил» (იქვე, № 33)⁷⁵.

სხვათა შორის, ე. შმურლოს, კიევში დაცული ე. ბოლხოვიტინოვის პირადი არქივის მასალების მიხედვით, დეტალურად აქვს გამოკვლეული, თუ წიგნის რომელი ნაწილი (სულ 7 თავი) ვისი კონსულტაციით უნდა იყოს შედგენილი (ამ ცნობათა დიდი მნიშვნელობის გამო მოგვეყავს შმურლოს შრომის ეს ადგილი მთლიანად, რადგან ზოგიერთს შეიძლება კარგად არ ჰქონდეს გათვალისწინებული ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ თავის წიგნზე გაწეული მუშაობის ხასიათი და ამიტომაც ეეჭვებოდეს მისი ავტორობა):

«Исторический очерк (гл. I), начиная, разумеется, с самых отдаленных времен, пытается дать хотя и краткий, но связный обзор внешней истории Грузии. С о с л о в г р у з и н с к и х д е п у т а т о в Евгений набросал несколько отрывочных фактов (Рукопись Киево-соф. библи. №559, документ №7), которые и легли в основу его рассказа (особенно от слов: «престол грузинского царства» на стр. 15 до начала страницы 21-й). События же с 1586г. изложены по данным (Рукопись Киево-соф. библи. №559, документ №3), по всей вероятности, полученным из Московского архива министерства иностранных дел, чрез посредство Н. Н. Бантыша-Каменского, на содействие которого, как мы видели, указывал Евгений в письме своем к Македону. Действительно, сведения эти—выпись дипломатических сношений русского двора с грузинским—могли попасть в руки Евгения только чрез Каменского. Наш автор очень близко держался этих данных, большею частью дословно их

⁷⁵ სხვათა შორის, ამ ნ. ბანტიშ-კამენსკის გამოუცხადებია ქართველი ბატონიშვილებისთვის აღექსანდრე I-ის „ნება“ მათი რუსეთში „სამარადისოდ საცხოვრებლად“ დარჩენის შესახებ, რის გამოც დამწუხრებული გ. რატიშვილი შენიშნავს: „ვითარცა იხილა ეგრე მყოფნი მეფისა ძენი და ჩვენ ყოველნი კამენსკი ნოკოლა ნიკოლაიჩმა, იგი უმეტეს მწუხარებაჲა შეიპყრა და მოედინებოდა ცრემლი თვალთაგან მისთა, გეცემდა ნუგეშსა და გეთხოვდა, დასწერეთ, რათა გამოუცხადო აზრი თქვენი ვეზირსა და არზაცა მიეცით ხელმწიფესა, უკეთუ არს მმართველი მაისი, ევალად შემძლებელ არს მოგხედოსთ მოწყალებითა და საწადისამებრ თქვენისა გებოძოთ პასუხი მოწყალებანი“ (გ. რატიშვილი, დასახ. თხზ., გვ. 278—279, ხაზი ჩვენა—გ. შ.).

выписывая и кой-где—преимущественно в именах и длинных оборотах речи—делая, сокращения. Впрочем в этом обзоре событий 1586-1783 гг. книга Евгения даже полнее московского источника, и лишняя места, как оказывается по сравнению, в значительной мере взяты из документа, который в рукописи № 559 мы обозначили №7-м (сжатый набросок исторических событий Грузии с XII в. до конца XVIII стол.—без заглавия, рукою Евгения, 1 1/2 л.). Большею частью из этого же последнего извлек Евгений и немногие строки свои о времени после 1783 г. Ни инструкцией главнокомандующему, ни запиской Коваленского он не воспользовался (рукопись Киево-соф. библ. №559, документы №№ 10, 11...). Таким образом, первая глава «Исторического изображения» обязана в существенной своей части устным сообщениям грузин и материалам, доставленным из Москвы.

В истории грузинской церкви (гл. II) автор следует Руффи-ну и «грузинским летописям», то-есть, в последнем случае тем же устным сообщениям; им же, конечно, обязан он разнообразными сведениями о современном писателю состоянии местных епархий. Глава III, главным образом, рассказывает историю издания Библии на грузинском языке в 1743 году (история эта изложена по предисловию, приложенному к этому изданию; перевод предисловия собственноручно записан Евгением... Все существенное из этого предисловия вошло в книгу, начиная со строки четвертой (снизу) на стран. 60 и до строки девятой на стран. 63); для главы IV, в которой приводится не мало образцов грузинского языка и письменности, не сохранилось черновых материалов; но она едва ли не более остальных носит характер устных сообщений. Отсутствие в 1802 г. какой-либо библиографии по грузинской литературе заставляет признать такое же происхождение и следующей главы (V-й). За то перечень переводных книг (гл. VI) сохранился в бумагах Евгения в первоначальном наброске (рукопись Киево-соф. библ. № 559, документ №

8), точно так, как и сообщения «о стихотворстве и музыке (гл. VII) (документ №9)»⁷⁶.

ამას გარდა, ე. შმურლოს ყურადღება გაუმახვილებია ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის სხვა წყაროებზედაც, რომლებიც თვითონ ავტორს დამოუკიდებლად უნდა ჰქონდეს მოპოვებული. «На странице 5, приступая к обзору грузинской истории, Евгений говорит: «Вот вкратце содержание сих летописей (грузинских), с дополнением по местам из других современных источников и, наконец, из российской дипломатической истории». Ссылки на эти летописи разбросаны по всей книге (стр. 2, 5, 10, 15, 47, 50, 65,); к «современным историкам составитель, очевидно, относил византийца Прокопия (стр. 5, 11, 12,), Руффина (стр. 46-50); путешественника В. Г. Барскаго (стр. 15, 54-55), Арсения Суханова с его Проскинитарием (стр. 30). Проскинитарием Евгений пользовался в рукописи (Разсуждение о начале, важности и знаменовании церковных облачений, стр. 32, прим. 115); есть ссылка и на классических писателей (стр. 4.)...»⁷⁷

ნათქვამს თუ შეეჯამებთ, ე. შმურლოს გამოკვლევის მიხედვით გამოდის, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის 7 ძირითადი თავიდან ნ. ბანტიშ-კამენსკის, ისიც ნაწილობრივ, მხოლოდ პირველი თავისთვის საჭირო მასალები მიუწოდებია მისთვის მოსკოვის არქივიდან, ხოლო მთელი წიგნი თვითონ ავტორის მიერ მოპოვებულ უცხოურ და რუსულ პირველწყაროებსა და ქართველების კონსულტაციებზე ყოფილა დამყარებული.

თუ როგორ ღრმად იცნობდა და სწავლობდა ე. ბოლხოვიტინოვი ქართული კულტურის შესახებ არსებულ პირველწყაროებს, მოვიტანთ ამის ერთ მაგალითს. წიგნის 54-55 გვერდებზე (იხ. აგრეთვე გვ. 15) ე. ბოლხოვიტინოვი საუბრობს იერუსალიმისა და ათონის ქართველთა მონასტრებზე და შენიშნავს: «Оба они подробно описаны Российским путешественником Григоровичем в путешествии его ко св. местам на стран. 201 и 580 и след.»

მართლაც, XVIII საუკუნის ცნობილ რუს მოგზაურს ვასილ

⁷⁶ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 343—345.

⁷⁷ А. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 342—343 (ხაზგასმა და დაყოფა ყველგან ჩვენი, გ. შ.).

გრიგოროვიჩ-ბარსკის (1701—1747)⁷⁸ თავისი მოგზაურობის წიგნში დაცული აქვს მეტად საინტერესო ცნობები იერუსალიმის ქართველთა ჯვრის მონასტრისა (მოუხილავს 1726 წლის ნოემბერში) და ათონის ქართველთა მონასტრის (მოუხილავს 1744 წლის ივლისში) შესახებ.

ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ დამოწმებული გვერდების (201 და 580 შმდ.) მიხედვით ირკვევა, რომ მას ხელთ უნდა ჰქონოდა ვ. გრიგოროვიჩ-ბარსკის „მოგზაურობის“ პირველი ბექდური გამოცემა, განხორციელებული 1778 წელს სანკტ-პეტერბურგში, ვ. გ. რუბანის მიერ⁷⁹.

ე. შმურლოს შემდეგ კიევში დაცულ ე. ბოლხოვიტინოვის პირად არქივზე იმუშავა ქართველმა მკვლევარმა ს. ლეკიშვილმა, რომლის კვლევის შედეგები ძირითადად გამოქვეყნებულია (ამის შესახებ ქვემოთ). ამ შემთხვევაში კი საინტერესოა მისი თეზისების სახით გამოქვეყნებული ერთი შრომის შემდეგი ადგილი:

„3. რუს-ქართველთა კულტურული ურთიერთობის ამსახველი მრავალი საინტერესო ფაქტი დასტურდება კიევის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცულ ე. ბოლხოვიტინოვის პირადი არქივ-ს გამოუქვეყნებელი მასალებით. ეს დოკუმენტები ნათელყოფენ მათი ავტორის მკიდრო კულტურულ თანამშრომლობას XIX საუკუნის დამდეგის პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობის წარმომადგენლებთან. ამავე არქივში დაცული სხვა დოკუმენტებით ისიც ვლინდება, რომ ე. ბოლხოვიტინოვს 1802 წელს „საქართველოს ისტორიული სახის...“ გამოქვეყნების შემდეგაც არ შეუწყვე-

⁷⁸ მის შესახებ. იხ.: Н. Барсуков, Жизнь и труды В. Г. Барскаго, СПб., 1885; Энци. словарь Брокгауза и Ефрона, т. 10, СПб., 1892, გვ. 580—581; Сводный каталог русской книги XVIII века, 1725—1800, М., 1962, გვ. 257; ტ. რუხაძე, ქართ.-რუს. ლიტ. ურთ. ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 18, 62—63, 104.

⁷⁹ Пешеходца Василия Григоровича-Барскаго — Плаки-Албова, Уроженца Киевскаго, Монаха Антioxийскаго, Путешествие к Святым Местам в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое в 1723, и оконченное в 1747 году, им самим писанное..., изданное в свете под смотрением... Василия Григорьевича Рубана, СПб., 1778, გვ. 201—203, გვ. 580—599, IV; არსებობს მისი აკადემიური გამოცემა: Странствования Василия Григоровича-Барскаго по Святым местам Востока с 1723 по 1747 г., изданы ППО по подлинной рукописи под редакциею Николая Барсукова, ч. I—IV, СПб., 1885—1887. ჩვენთვის საინტერესო ადგილები იხ. ч. I, СПб., 1885, გვ. 333—338; ч. III, СПб., 1887, გვ. 122—162. აქვეა დაბეჭდილი ათონის მონასტრის ორი ჩანახატი.

ტია ცნობების შეგროვება მისთვის საინტერესო ქვეყნის შესახებ. ახალი მასალების თავმოყრისას, ჩანს, იგი ხელმძღვანელობდა იმ შენიშვნებით, რომლებიც გამოთქმული იყო რეცენზიებში მის წაგნზე. აგრეთვე ქართველ მკითხველთა მითითებებით.

4. აღნიშნული არქივი ამასთანავე შეიცავს დოკუმენტებს (სა-
ლექსო და სამუსიკო ჩანაწერების სახით), რომლებიც გარკვეულ
ინტერესს წარმოადგენენ ქართული ლიტერატურისა და მუსიკის
ისტორიის ცალკეული საკითხების შესწავლასთან დაკავშირებით.

5. ე. ბოლხოვიტინოვის დასახელებული პირადი არქივისა და
ამავე ავტორის კერძო წერილების გაცნობა საშუალებას გვაძლევს
დავადგინოთ რა ეკუთვნის ავტორს (საქარ-
თველოს შესახებ შედგენილ ჩანაწერებსა და
მის ბექდურ გამოცემაში) და რა მის ქარ-
თველ ინფორმატორებს⁸⁰.

ასე რომ, როგორც ვარლამ ერისთავი, ისე ბატიშ-კამენსკი და ახ-
ლა უკვე ჩვენთვის ცნობილი «Грузинские князья», იგივე, «Груз-
инские Посланники и Депутаты» (გ. ავალიშვილი და სხვები) ე.
ბოლხოვიტინოვს ეხმარებოდნენ წყაროების შერჩევა-შეესებასა და
მასალების მიწოდებაში. მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს, რომ ამის
გამო ისინი ე. ბოლხოვიტინოვის „თანაავტორებად“ გამოვაცხადოთ,
ან უფრო მეტიც, მივიჩნიოთ, თითქმის აღნიშნულ წიგნს „ე. ბოლ-
ხოვიტინოვი არ თვლიდა თავის საკუთარ შრომად,“ რაც თითქმის გამ-
ხდარა მისი ანონიმურად გამოცემის მიზეზი. ეს ასე არაა⁸¹.

თავი რომ დავანებოთ ამ წიგნთან დაკავშირებით თვითონ ე. ბოლ-
ხოვიტინოვის ნათქვამ სიტყვებს, «...автору не захотелось выстав-
лять себя. Мое дело было всегда работать для общей пользы и не
ожидать наград» (Русский архив, 1870, სვ. 817), აქ უსათუ-
ოდ უნდა გავითვალისწინოთ ე. შმურლოს გამოკვლევის შემდე-
გი ადგილი: «Вспомним, что главнейшие труды Евгения:
Ист. изобр., Разговоры о Новгороде, Словарь, Киево-Пе-

⁸⁰ ს. ლეკიშვილი, ე. ბოლხოვიტინოვი და პეტერბურგის ქართველი სა-
ზოგადოებრიობა, საქ. სახელმწ. ლიტ. მუზეუმის III სამეცნიერო სესია, მოხსენება-
თა თეზისები, 1961, გვ. 9 (იქვე, იგივე რუსულად — გვ. 16).

⁸¹ სრულიად ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა ამ საკითხზე ე. ბოლხოვიტინოვის
შრომის გერმანულ ენაზე მთარგმნელს ფრ. შმიდტს ჭერ კიდეე 1804 წელს: «Dieses
historische Gemälde von Grusien ist von dem Archimandriten des Alexander-
Newstischen klostere Eugenius...» (Georgien oder hist., Riga und Leipzig, 1804,
გვ. VII—VIII, შფშ.).

ჩერსკაია ლავრა, Киево-Софийский собор—вышли без имени автора (უნდა „ვივარაუდოთ“, რომ „ქართველი თანაავტორები“ აქ მაინც არ ეყოლებოდა მას! გ. შ.), не упомянуто него участие в Истории российской иерархии. При издании вами Словаря, пишет он Снегиреву, не упоминайте о моем имени, журналисты и публика сами вспомнят обо мне, а по смерти моей как хотят» (ხაზი ჩვენია—გ. შ.)⁸².

ე. ბოლხოვიტინოვი ასეთივე დაქინებით თხოვდა გ. დერეჟავინს არ ეხსენებინა მისი სახელი თავის წიგნში «Рассуждение о лирической поэзии»⁸³, მაშინ როდესაც დღეს უკვე გამორკვეულია, რომ „დერეჟავინის მოსაზრებები ქართულ ლექსთწყობაზე მთლიანად ე. ბოლხოვიტინოვის შეხედულებებს ეყრდნობა“⁸⁴.

ე. ბოლხოვიტინოვს მტკიცედ სწამდა, რომ «суд потомства лестнее современнаго»⁸⁵. ამიტომაც, საქართველოს შესახებ დაწერილი წიგნის ანონიმურად გამოცემის მიზეზი უნდა ვეძიოთ არა ამ ნაშრომის „კოლექტიურ ხასიათში“, არამედ მისი ავტორის თავმდაბლობა-სა და მოკრძალებაში⁸⁶.

⁸² ЖМНП, 1888, VI, გვ. 262, სქ. 2.

⁸³ იქვე.

⁸⁴ რ. დოლონაძე, გ. რ. დერეჟავინი და ქართული მწერლობა, საქ. მეცნ. აკადემიის საზ. მეცნ. განყოფილების მოამბე, 1961, № 1, გვ. 216; იხ. აგრეთვე, გ. მიქაძე, მასალები..., გვ. 145—146; მისივე, ნარკვევები..., გვ. 6.

⁸⁵ ЖМНП, 1888, VI, გვ. 263.

⁸⁶ აქ არ შეიძლება უნებურად არ გაგვახსენდეს თეიმურაზ ბაგრატიონი, რომელიც ასევე დაბეჭდილებით თხოვდა მარი ბროსეს: „...მაგრამ მხოლოდ მაგ წიგნში იწებეთ, რომ ჩემი სახელი არ იყოს და არც ჩემ მიერ შეთხზვა მაგ წიგნისა“ (თ. ბაგრატიონის წერილები მარი ბროსესადმი, ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, თბ., 1964, გვ. 22).

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ევროპულ ენებზე გადათარგმნის გამო

გარკვეულ ინტერესს იწვევს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის უცხოური თარგმანები, რადგანაც ეს საკითხი ბუნებრივად უკავშირდება რუსთველის სახელის რუსეთის ფარგლებს გარეთ გატანის ისტორიას: „ბოლხოვიტინოვმა პირველად გააცნო კულტურულ მსოფლიოს არა მარტო ჩვენი ლექსთწყობის ზოგიერთი პრინციპი, არამედ რუსთაველის სახელიც“, — შენიშნავს ა. გაწერელია⁸⁷.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი მაშინვე უთარგმნიათ რამდენიმე ევროპულ ენაზე. „ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ შედგენილი საქართველოს ისტორია გადაუთარგმნიათ ევროპულ ენებზე“, „1803-04 წლებში, როგორც ჩანს, საქართველოს ისტორია უთარგმნიათ გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე“ (თ. მაჭავარიანი)⁸⁸, „იმავე წლებში ბოლხოვიტინოვის წიგნი უთარგმნიათ გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე, რაც აგრეთვე თავისთავად ევროპულ ნიადაგზე რუსთაველის ხსენების პირველ ცდას წარმოადგენდა“ — წერდა 1941 წელს გ. იმედაშვილი⁸⁹. ამასვე იმეორებს გ. მიქაძე: „ე. ბოლხოვიტინოვის შრომა მაშინვე უთარგმნიათ გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე“⁹⁰. 1957 წელს კი გ. იმედაშვილმა პირდაპირ მიუთითა: „წიგნი

⁸⁷ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163.

⁸⁸ თ. მაჭავარიანი, ერთი საყურადღებო წიგნის შესახებ, მარქსის სახ. საქართველოს სახელმწ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, III, 1937, გვ. 218, 219.

⁸⁹ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია (ისტორიულ-კრიტიკული მიმოხილვა, თბ., 1941, გვ. 48.

⁹⁰ გ. მიქაძე, ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, თბ., 1954, გვ. 217; მ ი

გამოსვლისთანავე ითარგმნა უცხო ენებზე. გერმანულად: *Georgien oder historisches Gemälde von Grusien in politischer, kirchlicher und gelehrter Hinsicht. Aus dem Russischen übersetzt von Fr. Schmidt, Doktor der Philosophie, Riga und Leipzig, 1804, XVI+166 გვ.* ფრანგული თარგმანი ზასს-ისა: *Description du Caucase avec le précis historique et statistique de la Georgie, S. P. 1804*; ამავე (1804) წელს გამოვიდა „ვეგენიუსის“ წიგნის ფრანგული თარგმანიც⁹¹. უკანასკნელად, აღნიშნული ცნობები მეორდება ე. შადურთან: «Уже в 1804-1805 гг. «Историческое изображение» было переведено на немецкий и французский языки»⁹², ლ. ანდლულაძესთან: „წიგნმა დიდი გავლენა მოახდინა უცხოეთში რუსთველის ირგვლივ შეხედულებების შემუშავებაზე. იგი მალე ითარგმნა ფრანგულ (ზასსი, 1803 წ.) და გერმანულ (ფ. შმიდტი, 1804 წ.) ენებზე“⁹³ და ა. გაწერელიასთან: „ბოლხოვიტინოვის წიგნი გერმანულად გამოვიდა 1804 წ. რიგა-ლაიპციგში და იმავე წელს ფრანგულად ს. პეტერბურგში“⁹⁴, ხოლო ერთი ავტორი პირდაპირ წერს: «Сразу же по выходе из печати сочинение русского ученого было переведено на ряд европейских языков. При чем на немецком языке книга Е. Болховитинова выдержала несколько изданий»⁹⁵.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის თარგმანებთან დაკავშირებით მ. გორგიძე ახლახან გამოცემულ თავის ნაშრომში წერს: «Книга Болховитинова была встречена в свое время с большим интересом, она служила росту уважения русской общественности к Грузии и грузинской культуре. Не меньше интереса проявили к этой

ს ი ე ე. მასალები ქართული ევრსიფიკაციის კვლევის ისტორიისათვის, კრებ. „ლიტ. თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები“, II, თბ., 1965, გვ. 145; მ ი ს ი ე ე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 5.

⁹¹ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა (1712—1956 წლები), თბ., 1957, გვ. 5, 6.

⁹² В. Шадурн, დასახ. ნაშრ., გვ. 420; შდრ. იქვე, გვ. 418, შნშ. 2.

⁹³ ლ. ანდლულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 111. ან კიდეც: „წიგნი გამოსვლის-თანავე ითარგმნა ჯერ გერმანულად, ხოლო შემდეგ 1804 წელს ფრანგულად“ (ლ. ანდლულაძე, ვეფხისტყაოსნის პირველი რუსული თარგმანი, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, I, 1962, გვ. 202).

⁹⁴ ა. გაწერელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 163.

⁹⁵ Н. Поракишвили, Первый русский критик Руставели, «Молодежь Грузии», 1. X. 1966, № 115, გვ. 6.

კიბე და ზარუბეჟნე დეაჟე: ანა ბლა პერევედენა ნა ნემეცკიი ჟაჟიკი ჟრედერიკომ შმიდთმ და იჟდანა ვ 1804 გოდა (რიგა-ლეიპციგ); ანდოვერმენო პერევედენა ნა ფრანჟუზსკიი ჟაჟიკი ჟასომ და იჟდანა ვ თომ ჟე გოდა ვ პეტერბურგე, ა კრიტიკესკიი ანალიზ აე დან ვ 1819 გოდა ვ პარიჟსკიხ «ჟუტეშესჟენნეხ ანნალახ» (ტ. XII)»⁹⁶.

აჟეჟე უნდა შეენიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის გერმანელ მთარგმნელს ერჟეჟა ფრიდრიხ (და არა ფრედერიკ) შმიდტი, ზასს ფრანგულად არ უთარგმნია ბოლხოვიტინოვის ნაშრომი და, ბუნებრივია, იგი არც პეტერბურგში არ გამოცემულა, ხოლო პარიჟში გამოშველ ჟურნალში «Annales des voyages» ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი განხილულია არა 1819 წელს, არამედ 1810 წელს.

გაუგებრობის სათაჟე გახდა ე. ბოლხოვიტინოვის ჟურმოკრული ცნობა: „Слышно, что книга моя переведена уже на Немецкий, Французский и Английский языки“⁹⁷ და მისთვის დართული ნ. სევერნის შენიშვნა: „Действительно переводы эти сделаны были“⁹⁸.

ამ ცნობაში პირველად ეჟეჟი ე. შმურლომ შეიტანა: «Нам известен один впрочем перевод—немецкий (უთითებს შმიდტის თარგმანს. გ. შ.)... В мае 1803 г. Евгений в виде слуха передавал, «Что книга моя переведена уже на немецкий, французский и английский языки», что подтверждает и г. Северный (Русский архив, 1870, ст. 824, прим. 6), неизвестно на чем основываясь»⁹⁹.

⁹⁶ М. Горьдизе, Грузины в Петербурге, Тб., 1976, გვ. 119.

⁹⁷ იხ. ე. ბოლხოვიტინოვის 1803 წ. 8 მაისის წერილი ე. მაკედონეცისადმი (№42), Русский архив, 1870, სვ. 824.

⁹⁸ იჟეჟე, შფშ. 6.

⁹⁹ ЖМНП, 1888, მაი, გვ. 169, შფშ. 4; ამასჟეჟე წერს შმურლო სხვაგანაც: «...но переводов сделан был всего один, немецкий... Предисловие переводчика, писанное в Москве в ноябре 1803 г., раскрывает автора книги, последнюю аттестует, как «ein schönes Werk (სტრ. VIII), а перевод свой называет «Keine freie Übersetzung», но «ganz treu und vollständig, fast wörtlich» (გვ. IX), что и действительно верно» (Библи. список, СПб., 1888, № 73). ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის მხოლოდ გერმანულ თარგმანს ასახელებს აგრეთჟე ერთი იმდროინდელი რუსული ორგანო: «Труд этот, заслуживший лестный отзыв Шлегера и переведенный на немецкий язык»... Илл. газета, т. XXIII, № 3, СПб. 1869, გვ. 38.

ეს გაუგებრობა თითქმის მთლიანად გაფანტა პ. ბერკოვმა ჯერ კიდევ 1938 წელს: «Книга Евгения была переведена на немецкий язык Фр. Шмидтом в 1804 г. под названием «Georgien oder historisches Gemälde von Grusien in politischer, kirchlicher und gelehrter Hinsicht» (Riga und Leipzig, 1804). Подробнее см. Шмурло, цит. соч., сс.341-348. Недоумение Шмурло по поводу французского перевода следует объяснить так: работой Евгения, несомненно, воспользовался некий Засс, петербургский чиновник министерства иностранных дел, выпустивший одновременно с Фр. Шмидтом «Description du Caucase avec le précis historique et statistique de la Georgie (СПБ, 1804). Последняя книга была переведена на русский язык Яковом Лангеном и издана в 1805 г. под заглавием: «Описание Кавказа с кратким историческим и статистическим описанием Грузии. Перевод с французского» (СПБ, 1805)»¹⁰⁰.

პ. ბერკოვის ასეთი ამომწურავი განმარტების შემდეგ თითქმის ყველაფერი ნათელი უნდა გამხდარიყო. მიუხედავად ამისა, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, მაინც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი შეხედულებამ ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის ფრანგულ და ინგლისურ თარგმანთა შესახებ, განსაკუთრებით, ზასისეულ ფრანგულ თარგმანზე, რომელიც სინამდვილეში, როგორც ირკვევა, არ არსებობს.

პეტერბურგელი ჩინოვნიკის ზასის-ის წიგნი «Description du Caucase avec le précis historique et statistique de la Georgie» (S.-Ptb, 1804), (იხ. სურ. 9) როგორც აგებულია, ისე შინაარსით სრულიად განსხვავდება ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნისაგან და, როგორც შედარება მოწმობს, დამოუკიდებელ ნაშრომს წარმოადგენს¹⁰¹, თუმცა პ. ბერკოვის შენიშვნით, «работой Евгения, несомненно воспользовался некий Засс»¹⁰². ზასის-ის წიგნი კი ფრანგულიდან რუსულად

¹⁰⁰ П. Н. Берков, Шота Руставели в русской литературе, ИАН СССР, 1938, № 3. გადაბეჭდილია კრებულში: «Деятели русской культуры о Шота Руставели», Тб., 1966, გვ. 259.

¹⁰¹ მაგალითად, ავტორი ერთგან (გვ. 26—27) ლაპარაკობს ომების დროს ლეკების დაქირავებაზე და შენიშნავს: «В прошедший год (1803) Автор сам видел таких, которые служили во Французской Армии в Египте», ხოლო დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი ეგვიპტეში არასდროს არ ყოფილა.

¹⁰² შდრ. მაგალითად, Description..., გვ. 43.

DESCRIPTION
DU
C A U C A S E
AVEC
LE PRÉCIS HISTORIQUE ET STATISTIQUE
DE LA GÉORGIE.

AVEC PERMISSION DES SUPÉRIEURS.

ST. PETERSBOURG, 1804.

IMPRIMÉ CHEZ I. DE SCHULZ.

უთარგმნია იაკობ ლანგენს, რომელიც მას 1805 წელს გამოუცია პეტერბურგში: «Описание Кавказа с кратким историческим и статистическим описанием Грузии (СПБ, 1805)» (იხ. სურ. 10).

მამასადამე, იაკობ ლანგენი ავტორი კი არ არის, არამედ მთარგმნელია ზასს-ის წიგნის ფრანგულიდან რუსულ ენაზე¹⁰³. სატიტულო ფურცელზე აღნიშნული Перевод с французскаго თუ საკმარისი არ არის, ეს დასტურდება იმავე წიგნში ჩართული ალექსანდრე I-სადმი იაკობ ლანგენის „მიძღვნიდანაც“: «Я дерзнул украсить перевод мой дражайшим именем Вашего Императорскаго Величества». ამიტომ „რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში“ ამ წიგნის ავტორად მოხსენიებული იაკობ ლანგენის ნაცვლად უნდა აღდგეს მისი ნამდვილი ავტორის ზასს-ის გვარი¹⁰⁴. რაც შეეხება ე. ბოლხოვინოვის შრომის უცხოურ თარგმანებს, აქ მისი მხოლოდ შმიდტისეული გერმანული თარგმანით (რაგა-ლაიფციგი, 1804) უნდა დავკმაყოფილდეთ (იხ. სურ. 11). სხვათა შორის, მ. ბროსეც მხოლოდ ამ გერმანულ თარგმანს იცნობს და უთითებს: «Il a été traduit en allemand, par un certain Schmidt»¹⁰⁵. ფრანგული თარგმანის არსებობის შემთხვევაში მ. ბროსე მას არ დაივიწყებდა.

ახლა ხან გამოიცა 'თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რუსთველის კაბინეტის მიერ (მთ. რედაქტორი ლ. მენაბდე) მომზადებული დიდად საჭირო და საინტერესო კრებული „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში, I“ (თბ., 1976). დ. ფანჩულიძის და ლ. მენაბდის მიერ შედგენილი ფრანგული რუსთველოლოგიური ლიტერა-

¹⁰³ შდრ. „ე. ბოლხოვინოვის ნაშრომის ტოლი მნიშვნელობის წიგნი ერთხანს რუსულ ლიტერატურაში არ გამოსულა, თუ არ ჩავთვლით იაკობ ლანგენის ისტორიულ ნარკვევს, რომელიც ფრანგულიდან 1805 წელს ითარგმნა და გამოიცა პეტერბურგში“ (ლ. ანდლუღაძე, დასახ. ნაშრ., ძვ. ქართ. მწ. საკითხები, III, გვ. 112), ან კიდევ: „ამ შრომის ავტორი იაკობ ლანგენია. ითარგმნა ფრანგულიდან 1805 წელს“ (ლ. ანდლუღაძე, დასახ. ნაშრ., ძვ. ქართ. მწ. საკითხები, I, გვ. 202, სქ. 3). იაკობ ლანგენს ამ წიგნის ავტორად თვლის აგრეთვე ივ. ენაქოლოფოვი (იხ. „მნათობი“, № 1, 1938, გვ. 198).

¹⁰⁴ შდრ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა (1712—1956 წწ.), თბ., 1957, გვ. 6, № 6; მისივე, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 65; А. М. Бабаян, Шота Руставели, библиографический справочник, М., 1975, გვ. 36, № 358.

¹⁰⁵ იხ. Addition..., S.-Plb., 1851, p. 290. აგრეთვე, Bibliographie analytique..., S.-Plb., 1887, p. IX. В. Соколов, Опыт российской библиографии, часть 3, СПб, 1815 г., 2, № 36, 50.

О П И С А Н І Е

К А В К А З А

с ъ

КРАТКИМЪ ИСТОРИЧЕСКИМЪ И
СТАТИСТИЧЕСКИМЪ ОПИСАНИЕМЪ
Грузи.

Переводъ съ Французскаго.

Печатано по Высочайшему ЕГО ИМПЕ-
РАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА повелѣнію.

С А Н К Т П Е Т Е Р Ъ У Р Г Ъ,

Въ Театральной Типографіи 1805 года.

სურ. 10. Zass-ის წიგნის ი. ლანგენსეული რუსული თარგმანის თავფურცელი
(სპბ, 1805 წ.)

4. გურამ შარაძე

Georgien

oder

Historisches Gemälde von Grusien.

In

politischer, kirchlicher und gelehrter

Sin视角.

Aus dem Russischen uersetzt

von

Friedrich Schmidt,

Doktor der Philosophie.

Riga und Leipzig,
bey F. C. Kaffa,
Eigenthümer der nordischen Kommissionshandlung.
1804.

სურ. 11. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ფრ. შმიდტისეული გერმანული თარგმანის
თავფურცელი (რიგა-ლაიფციგი, 1804)

ტურის ბიბლიოგრაფია იწყება (გვ. 31) სწორედ ჩვენთვის საინტერესო წიგნით: «1. Description du Caucase avec le précis historique et statistique de la Georgie, St.-P., 1804 (Описание Кавказа с кратким историческим и статистическим описанием Грузии, СПб., 1805)». სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ უფრო ადრე ლ. მენაბდე ამავე წიგნების დამოწმებით მიუთითებდა: „ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნაკი... გამოყენებულ იქნა როგორც წყარო საქართველოს ისტორიისა“¹⁰⁰. როგორც ვხედავთ, ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის ფრანგულ თარგმანზე აქ მართლაც უკვე აღარ არის საუბარი, ოღონდ, ბიბლიოგრაფიაში ამ წიგნის ნამდვილი ავტორის (ზასს-ი) და მისი რუსი მთარგმნელის (ი. ლანგენი) გვარებიც რომ ყოფილიყო მითითებული, როგორც ეს თავის დროზე პ. ბერკოვს ჰქონდა გაკეთებული, აქამდე საბოლოოდ გაითვანტებოდა ამ საკითხის გარშემო შექმნილი გაუგებრობა.

აქვე უნდა ითქვას, რომ გარდა გერმანელი თარგმანისა, 1956 წელს გ. მიქაძემ მოიპოვა ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის ფრანგულ-ქართული თარგმანი (S-5124, ამჟამად Ros-48), ოღონდ „მთარგმნელ-გადამწერი უცნობია. უცნობია აგრეთვე თარგმნის დრო“¹⁰⁷.

P. S. «Description du Caucase...» გამოცემულია ანონიმურად. პ. ბერკოვის მიხედვით, აღნიშნული შრომის ავტორია «некий Засс, петербургский чиновник министерства иностранных дел», მაგრამ ამ ცნობის წყაროს იგი არ უთითებს (იხ. П. Берков, დას. ნაშრ., გვ. 259 შნშ.).

მარქსის სახ. საქართველოს რესპუბლიკურ საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცული ამ წიგნის ერთი ეგზემპლარის უკანა ყდაზე შეენიშნეთ უცნობი ხელით შესრულებული ძველი მინაწერი: «По Barbier, Diction. des anonyms, сочинение это написано Зассом (Zass), чиновником Мин. Ин.» $\left(E \frac{8225}{30} \right)$. ცხადია, აქ იგულისხმება ფრანგი ბიბლიოგრაფის ანტუან-ალექსანდრ ბარბიეს (Barbier) (1765-1825) შრომა: «Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes» (4 ტომად, პარიზი, 1806-1808) (იხ. ბროკჰაუზ-ეფრონის ენციკლოპედია, ტ. 5, სპბ, 1891, გვ. 50, მიმითითა ფერიდე

¹⁰⁰ ლ. მენაბდე, რუსთველი პოლონეთში, აღ. ბარამიძის საიუბილეო კრებული, თბ., 1974, გვ. 167, სქ. 24.

¹⁰⁷ გ. მიქაძე, შენიშვნები ზოგიერთი პოეტური შრომის შესახებ, „ახ-ალგ. სტალინელი“, 1956, 31 მარტი, № 9; მისივე, მასალები..., გვ. 145; მისივე, ნარკვევები..., გვ. 8—9; შდრ. ტრ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტ. ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI—XVIII სს.), თბ., 1960, გვ. 338.

Göttingische gelehrte Anzeigen

unter der Aufsicht
der kbnigl. Gesellschaft der Wissenschaften.

42. Stüd.

Den 12. März 1803.

Gedruckt bey Schnor: Istoriezskoje izobraženije Gruzii etc. Historische Beschreibung von Georgien, nach seinem politischen, kirchlichen, und literarischen Zustande; verfaßt von der Alexanders-Nerschens Akademie; 1802, 193 Octavseiten, nebst 3 genealogischen Tabellen. Diese Beschreibung "weiht die St. Petersburgsche Alexandro-Nerskaja-Akademie Dem Kaiser, der Georgiens Wohl gegründet und zurecht gestellt hat" (warum nicht dem Erneuerer, welchen edeln Verrahmen schon ein Georgischer Zar David III. nachdem J. 1049 bekommen? S. 15). Schon vor 215 Jahren ergaben sich einige Zare dieses Landes in Russischen Schutz, und erklärten sich für Vasallen der Moskauer Zare: erst vor 2 Jahren entsagten die Abkömmlinge jener Zare aller Selbstregierung; und 2 Provinzen des großen Landes, Abchet und Sarruel (so, oder Charruel, schreibt der Georgier selbst, Russisch Kartal-nskoye I zarsko), unterwarfen sich unmittelbar, und machen nun die 40ste und südlichste Gubernije des großen Kaiserthums aus. Der ungenannte gelehrte Verfasser will diese seine
R (2)

ANNALES DES VOYAGES,

DE

LA GÉOGRAPHIE ET DE L'HISTOIRE,

OU COLLECTION

Des Voyages nouveaux les plus estimés, traduits de toutes
les Langues Européennes;

Des Relations Originales, inédites, communiquées par des
Voyageurs Français et Étrangers;

Et des Mémoires Historiques sur l'Origine, la Langue, les Mœurs et les
Arts des Peuples, ainsi que sur le Climat, les Productions et le
Commerce des Pays jusqu'ici peu ou mal connus;

ACCOMPAGNÉES

D'un Bulletin où l'on annonce toutes les Découvertes, Recherches et Entreprises qui tendent à
accélérer les Progrès des Sciences Historiques, spécialement de la Géographie, et où l'on donne
des Nouvelles des Voyageurs et des extraits de leur Correspondance.

Avec des Cartes et Planches, gravées en taille-douce.

PUBLIÉES PAR M. MALTE-BRUN,

Correspondant de l'Académie Italienne, de la Société d'Émulation de l'Île-
de-France, et de plusieurs autres Sociétés savantes et littéraires.

TOME DOUZIÈME.

CONTENANT LES CAHIERS XXXIV A XXXVI.

A PARIS,

Chez F. Buisson, Libraire-Éditeur, rue Gilles-Cœur, n° 10.

1810.

სურ. 13. «Annales des voyages», სადაც გამოქვეყნდა მალტ-ბრუნის რეცენზია
ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნზე (1810 წ.)

ANALYSE DU TABLEAU

HISTORIQUE , POLITIQUE , ECCLÉSIASTIQUE ET LITTÉRAIRE

DE LA GÉORGIE,

Écrit en russe par l'archimandrite EUGENIUS.

L'INCORPORATION de la Géorgie à l'empire de Russie a donné occasion à la composition de l'ouvrage que nous analysons , et qui porte , dans l'original , le titre que voici :

« *Istoritcheskoe isobrachenie Grusii we politichuskom , zerkownom i utchebnom cia soistoianie* , etc. , etc. Pétersbourg , 1802 ».

L'auteur , archimandrite ou abbé du couvent de Saint-Alexandre Newski , a consulté les actes et traités publics , passés entre la Russie et la Géorgie , les livres écrits en langue géorgienne , et les députés de cette nation qui se trouvoient à Pétersbourg pour solliciter l'incorporation de leur pays. On peut donc compter sur l'exactitude des renseignemens recueillis dans cet ouvrage , et on doit seulement regretter que l'auteur , occupé principalement de l'histoire politique et ecclésiast-

კვაჭანტირაძე), რომლის მიხედვითაც აღნიშნული წიგნის ავტორი ყოფილა რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ჩინოვნიკი ზასსი (Zass). პ. ბერკოვიც, ალბათ, ბარბიეს ლექსიკონს იცნობდა და ეყრდნობოდა. ჩვენ ხელთ გვქონდა Barbier-ის შრომის 1872 და 1964 წლების გამოცემები, სადაც იგი წერს: «Description du Caucase, avec le précis historique et statistique de la Géorgie. (Par M. De Zass, employé au ministère des affaires étrangères en Russie.) 1804 in-8 (Dictionnaire..., Paris, 1872, გვ. 902. იგივე, Paris, 1964, გვ. 902. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბარბიეს შრომის I გამოცემაში ეს ცნობა არ იყო შესული, შდრ. Paris, 1806—1808).

ე. ბოლხოვიტინოვის სტილისა და ლიტერატურული მიდრეკილებების შესახებ

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული ე. ბოლხოვიტინოვის სიტყვებზე, რომელიც მას მიუწერია ვ. მაკედონეცისათვის 1802 წლის 13 მაისს: «Мы с грузинским сами хохочем, что из шуток вышла книга... И все это писал человек ни слова по грузински не знающий и от роду Грузии не видавший»¹⁰⁸, რაც ზოგჯერ ამ წიგნის ავტორის, მეტი რომ არა ვთქვათ, არაკომპეტენტურობის საბუთად არის გამოყენებული.¹⁰⁹

ამ საკითხზე მსჯელობისას უსათუოდ უნდა გავითვალისწინოთ ბოლხოვიტინოვის პიროვნული ხასიათი, მისი წერის მანერა და სტილის თავისებურება.

ე. ბოლხოვიტინოვის ბიოგრაფები და შემოქმედების მკვლევრები ერთხმად მიუთითებენ, რომ «вообще был он характера «веселого и насмешливого», с «поспешной и отрывистой речью»¹¹⁰, «Шутки, подчас острота и колкость его не имеют в себе ничего злобного... При том нужно заметить, что эти черты впервых суть принадлежности всегда живого, пылкого и откровенного характера Евгениева»¹¹¹.

ამიტომ იყო, რომ ნ. სევერნი ჯერ კიდევ 1871 წელს სამართლი-

¹⁰⁸ Русский архив (1870), М., 1871, სვ. 814—815.

¹⁰⁹ შდრ. გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 92.

¹¹⁰ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., ЖМНП, 1888, № 6, გვ. 268.

¹¹¹ Н. Северный, დასახ. ნაშრ., Русский архив (1870), სვ. 876.

ნად შენიშნავდა ე. ბოლხოვიტინოვის ზემოთ მოყვანილ სიტყვებთან დაკავშირებით: «Здесь Евгений шутит над своим трудом; но в сущности он дороже ему стоил, и в основание его легло не один только рассказы и материалы, сообщенные Б. -Каменским; из предисловия и из самого соч[инения] видно, что Евгением перечитано было при этом не мало прежде писанного о Грузии»¹¹². ამის შემდეგ ე. შმურლომ კიევი-სოფის ბიბლიოთეკაში მიაგნო ე. ბოლხოვიტინოვის ხელნაწერ კრებულს, დასათაურებულს თვით ავტორისაგან: «Записки, принадлежащие к истории Грузии» (სულ 14 დოკუმენტი)¹¹³, ხოლო ბოლო ხანებში ს. ლეკიშვილმა კიევის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა ფონდში მოიძია „ე. ბოლხოვიტინოვის ორი სანოტო ჩანაწერი, რომელთაგან პირველი საერო მელოდიაა — შექმნილი ბესიკის „სევდის ბაღზე“ (ფ. 297/559), ხოლო მეორე სასულიერო — „ღვთისმშობლის კანონის“ პირველი ძლისპირი (ფ. 18/727). ორივე ჩანაწერის ქვეშ ქართული სიტყვები მოცემულია რუსული ტრანსკრიფციით, რაც უთუოდ იმიტაა გამოწვეული, რომ ჩანაწერმა ქართული ანბანი არ იცოდა; ხოლო ქართველმა ინფორმატორმა სანოტო დამწერლობა“¹¹⁴, აგრეთვე ვეფხისტყაოსნის ერთი სტროფის („ვის ხატად ღვთისად გიტყვიან“) ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თავრმანი, რომელიც მანამდე გამოუქვეყნებელი იყო¹¹⁵. ყველაფერი ეს თვალნათლივ გვითვალისწინებს ავტორის მიერ თავის წიგნზე წინასწარ გაწეულ სერიოზულ მუშაობას.

აღარავერს ვამბობთ იმ კრიტიკულ პათოსზე, რომლითაც გამსკვავლულია ე. ბოლხოვიტინოვი საქართველოს შესახებ მანამდე დაწერილ ნაშრომთა, კერძოდ ფრანგ მოგზაურთა (შარდენი და სხვ.), ცნობების მიმართ: «Но и в их описаниях очень часто Грузия представляется такою, какою она давно

¹¹² Н. Северный, იქვე, სვ. 814, №63. 3.

¹¹³ Е. Шмурло, Митрополит Евгений..., СПб, 1888, გვ. 341—342.

¹¹⁴ ს. ლეკიშვილი, ორი ქართული მელოდიის უცნობი სანოტო ჩანაწერი, „დროშა“, 1960, № 1; გვ. 18; მისივე, შეიძლება ეს სიმღერა ბესიკს ეკუთვნოდეს, „თბილისი“, 1958, 12. III. № 48; მისივე, ქართული მელოდიის კიდევ ერთი უცნობი ჩანაწერის შესახებ, „თბილისი“, 1959, 26. II. ხომ არ სჭირდებოდა იგი ბოლხოვიტინოვს თავისი შრომისთვის: Историческое разсуждение вообще о древнем христианском богослужебном пении, СПб, 1804 г.

¹¹⁵ С. Леккишвили, Новооткрыватели Руставели, «Заря Востока», 25.VI.65.

уже перестала быть; а в иных такой, какою она никогда не бывала... И так чужестранные известия о Грузии не могут быть для нас руководством к познанию ея»¹¹⁶.

მაშასადამე, წინამორბედი ავტორების, აგრეთვე საკუთარი თავისადმი მეცნიერულ-კრიტიკულად განწყობილი და უმთავრესად პირველწყაროებზე, მათ შორის, ქართველი კონსულტანტების მიერ მიწოდებულ ცნობებზე დამყარებული ნაშრომის შემქმნელი დღესაც ისეთივე ნდობისა და სათანადო დაფასების ღირსია, როგორც ეს კ. ეკეელიძეს ჰქონდა წარმოდგენილი: „მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს, 1802 წელს, თავისი დროისათვის საყურადღებო მიმოხილვა ძველი ქართული მწერლობისა მოგვცა ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა ე. ბოლხოვიტინოვმა შრომაში, რომელსაც ეწოდება «Историческое изображение Грузии...» მიმოხილვა მოკლეა, არცთუ ყოველთვის ზუსტი, მაგრამ საინტერესოა, რომ ავტორმა, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, მოახერხა იმ დროს რუსეთში მყოფ ქართველთაგან შეეკრიბა ის, რაც მან გადმოგვცა“¹¹⁷. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ თ. მაჭავარიანი, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის შესახებ ჩვენში ერთ-ერთი პირველი გამოკვლევის ავტორი; ამ ორმოციოდე წლის წინათ აღნიშნავდა: „რასაკვირველია, ასგვერდიან წიგნში ყოვლად შეუძლებელი იყო საქართველოს ისტორიის სისრულით გადმოცემა, მაგრამ მაინც გასაოცარი სისწორით გადმოცემულია საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული მდგომარეობა“¹¹⁸. მოვიგონოთ, აგრეთვე, რას წერს ა. გაწერელია: ე. ბოლხოვიტინოვი „პირველი ავტორია მთელ რუსულ მწერლობაში, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა დიდძალი დოკუმენტური და საარქივო მასალა საქართველოს ისტორიაზე“¹¹⁹, ან კიდევ: ე. ბოლხოვიტინოვის „წერილი პოემაზე, ისევე როგორც მთელი წიგნი, აოცებს მკითხველს სწორი ცნობებით და საქმის ცოდნით“¹²⁰.

¹¹⁶ Историческое изображение Грузии, СПб, 1802: «Читателям».

¹¹⁷ კ. ეკეელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 17—18.

¹¹⁸ თ. მაჭავარიანი, ერთი საყურადღებო წიგნის შესახებ, საქარბიბლ. შრომები, III, თბ., 1937.

¹¹⁹ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტაჲს ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 165.

¹²⁰ ივ. ენაქოლოფი, ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოკვლევები და თარგმანები რუსულ ენაზე, „მნათობი“, № 1, 1938, გვ. 197.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი „დღესაც აოცებს მკითხველს სწორი ცნობებით და მასალის ცოდნით: ეს წიგნი დიდხანს წარმოადგენდა ერთ-ერთ ძირითად წყაროს საქართველოს შესასწავლად რუსეთსა და ევროპაში“¹²¹.

ე. ბოლხოვიტინოვი ძველი კლასიკური ლიტერატურული სკოლის მიმდევარი და დამფასებელი უფრო იყო, ვინემ მისი თანამედროვე ცოცხალი ლიტერატურული ცხოვრების უშუალო მონაწილე. უკეთ რომ ვთქვათ, მისთვის ლიტერატურული ძველი დროის გამოცდას საჭიროებდა¹²². ამიტომ იყო, რომ ე. შმურლოს სიტყვებით: «К современной литературе он в большинстве случаев относился отрицательно. Принадлежа во многом к старой литературной школе, придавая большое значение риторике и так-называемому «красноречию», «п л е н я я с ь» гекзаметрами Х в о с т о в а, не будучи в состоянии П о н я т ь Пушкина (ხაზი ჩვენია—გ. შ.)...¹²³—Евгений не смотря на все это, умел высоко возвыситься над современниками в своих требованиях, обращенных к литературе»¹²⁴. აქედან გამომდინარე, «Среди корифеев западно-европейской словестности Евгений охотнее обращается к Горацио и Боало, ища в них опоры своим литературным суждениям; при выборе книг для своей библиотеки останавливается на Ж. -Б. Руссо, Théâtre Корнеля, Déréaux Боало, на Расине и на трагедиях Вольтера»¹²⁵.

¹²¹ ს. ლ ე კ ი შ ვ ი ლ ი, ე. ბოლხოვიტინოვი და პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობა, საქ. სახ. ლიტ. მუზეუმის III სამეცნ. სესიის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1961, გვ. 9.

¹²² «При сочинении диссертации о русском языке» Евгений советует «ссылаться больше на мертвых писателей, а не на живых, которых и хвалить, и критиковать еще не время» (Е. Ш м у р л о, დასახ. ნაშრ., გვ. 383).

¹²³ ჩვენ მიერ ხაზგასმული ე. შმურლოს სიტყვები უცვლელად გადასულა ე. ბოლხოვიტინოვს. შდრ. გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 92.

¹²⁴ Е. Ш м у р л о, Митрополит Евгений как ученый, СПб, 1888, გვ. 384.

¹²⁵ Е. Ш м у р л о, დასახ. ნაშრ., გვ. 383.

ასე რომ, შესაძლებელია ე. ბოლხოვიტინოვი სათანადოდ ვერ აფასებდა პუშკინს¹²⁶ (სხვათა შორის, პუშკინის თანამედროვეთაგან იგი ამ მხრივ გამონაკლისი არ ყოფილა!), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი წიგნის მეცნიერულ-ლიტერატურული ღირსებები ყოველგვარი ეჭვის გარეშე დგას.

სხვათა შორის, მ. აზადოვსკის მტკიცებით, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი არ შეიძლება არ სცოდნოდა თვით ა. პუშკინს: «Трудно предположить, чтобы при своей исключительной начитанности Пушкин не знал этой книги или не ознакомился с нею перед новой поездкой на Кавказ. Строки о Руставели, который сравнивается с Оссианом и Ариосто, особенно должны были заинтересовать его»¹²⁷.

ამ შეხედულებას იზიარებს ვ. შადური: «Столь популярная книга Болховитнинова, являющаяся в то время единственным, можно сказать, энциклопедическим трудом по Грузии, могла конечно, привлечь и внимание Пушкина, интересовавшегося нашей «полуденной страной»¹²⁸. ამას გარდა ვ. შადურმა შეისწავლა ერთ დროს, კავკასიაში გადმოსახლებული რუსი პოეტის, ა. პუშკინისა და დეკაბრისტების მეგობრის ა. ა. შიშკოვის (1799-1832) რომანი «Кетевана или Грузия в 1812 году» და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ «Источником отдельных деталей «Кетеваны» послужило на наш взгляд «Историческое изображение Грузии...», ან კიდევ: «Таким образом, А. А. Шишков безусловно знал книгу Болховитнинова и пользовался ею в своем романе»¹²⁹.

მაშასადამე, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის მეცნიერულ-ლიტერატურული ღირსებები, სპეციალისტების მტკიცებით, თურმე თვით ა. პუშკინისა და მისი შემოქმედებითი მეგობრებისთვისაც უდავო უნდა ყოფილიყო.

¹²⁶ პუშკინის შესახებ, მაგალითად, იგი წერდა: «Он был хороший стихотворец, но худой сын, родственник и гражданин» (იხ. Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 384, სქ. 5), ხოლო „რუსლან და ლუდმილას“ ირონიულად უწოდებდა «книжонка Еруслан» (იხ. Сборник статей... т. 5, вып. I, СПб, 1868, გვ. 191; Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 384, სქ. 5).

¹²⁷ М. Азадовский, Руставели в стихах Пушкина, ჟურ. «Звезда», 1938, გვ. 230.

¹²⁸ В. Шадури, Что знала о Руставели Россия пушкинского времени? კრებ.: „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს“ თბ., 1966, გვ. 420.

¹²⁹ В. Шадури, Друг Пушкина А. А. Шишков и его роман о Грузии, Тб., 1951, გვ. 317, 323—324.

რუსთველოლოგიური საკითხები ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომში

ამ რამდენიმე წინასწარი, მეთოდოლოგიური ხასიათის შენიშვნის შემდეგ, შეგვიძლია გადავიდეთ ე. ბოლხოვიტინოვის შრომაში დასმული რუსთველოლოგიური საკითხების განხილვაზე, რომელიც ჩვენ ამჟამად უფრო გვაინტერესებს.

„ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის დასაწყისს, 1802 წელს პეტერბურგში გამოცემულს ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნში“ «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии» მოცემულია ვეფხისტყაოსნის შესავლის დასაწყისი სტროფის რუსულად თარგმნის პირველი ცდის ნიმუში და ტრადიციული ცნობების განმეორება რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ. როგორც საკვირველი არ უნდა იყოს, ამ თარგმანთან ერთად მოცემული პირველი ცნობები რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ უფრო მეტად იყო დაახლოებული სინამდვილესთან, ვიდრე შემდგომი ცდები არაქართველი ავტორების მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში, რომელთაც პოემის ცოდნის განუსაზღვრელი პრეტენზიები ჰქონდათ, მაგრამ ელემენტარული წარმოდგენაც არ გააჩნდათ მისი მოცულობის შესახებაც კი...

აქვე ავტორი პირველად ჩერდება ქართულ ლექსთწყობასა და კერძოდ რუსთაველის შაირზე. როგორიც არ უნდა იყოს ეს ცნობები რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ, მან მაინც დიდი გავლენა მოახდინა რუსთაველის ირგვლივ შეხედულების შემუშავებაზე და მიმართულება მისცა რუსულს ლიტერატურაში რუსთაველის გატანის საკითხს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ შემდეგში რუსთაველის შესახებ

შედარებით ვრცლად პირდაპირ მეორდება აქ წარმოდგენილი ცნობები — ასე ახასიათებდა ე. ბოლხოვიტინოვის რუსთველოლოგიურ ღვაწლს გ. იმედაშვილი 1941 წელს¹³⁰, ხოლო ს. ცაიშვილმა მოგვცა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის განზოგადებული შეფასება: «Воссоединение с Россией спасло Грузию и ее народ от физического уничтожения. Новая обстановка вызвала определенное оживление культурных связей. Первая книга о Грузии и, в частности, ее культуре вышла в России в 1802 году. Это был труд обзорного характера Евгения Болховитинова «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии». В книге дан исторический обзор грузинской литературы и, в частности, рассмотрен «Витязь в тигровой шкуре». Здесь же приводится в качестве примера начальная строфа поэмы в переводе на русский язык. Это первое на русском языке исследование, естественно, не могло быть безупречным, исчерпывающим, однако книга, несомненно, сыграла положительную роль. Все имевшиеся в тот период на европейских языках обзоры грузинской литературы в большинстве своем опираются на труд Болховитинова и ссылаются в качестве примера на тот же перевод из поэмы Руставели»¹³¹. ირ. აბაშიძის სიტყვებით, „კულტურული მსოფლიოსთვის „ვეფხისტყაოსნის“ გამოჩენა არქეოლოგიურ აღმოჩენას ჰგავდა. „დიდი მიწიდან“, უცხო, არაქართველთაგან, ეს ფასდაუდებელი განძი, პირველად მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნის რუსმა საზოგადო მოღვაწემ ევგენი ბოლხოვიტინოვმა შეამჩნია“^{131ა}.

ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის თვით სათაური — Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии და შინაარსიც ნათლად მიუთითებს, რომ იგი არ არის

¹³⁰ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 47—48.

¹³¹ С. Цайшлин, «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели, М., 1966, გვ. 130; შდრ. ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის თარგმანები, წიგნში: ნ. ნათაძე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 137.

^{131ა} ირ. აბაშიძე, თხზულებანი, ტ. II, თბ. 1977, გვ. 8.

წმინდა რუსთველოლოგიური ხასიათის გამოკვლევა; რუსთველოლოგიური საკითხები ამ ნაშრომის ერთ-ერთ შენაკადს წარმოადგენს. და უნდა ითქვას, რომ ეს მხარე პირველ რუს ავტორს, თავისი დროის კვალობაზე, ძირითადად დაუძლევიან, რაც, უწინარეს ყოვლისა, მისი ქართული კონსულტანტების დამსახურებაა, თუმცა მასში გვხვდება როგორც თეორიული, ისე ფაქტობრივი ხასიათის შეცდომებიც.

რუსთველოლოგიური ხასიათის ცნობები თუ შენიშვნები ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში გაფანტულია კვლევის მიზანდასახულებისა მიხედვით (გვ. 15—17, 72, 86—87, 90—91). ისინი შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დავყოთ: 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე. 2. ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობისა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი კუთვნილი ადგილის განსაზღვრის ცდა. 3. ვეფხისტყაოსნის რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა. 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის განადგურების შესახებ. 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ.

ჩვენც ამ თანმიმდევრობით შევეცდებით გადმოვცეთ და გავაანალიზოთ ე. ბოლხოვიტინოვის რუსთველოლოგიური ღვაწლი, მისი როლი და მნიშვნელობა რუსთველოლოგიის ისტორიაში.

§ 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე

1. თავდაპირველად ე. ბოლხოვიტინოვი იძლევა თამარის ეპოქის კულტურულ-ისტორიულ დახასიათებას. სხვათა შორის, აქ მას შეცდომით აქვს გადმოცემული თამარისა და ლაშა-გიორგის მეფობის წლები (თამარი მეფობდაო 1171-1198 წლებში,¹³² ლაშა-გიორგი კი, თითქოს, 1198-1211 წლებში), ხოლო დავით სოსლანი აშკარად ერევა დავით ულუში და რუსუდანის ძმისწულად (племянник) ჰყავს გამოცხადებული (გვ. 15-17).

¹³² უკვე ე. შაღუბა შენიშნა, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის ეს შეცდომა გადასულა ნ. მ. კარაშჩინის „ისტორიასა“ და ა. ა. შიშკოვის რომან „ქეთევანი“ (იხ. В. Шагун, Друг Пушкина А. А. Шишков и его роман о Грузии. Тб., 1951, გვ. 318).

ამგვარ ფაქტობრივ ცდომილებათა მიუხედავად, მას ძირითადად ისწორი წარმოდგენა აქვს თამარის ეპოქის კულტურულ-ლიტერატურულ მონაპოვებზე: «Царствование ея при том замечательно самыми превосходнейшими произведениями Грузинской литературы» (გვ. 15). ამ დებულებას იგი უფრო აღრმავებს ნაშრომის ბოლო გვერდებზე, სადაც ხაზს უსვამს თვითონ თამარის ღვაწლს ქართული მწერლობის აღმავლობისა და წინსვლის საქმეში: «...царствование Тамары(!), царицы Грузинской, соделалось(!) доныне славною эпохою Грузинской литературы. Она сама старалась ободрять дарования, а знаменитыми деяниями своими доставляла им материю к сочинениям. Четыре наипаче сочинителя прославились при ней: два прозаические, Мойсе Хонель и Сергис Тмогвели; а два стиховторца, Руставель и Чахрухадзе. Лучшие обрасцовыя (!) сочинения их уцелели и доныне» (გვ. 72), «два славные романа, сочиненные еще при царице Тамаре, первой Дареджаниани, автора Мойсе Хонеля, а второй Висрамниани, автора Сергис-Тмогвели, Грузины весьма(!) высоко ценят» (გვ. 82) ¹³³.

2. ე. ბოლხოვიტინოვი ამაღლებული პოეტური განწყობილებით გვიხატავს საქართველოს, მის ბუნებას, ადარებს ძველ საბერძნეთს, როგორც პოეზიის კლასიკურ ქვეყანას და მიიჩნევს, რომ საღ შეიძლება იყოს სხვაგან, თუ არა საქართველოში, დაბადებულიყო პოეზიის გენიოსი: «Не было в свете нации без пиитив, и во всех первые известные сочинители были стихотворцы. Посему не удивительно, что и Грузия издревле имела оных. И естьли (!) справедливо, что величественные и трогательные пред-

¹³³ ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის შეიძლება საინტერესო იყოს ცნობა ს. ს. ორბელიანის „სიბერძნე-სიციქუსის“ „სათაურის ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თარგმანის შესახებ: «Сибрзнесицруе т. е. Мудролгание» (გვ. 82), ხოლო საბას „ქართული ლექსიკონის“ თაობაზე იგი წერს: «Лексикон его можно почесть некоторою библиотекою Грузинской Филологии» (გვ. 78). ანტონ I-ის „წყობილსიტყვაობას“ ე. ბოლხოვიტინოვი თარგმნის როგორც «Порядочнословие» (გვ. 80), ხოლო „მზამეტყველებას“ — «Готовый ответ» (გვ. 76). შრდ. გ. ფარულავა, ევგენი ბოლხოვიტინოვი ქართული მწერლობის შესახებ, თსუ სტუდენტთა XIX სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1957, გვ. 89—90; С. Лекишвили, Русский ученый о словаре Сулхана-Саба, «Веч. Тбилиси», 24.X.1959, № 252.

უხუცესი, თამარის სამეფო კარის დიდი მოხელე, ვაზირი, თამართან და დავით სოსლანთან დაახლოებული პირი“¹³⁵.

§ 2. ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობისა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი ადგილის განსაზღვრის ცდა

ე. ბოლხოვიტინოვმა ერთ-ერთმა პირველმა სცადა ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი თავისებურების განსაზღვრა. ალ. ბარამიძის თქმით, „ტერმინი პოემა ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი ფორმის დასახასიათებლად პირველად გამოიყენა ევგენი ბოლხოვიტინოვმა“¹³⁶, ოღონდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი მარტო ამით არ დაკმაყოფილებულა. მან მოგვცა ამ პოემის *ჟ ა ნ რ ო ბ რ ი ვ შ ი ნ ა ა რ ს ო ბ რ ი ვ ი დ ა ხ ა ს ი ა თ ე ბ ა ც*: «Содержание... поэмы(!) Вепхисткаосани есть почти романтическое¹³⁷, взятое из Индейской истории. Сцены действия подобны Арпостовой поэме, Роланду: но красоты, оригинальность картин, естественность идей и чувствований—Оссиановы» (გვ.86).

აქ რამდენიმე მომენტი იქცევა ჩვენს ყურადღებას. ჯერ ერთი, რომ რუსთველოლოგიის ისტორიაში ე. ბოლხოვიტინოვი პირველი „არჩევს ვეფხისტყაოსნის მსოფლიო ლიტერატურის მასშტაბით და რუსთაველს უპირისპირებს არიოსტოსა და ოსიანეს (!)“¹³⁸, თუმცა პ. ბერკოვის ცოტა არ იყოს მკაცრი შენიშვნით, «Трудно сказать, кому принадлежат характерные для литературных вкусов кон-

¹³⁵ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 46; იხ. აგრეთვე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთველის ბიოგრაფიული ესკიზი, წიგნში: ნ. ნათაძე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 16—17; С. Цаишвили, «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели, М., 1966, გვ. 37.

¹³⁶ ალ. ბარამიძე, ვეფხისტყაოსნის ჟანრის განსაზღვრისათვის, წიგნში: „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, V, თბ., 1971, გვ. 68, სქ. 3.

¹³⁷ და არა *романтическое*, როგორც ამას ზოგჯერ წერენ ჩვენში (შდრ. В. Шадури, დასახ. ნაშრ., 1966, გვ. 419; ლ. ანდელუაძე, დასახ. ნაშრ., 1968, გვ. 108). სხვათა შორის, კ. რდულტოვსკი, რომელიც ძლიერ დავალებულია ე. ბოლხოვიტინოვის შრომით, წერს: «Сия поэма сочинена романтическом роде» (Телескоп, 1833, № 5, ч. XIV).

¹³⁸ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, თბ., 1957, გვ. 4. შდრ. ა. გაჭერელია, ვტ-ის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 162—163.

ცა XVIII-ე საუკუნის «Барсовой кожи»-ს «Нейстовым Роландом»-ს და, განსაკუთრებით, «Оссиан»-ის პოეზიის მიმართ. Но сделаны ли они информаторами Евгения или им самим— по сути дела они являются свидетельством недооценки поэмы Руставели, ее оригинальности и художественной прелести»¹³⁹. სამწუხაროდ, ე. ბოლხოვიტინოვის შენიშვნის დედაპირი აქაც არ არის ბოლომდე ამოკითხული.

სინამდვილეში კი, ე. ბოლხოვიტინოვის მთავარი დებულება აქ ისაა, რომ ე ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი ს ა ტ რ ფ ი ა ლ ო - ს ა მ ი ჯ ნ უ რ ო (романическое) პოემაა¹⁴⁰. რომლის ამბავი (содержание) აღებულია ო ინ დ ი ა რ ი ის ტ ო რ ი ი დ ა ნ : «Содержание поэмы(!) Вепхисткаосани есть почти романтическое, взятое из Индейской истории».

როგორც ვხედავთ, რუსთველოლოგიის ისტორიაში პირველად ე. ბოლხოვიტინოვს გამოუთქვამს ვეფხისტყაოსნის ფაბულის, შინაარსის (содержание) უცხო წარმომავლობის («взятое из Индейской истории») თეორია¹⁴¹. აქამდე ვიცოდით, რომ პირველად ნ. მარმა სცადა დაერღვია ვახტანგ მეექვსის დებულება „ეს ამბავი სპარსში არ არის... სპარსშიდ ეს ამბავი არსად იპოება“¹⁴² და გულმოდგინედ შეეცადა ეპოვა ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტის მსგავსი ამბავი სპარსულ სინამდვილეში¹⁴³, მაგრამ ეს ცდა უნაყოფო გამოდგა¹⁴⁴. ამ მხრივ არც ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ

¹³⁹ П. Берков, დასახ. ნაშრ., გვ. 259.

¹⁴⁰ ე. ბოლხოვიტინოვს რომანическое-ს სატრფიალო-სამიჯნუროს მნიშვნელობით რომ ხმარობას, ეს ჩანს მისი ნაშრომის სხვა ადგილებიდანაც. კერძოდ, 81-ე გვერდზე იგი წერს: «Много книг, а особенно романтических, предложено у них и с персидского языка, а каксы на прим: История Александра Великого и поэма Юсуп-Залиханпани или История Иосифа и Залиханианы Пентефриевой жены, сочиненная Персидскими стихами из Библейской истории». მართალია, „ალექსანდრიანი“ უფრო საგმირო-სარაინდო რომანია, მაგრამ სამიჯნურო ელემენტები მისთვის უცხო არ არის, ხოლო რაც შეეხება „იოსებ-ზილიხანიანს“, იგი მართლაც ტიპური სატრფიალო-სამიჯნურო პოემაა.

¹⁴¹ ერთი შეხედვით, კაცი იფიქრებდა, რომ აქ თვითონ პოემაში მოთხრობილი ამბავი იგულისხმებოდა, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არაა.

¹⁴² ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, მეორე გამოცემა, თბ., 1975, სექსეც.

¹⁴³ წერილი ვეფხისტყაოსნის გამო, გაზ. „თეატრი“, 1890, № 12, გვ. 1—2; Вступительные и заключительные строфы..., ТР, XII, СПб., 1910, გვ. 1.

¹⁴⁴ შდრ. აღ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 60—61.

ინდურ ისტორიაზე აღებული გეზია პერსპექტიული, მაგრამ საკითხის ისტორიის შესწავლის დროს ეს ფაქტი მაინც არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან.

რაც შეეხება პოემის ბოლხოვიტინოვისეულ ჟანრობრივ დახასიათებას, რომ ვეფხისტყაოსანი სატრფიალო-სამიჯნურო შინაარსის პოემაა, ჩვენ იგი პრინციპულად სწორ შეხედულებად მიგვაჩნია. თუმცა ე. ბოლხოვიტინოვი აქვე გრძნობს, რომ რაღაც მაინც აკლია მის ნათქვამს, რომ რუსთველის პოემა ჟანრობრივად მაინც ვერ ეტევა მხოლოდ სამიჯნურო ნაწარმოებთა ჩარჩოში. ამიტომ იგი საგანგებოდ ხაზს უსვამს «почти романическое»-ს და განაგრძობს: «Сцены действий подобны Ариостовой поэме, Роланду: но красоты, оригинальность картин, естественность идей и чувствований,—Оссиановы» (გვ. 86)¹⁴⁵. მაშასადამე, ვეფხისტყაოსნის მოქმედების ცალკეული ადგილები ე. ბოლხოვიტინოვს აგონებს და სავლეთეუროპულ საგმირო-სარაინდო ლიტერატურის ძეგლებს, კერძოდ, არიოსტოსა და ოსიანის ჰუმანისტურ, საგმირო-სარაინდო პოემებს¹⁴⁶ და ამაში საძრახისი, ვფი-

¹⁴⁵ ე. ბოლხოვიტინოვისათვის მიწერილ ერთ სტატიაში შოთა რუსთველი შედარებულია ოსიანთან: «...скоро мы увидим на русском языке грузинского Оссана Руставели...» (ყურბ. «Друг просвещения», СПб., 1805, ч. 1, январь; იხ. Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ. გვ. 348, სქ. 5; შდრ. С. Лекнишвили, Первооткрыватели Руставели, «Заря Востока», 25. XVI. 65).

¹⁴⁶ რაც შეეხება პოლონელი ავტორის კ. რდულტოვსკის (და არა, როგორც ეს უკანასკნელ ხანებში გაირკევა, ა. ხოძკოს) წერილში (Телескоп, 1833, № 5, часть четырнадцатая, თარგმანი პოლონურიდან პ. დუბროვსკისა) რუსთველის პოემის არიოსტოსა და ოსიანის თხზულებებთან შედარება, ყველა ნიშნით, როგორც ბევრი სხვა დანარჩენი ცნობა (ამის შესახებ იხ. ა. გაჭეჩელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 60; გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 49; მისივე, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, 1957, გვ. 10; ლ. მენაბდე, რუსთველი პოლონეთში, აღ. ბარამიძის დაბადების 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბ., 1974, გვ. 167, ამავე წერილშია გარკვეული კ. რდულტოვსკის ავტორის ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნაკიდან არის აღებული. შევეუდართ როგორ თითქმის სიტყვასიტყვით იმეორებს კ. რდულტოვსკი ე. ბოლხოვიტინოვს: «Содержание взято из Индийской истории. По мнению знатоков (ხაზი ჩვენია, გ. შ.) сцены, обороты и сочетания мыслей, весьма подходят на Ариостова Нейстоваго Орланда; но оригинальность отдельных оборотов, роскошные описания природы, сладостное уныние, естественность и глубокость чувств, представлены в духе Оссана» (Телескоп, 1833, № 5, часть XIV, გვ. 65—66).

ქრობთ, არაფერია, როგორც ამას პ. ბერკოვი ამტკიცებს: «...по сути дела они являются свидетельством недооценки поэмы Руставели, ее оригинальности и художественной прелести»¹⁴⁷.

შეიძლება კაცმა იდავოს ოსიანის (III ს. ლეგენდარული ირლანდიელი ბარდი) პოემათა მხატვრულ ღირსებებზე, მის ორიგინალობასა და სიძველეზე, რადგან იგი, როგორც გვიან გამოირკვა, გამომცემლის ჯეიმს მაკფერსონის (1736-1796) ლიტერატურული მისტიფიკაციაა (გამოიცა 1760—1765 წწ. ედინბურგში), ამ მხრივ იგი დღეს მისტიფიკაციის ქრესტომათიულ მაგალითად ითვლება,¹⁴⁸ მაგრამ მან გარკვეული როლი მაინც ითამაშა ეპოსის განვითარებაში, ე. ბოლხოვიტინოვის დროს კი ნათარგმნი იყო თითქმის ყველა ევროპულ ენაზე, მათ შორის რუსულ ენაზე ე. კოსტროვის მიერ¹⁴⁹ (ცალკეული სიმღერები თარგმნეს აგრეთვე კარამზინმა, ი. ზახაროვმა)... და დიდი გავლენაც მოახდინა მთელს ევროპულ წინარომანტიკულ მწერლობაზე: «Им увлекались все, начиная с Клопштока, Геддера, Гете и кончая Суворовым и Наполеона», «...может быть, не слишком смело сказать, что Ossian является исходной точкой того романтически-национального направления немецкой литературы, которое господствовало почти до половины нашего столетия» — წერდა გასულ საუკუნეში ე. ბალობანოვა და დასძენდა, რომ ოსიანის გავლენის კვალი შეიმჩნევა თვით პუშკინამდეც რუსულ ლიტერატურაშიაცო¹⁵⁰.

¹⁴⁷ П. Берков, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 259.

¹⁴⁸ ამის შესახებ იხ. *Encycl. Britannica*, 1959, ტ. 16, ქვ. 752; *Der große Brockhaus*, Leipzig, 1932, გვ. 777; *Grand Larousse encycl.*, Paris, 1968. ტ. 8, გვ. 24; *Энци. Брокгауза и Эфрона*, т. 43, 317, БСЭ, М., 1974, т. 18, т. 15, გვ. 259.

¹⁴⁹ ოლონდ ე. კოსტროვმა თარგმნა ფრანგულიდან (მოსკოვი, 1792). ჩვენ ზელტ გეჰონდა 1818 წლის გამოცემა: ოსიან, сын Фингалов, бард третьяго века, Галския стихотворения (иначе Эрския или Ирландския), переведены с Французскаго Е. Костровым, издание второе, СПб., 1818; არსებობს ოსიანის პოემათა (სულ 22) გვიანდელი სრული და ზუსტი რუსული თარგმანი, შესრულებული კემპბელის გამოცემიდან (ლონდონი, 1822წ.) ე. ბალობანოვას მიერ: *Поэмы Оссиана Джемса Макферсона, исследование, перевод и примечания Е. В. Балобановой*, СПб., 1890, ეურბ. «Пантеон литературы»-ს გამოც.; იხ. აგრეთვე, *Поэмы Оссиана Джемса Макферсона, перевод и примечания Е. В. Балобановой*, издание И. Глазунова, СПб., 1897.

¹⁵⁰ *Поэмы Оссиана Джемса Макферсона, исследование, перевод и примечания Е. В. Балобановой*, СПб., 1890, გვ. 4 შპდ.

ახლა არიოსტოს შესახებ. აღორძინების ეპოქის დიდ იტალიელ ჰუმანისტ პოეტთან რუსთველის ბოლხოვიტინოვისეული პირველი შედარება ფრიად პერსპექტიული აღმოჩნდა რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში. „ვეფხისტყაოსანს“ და „შმაგ როლანდს“, კ. რდულ-ტოვსკის რომ თავი დავანებოთ, ერთმანეთს უდარებენ, მათ შორის პარალელებს ავლებენ და მათს მსგავსება-დაშორებაზე ლაპარაკობენ ე. კარსტი, პ. ჰუმბერტი, უ. მორფილი, ო. უორდროპი, რ. სტივენსონი, დ. ლანგი, მ. ბაურა, შ. ბერიძე, ზ. ავალიშვილი¹⁵¹. ასე რომ, გამართლებული არ ჩანს პ. ბერკოვის მიერ ე. ბოლხოვიტინოვისა და მისი კონსულტანტების მისამართით გამოთქმული საყვედური: «Трудно сказать, кому принадлежат характерные для литературных вкусов конца XVIII века сближения «Барсовой кожи» с «Нейстовым Роландом» и в особенности с поэмами Оссиана. Но сделаны ли они информаторами Евгения или им самим— по сути дела они являются свидетельством недооценки поэмы Руставели, ее оригинальности и художественной прелести»¹⁵².

ნათქვამი რომ შეეჯამოთ, მაინცაღამინც ისე გამოდის, რომ, ე. ბოლხოვიტინოვის განსაზღვრებით, ვეფხისტყაოსანი ჟანრობრივად სამიჯნურო-სატრფიალო (романическое) პოემაა, რომლის ცალკეული სცენები, ეპიზოდები ჩამოჰგავს საგმირო-სარაინდო პოემებს (არიოსტო, ოსიანი). მაშასადამე, რუსი სწავლულის აზრით, ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი ს ა გ მ ი რ ო - ს ა მ ი ჯ ნ უ რ ო პ ო ე მ ა უ ო ფ ი ლ ა.

ბოლოს და ბოლოს, ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობის განსაზღვრისას თანამედროვე რუსთველოლოგიურ მეცნიერებაშიც დაახლოებით ამგვარივე თვალსაზრისია განმტკიცებული¹⁵³. ის კი არა, კაცმა რომ თქვას, ვეფხისტყაოსნის მიმართ ალ. ცაგარლის შემთხვევით ნახმარ

¹⁵¹ დაწვრილებით იხ. რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში, I (მთ. რედაქტორი ლ. მენაბდე), თბ., 1976, გვ. 70, 213, 223, 235, 303, 312, 315, 327, 334, 361, 372, 373, 396, 454.

¹⁵² П. Берков, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 259.

¹⁵³ შდრ. ალ. ბარამიძე, *შოთა რუსთველი და მისი პოემა*, თბ., 1966, გვ. 128; მისივე, *შოთა რუსთველი*, თბ., 1975, გვ. 117; С. Цаншвили, *Витязь в тигровой шкуре* Шота Руставели, М., 1966, გვ. 78—85; დაწვრილებით იხ. ალ. ბარამიძე, *ვეფხისტყაოსნის ჟანრის განსაზღვრისათვის*, წიგნში: *ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, V, თბ., 1971, გვ. 67—90, 87; მისივე, *К определению жанра поэмы Руставели «Витязь в барсовой шкуре»*, იქვე, გვ. 91—96.

რომანტიკულს (გამოთქმაში «романтико-героническая поэма») ¹⁵⁴,
ეგებ ე. ბოლხოვიტინოვის რომანическое (სატრფიალო-სა-
მიჯნურო) კიდეც სჯობდეს და კიდეც უფრო ზუსტი იყოს, რადგან რო-
მანტიკული მაინც უფრო გვიანდელი, სულ სხვა ისტორიულ-ლიტე-
რატურული მნიშვნელობის გამომხატველი ტერმინია. ასეც რომ არ
იყოს, ვეფხისტყაოსნის ჟანრული რაობის გამორკვევისას ე. ბოლხო-
ვიტინოვის მიერ ამ საკითხზე პირველად გამოთქმულ მოსაზრებას
მეტი ანგარიში უნდა გაეწიოს.

§ 3. პოემის რუსულ ენაზე თარგმნის პირველი ცდა

ე. ბოლხოვიტინოვს ეკუთვნის ვეფხისტყაოსნის სათაურისა და
რამდენიმე სტროფის პირველი რუსული თარგმანი, ყოველ შემ-
თხვევაში, სწორედ მის წიგნში დასტურდება ამისი პირველი ცდა.

პოემის სათაურს ე. ბოლხოვიტინოვი არასწორად თარგმნის:
«Вепхисткаосани т. е. Барсова кожа» (გვ. 86) ¹⁵⁵, რომელსაც დიდ-
ხანს იმეორებდნენ რუსულად პოემის სხვა მთარგმნელებიც (დ. ჩუ-
ბინაშვილი, ი. ბარტლინსკი, ი. ევლახოვი, ა. აბაშიძე, ე. სტალინსკი,
რ. შარტი); «ვეფხისტყაოსანი რუსულად Барсова кожа» — ასე აწ-
ერია აგრეთვე პოემის მეორე ბეჭდურ (1841 წ.) გამოცემასაც.

პირველად ნ. მარმა მოგვცა პოემის სათაურის სწორი რუსული
თარგმანი: Витязь в барсовой коже, ТР, XII, СПб., 1910 და მისი
გაველენით კ. ბალმონტმა: Носящий барсову шкуру, М., 1917, Париж;
1933, Тифлис, 1935 და სხვ., თუმცა, როგორც ირკვევა, ვეფხისტყაო-

¹⁵⁴ А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, СПб., 1873, გვ. 99.

¹⁵⁵ ტრ. რუხაძე. ვეფხისტყაოსნის თემაზე გოლერძი ფირალიშვილის მიერ
დაწერილი პიესის („ინდოეთის ტახტის მემკვიდრე და სიყვარული სამშობლოსადმი“)
შესახებ მსჯელობისას შენიშნავს: „საინტერესოა, რომ ევეკნი ბოლხოვიტინოვი თა-
ვის წიგნში («Историческое изображение Грузии...», СПб., 1802) „ვეფხისტყაო-
სანს“ ეწოდება (sic) «Наследник индийского престола» (გვ. 86). ხომ არ იცნობდა
ევეკნი გოლერძის დრამას? ბატონიშვილებმა და საერთოდ იმ დროის ქართველთა ლი-
ტერატურულმა წრეებმა კარგად იცოდნენ ამ პიესის ბედი, იცოდა ის ვარლამ ერის-
თავმა, მაგრამ რატომ არ გადასცა ცნობები ევეკნის?“ (ტრ. რუხაძე, ძველი
ქართული თეატრი და დრამატურგია, თბ., 1949, გვ. 251). ამასთან დაკავშირებით
უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში „ვეფხისტყაოსანს“ არსად (და
არც მითითებულ 86-ე გვერდზე) არ ეწოდება «Наследник индийского престола».

სნის სათაურის პირველი შედარებით სწორი რუსული თარგმანი ეკუთვნის თეიმურაზ ბაგრატიონს, რომელიც მას ჯერ კიდევ 1835 წლისთვის აქვს შესრულებული: „ვეფხისტყაოსანი რუსულად ასე უნდა ითქვას: «Барсовой кожанос» (კატალოგი, გვ. 47)¹⁵⁶, ხოლო ქუთნალ «Телескоп»-ში 1833 წელს (№5) გამოქვეყნებული პოლონელი ავტორის კ. რდულტოვსკის შრომის დუბროვსკისეულ რუსულ თარგმანში ვეფხისტყაოსანს ეწოდება «Покрытый леопардовой кожей»¹⁵⁷, ი. ევლახოვმა კი, მართალია, „პოემის სათაურად «Барсова кожа» დატოვა, მაგრამ სქოლიოში შენიშნა, რომ რუსულად შეცდომით არის ნათარგმნი ვეფხისტყაოსანი «Барсова кожа»-დ. თვითონ კი გვთავაზობს სათაურის შემდეგ სიტყვასიტყვით თარგმანს: «Герой покрытый (одетый) барсовой кожей»¹⁵⁸.

მიუხედავად იმისა, რომ პოემის სათაურის ბოლხოვიტინოვისეული პირველი რუსული თარგმანი არაზუსტია, მას მაინც სწორად ესმის ამ სათაურში ჩაქსოვილი ღრმა მეტაფორული აზრი: «Барсовою кожею названа она потому, что Герой в ней прославляемый, Индейский царевич Тарнел, странствовавши по свету, одевался в барсову кожу» (გვ. 86)¹⁵⁹. აქვე შეიძლება ითქვას, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის თარგმანში ვეფხი სწორად არის თარგმნილი *барс*-ად და არა *тигр*-ად. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში და პოემის სხვადასხვა რუსულ თარგმანებშიც დიდხანს, თითქმის უკანასკნელ დრომდე, ვეფხს ხან *барс*-ად თარგმნიდნენ, ხან კიდევ—

¹⁵⁶ გ. შ ა რ ა ძ ე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, თბ., 1974, გვ. 227—228.

¹⁵⁷ შდრ. გ. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, 1957, გვ. 11; В. Ш а д у р и, დასახ. ნაშრ., 1966, გვ. 431.

¹⁵⁸ ლ. ა ნ დ ლ უ ლ ა ძ ე, ვეფხისტყაოსნის რუსულ ენაზე მთარგმნელები, კრებ. „შოთა რუსთველი“, თბ., 1966, გვ. 284.

¹⁵⁹ უკვე ლ. ა ნ დ ლ უ ლ ა ძ ე მ შენიშნა, რომ „ვეფხისტყაოსნის თარგმანებს დიდხანს გაჰყვა ის სათაური, რომელიც პირველად ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნში მიეკუთვნა. პოემის მეტაფორული სახელის თარგმნი, ჩანს, თავიდანვე სიძნელედ იქცა. ლაკონიური ფორმის ძიებამ სათაურში სულ სხვა საგანი ასახა, ვიდრე ეს დედნით იყო გათვალისწინებული. ბოლხოვიტინოვი წერს Барсова кожа-ს და დაზუსტების მიზნით იქვე დამატებით განმარტებას ურთავს. მის გავრცობილ განმარტებაში, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, სათაური სხვა შინაარსს იძენს. მასში ყურადღება ვეფხის ტყავიდან გადატანილია გმირზე, რომელიც ამ ტყავს ატარებს. აქაც თავს იჩენს ქართველი თანაავტორის ხელი“ (ლ. ა ნ დ ლ უ ლ ა ძ ე, ვეფხისტყაოსნის რეველუციამდელი რუსი მთარგმნელები, ძვ. ქართ. მწ. საკითხები, III, 1968, გვ. 111).

გიგრ-ად. ახლა უკვე საყოველთაოდ გაზიარებული ჩანს ვეფხის წარც-ად გაგება და თარგმნა¹⁶⁰.

თარგმნის სიძნელის მხრივ ე. ბოლხოვიტინოვი ერთმანეთს უდარებს „თამარაინსა“ და „ვეფხისტყაოსანს“ და დაასკვნის, რომ რუსულ ენაზე რუსთველის თარგმნა, მართალია, არც ისე ახლო მომავლის, მაგრამ მაინც უფრო იმედიანი საქმეა, ვინემ „თამარაინსაო“: «Тамарнани т. е хвала Тамаре... большую часть красот своих в механизме стихов и в игре Грузинского языка заключающее, никогда не может быть переведено ни на какой язык с точностью. Напротив того Руставеля можно надеяться увидеть некогда и на Российском языке, хотя и нескоро (ხაზი ჩვენია—გ. შ.). Потому что высокий слог писателей Тамарина века вообще ныне труден стал и для Грузинов» (გვ. 87).

რუსთველის შაირზე მსჯელობისას სანიშნოდ ე. ბოლხოვიტინოვს თავის წიგნში მოჰყავს ვეფხისტყაოსნის პირველი სტროფი რუსული ტრანსკრიფციით და იქვე იძლევა მისი სიტყვასიტყვით რუსულ თარგმანსაც: «В пример сему вот самая первая строфа из Руставелевой поэмы Вепхисткаосани:

Ромелман шекмна самкаро залита мит злиернта,
Зе гардмоарсни(!)* сулита квна зецит монабернта
Чвен кацта могвца квекапа гваквс утвалави пернта
Мисган арс ковли хелмцифе сахита мис мпернта.

Стіхи сии значат по буквальному переводу:

Кто сотворил твердь силою своею крепкою,
И осуществав свыше душу, создал с небеси дуновением,
Дал челокам (!) и землю неизчислимо оразноображенную,
От того суть цари и его суть образ» (გვ. 91).

სულ უკანასკნელ დროს კიევში ე. ბოლხოვიტინოვის არქივში აღმოჩნდა ვეფხისტყაოსნის კიდევ ერთი სტროფის თარგმანი, რომელიც

¹⁶⁰ ამის შესახებ იხ. მ. შამუღაშვილი, აღ. ქუთათელაძე, ტერ-მინი „ვეფხის“ სწორი გაგებისათვის, „ლიტ. საქართველო“, 20.VIII, 1965; დ. კობიძე, რუსთველის „ვეფხის“ შესახებ, თსუ შრომები, ტ. 116, 1965; ს. ცაიშვილი, „ჩიქი“ და „ვეფხი“ რუსთაველის პოემაში, „კომუნისტი“, 29.XI. 1965; ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973 გვ. 157.

* ე. შადუარი ზე гардмоарсни-ს მაგივრად ბეჭდავს ზე гордмопрени (დასახ. ნაშრ., 1966, გვ. 420).

ე. ბოლხოვიტინოვს თავის წიგნში არ ჰქონია შეტანილი და ამდენად იგი უცნობი იყო ჩვენთვის. ამის თაობაზე ს. ლეკიშვილი წერს: „...наиболее интересным документом архива является неопубликованный Болховитиновым перевод еще одной строфы из поэмы Руставели» და აქვე ბეჭდავს ამ უცნობ თარგმანს, რომელსაც წინ უძღვის ბოლხოვიტინოვის მცირე კომენტარი და დედნის ტექსტი რუსული ტრანსკრიფციით: «Из старинного грузинского стихотворца Руставели, писавшего четверослогом. Есть печатное гражданскими буквами при Вахтанге VI.

Вис хатад გვჩსად გიტკიანი ფილოსოფоста* энани
Шен мишвеле ра ткве*-кмнлса, чачвини* мабиан ркипани,
Брол балахнша мзбнелман*, сатни давкарген миннани,
Машин вер гавзел* снахле, ац шншореса виннани.

* * *

Ты в ком образ божий, как говорит философский язык,
Ты помоги пленному, цепьми скованному железными,
Хрусталь и лали я искал, но стекло черное потерял и простое,
Тогда не терпел я близко быть, а ныне каюсь, что удален»¹⁰¹.

როგორც ვხედავთ, ვეფხისტყაოსნის მოტანილი ორი სტროფის (1,827 საიუბ.) ბოლხოვიტინოვისეული თარგმანი არ არის მხატვრული თარგმანის ნიმუში, იგი ბეჭადეული, სიტყვასიტყვითი თარგმანია, როგორც თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვი უწოდებს, „буквальный перевод“ (გვ. 91). ამ მხრივ კი, შეიძლება თამამად ითქვას, ე. ბოლხოვიტინოვს კარგად გაურთმევია თავი დასახული მიზნისათვის, მისი სიტყვასიტყვითი თარგმანი საკმაოდ ზუსტია, ა. გაწერელისა შეფასებით, „იმ დროისთვის თითქმის ადექვატურია“¹⁰². შესაძარებლად მოვიყვანთ დასახელებული სტროფე-

¹⁰¹ С. Лекншвили, Первооткрыватели Руставели, Заря Востока, 25. VI. 1965, № 148; აქვეა დაბეჭდილი ამ დოკუმენტის ფოტოკოპირი, რომლის მიხედვითაც გავასწორეთ ტექსტში ვარსკვლავებით აღნიშნული სიტყვები, რომელიც მანამდე ასე იყო ამოკითხული და დაბეჭდილი: ფილოსოფоста, ტგვე, ჩაგვინი, მძებნელ-
ман, გავდзел, ხოლო ლ. ა ნ დ ლ უ ლ ა ქ ე ს, а ныне каюсь მაგიერად დაუბეჭ-
დავს а не каюсь (ძე. ქართ. მწ. საკ., III, 1968, გვ. 109), რაც აბსოლუტურად ცვლის დედნისეულ შინაარსს.

¹⁰² ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163.

ბის ს. იორდანიშვილისეულ ბჭკარედულ თარგმანს, რომელიც დღესდღეობით ყველაზე სანდო თარგმანად ითვლება:

1. Сотворивший Вселенную силой своей могучей,
Свыше, с неба, вдохнувший дух в существа,
Нам, людям, даровал мир, полный бесчисленных
(иссметных) красок,

Всяк царь — от него, образом ему подобен.

827. Ты, которого прежде философы считали образом бога,
Помоги мне, пленнику, я скован железными цепями!
Я, искатель хрусталь-рубины, потерял гишпер и эмаль.

Прежде я не стерпел вблизи от нее, ныне тоскую в разлуке¹⁶³.

ტექსტიდან გადახვევის ერთადერთ თვალშისაცემ მაგალითად შეიძლება იქნეს მოყვანილი „სათნი დავკარგენ მინანის“ ბოლხოვიტინოვისეული თარგმანი: «... стекло черное потерял и простое», სადაც რუს მთარგმნელს სათი მინის განსაზღვრებად გაუგია და თანაც უბრალო ქვა ჰგონა; სინამდვილეში, პოეტს სათი და მინა აქ ცალკეუ აქვს ნახმარი, თანაც ისინი ძვირფასია თვლებია. სხვა მხრივ, ბოლხოვიტინოვის ბჭკარედს თითქოს წუნი არ დაედება, რაშიაც მისი ქართველი კონსულტანტების უდავო წვლილიცაა.

ახლა საინტერესოა ვიცოდეთ, საიდან მოჰყავს ე. ბოლხოვიტინოვს ვეფხისტყაოსნის დამოწმებული სტროფები, პოემის რომელიმე ხელნაწერი ნუსხიდან თუ ბეჭდური გამოცემიდან? ერთივე შეხედვით კაცი იფიქრებდა ვახტანგისეული გამოცემიდანო და აი რატომ: ამ დროისთვის (1802 წ.) პოემის ბეჭდურა გამოცემებიდან მხოლოდ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი (1712 წ.) არსებობდა, ხოლო მას რომ ე. ბოლხოვიტინოვი კარგად იცნობდა, უკეთ, მისი არსებობის შესახებ რომ კარგად იცოდა, ეს ჩანს ჯერ მის წიგნში დაცული უნიკალური ცნობიდან: «Поэма (!) сия при царе Вахтанге V (!) была в Тифлисе напечатана, однакож вскоре изгреблена (!) так, что ныне весьма (!) редко можно видеть печатные оной экземпляры» (გვ. 86. დაწვრილებით ამ ცნობის შესახებ ქვემოთ) და აგრეთვე ზემოთ მოყვანილ მის არქივში აღმოჩენილი ხელნაწერი ცნობიდან: «Есть печатное гражданскими буквами при Вахтанге VI»¹⁶⁴.

¹⁶³ Шота Руставели, Визязь в тигрози шхуре, подстрочный перевод с грузинского С. Иорданшвили, Тб., 1966, გვ. 5, 175.

¹⁶⁴ შესაძლებელია ე. ბოლხოვიტინოვის ხელნაწერში, ისე როგორც მის წიგნში, Вахтанг V ეწეროს, მაგრამ ს. ლეკიშვილი ასე აქვეყნებს ამ დოკუმენტს. შტრ. Заря Востока, 25. VI. 1965.

ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობით, „რომელმან შექმნა სამყარო...“ არისო: „...самая первая строфа из Руставеловой поэмы Вепхисткаосани“. ეს სტროფი კი პოემის არც ერთ ხელნაწერ ნუსხაში არ არის რიგით პირველი¹⁰⁵. იგი პირველად მხოლოდ ვახტანგისეულ გამოცემაში გვხვდება ამ ადგილზე, მანამდე პოემის უძველეს და უკეთეს ხელნაწერულ მემკვიდრეობაში პირველ სტროფად მიდიოდა ჩანართი „პირველ თავი დასაწყისი ნათქვამია იგ სპარსულად“... რუსული ტრანსკრიფციით მოყვანილი ქართული ტექსტიც ვარიანტულად ვახტანგისეულს უდგება. ასე რომ, თითქოს არაფერი არ უნდა გვიშლიდეს ხელს დავასკვნათ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი, მისი ქართული კონსულტანტების დახმარებით, პოემას იცნობდა და თარგმნიდა ვახტანგისეული 1712 წლის ბეჭდური გამოცემის მიხედვით. მაგრამ ერთადერთი დაბრკოლება აქ ის არის, რომ ბოლხოვიტინოვის არქივში აღმოჩენილი 827-ე (საიუბ.) სტროფის პირველი სტრიქონი „ვის ხატად ღვთისად გიტყვიან ფილასოფოსთა ენანი“ ვარიანტულად ძლიერ განსხვავდება ვახტანგისეული გამოცემიდან, რომელშიც ეს სტრიქონი ასე იკითხება: „ვის ხატად ღვთისად გიტყვან ფილასოფოსნი წინანი“. შეიძლებოდა გვეფიქრა, ქართულის უცოდინარ რუს მთარგმნელს ქართული ტექსტის რუსულ ტრანსკრიფციაში კალმისმიერი შეცდომა მოსვლიაო, მაგრამ მის რუსულ თარგმანშიც იგივე აზრია გატარებული: «Ты в ком образ божий, как говорит философский язык». ეგებ პოემის ხელნაწერებში გვექონდეს ეს ვარიანტული წაკითხვა? მაგრამ არც ერთ ხელნაწერში, და არც ვახტანგისეულ გამოცემაში „ფილასოფოსთა ენანი“ არ დასტურდება, ყველგან გვაქვს „ფილასოფოსნი წინანი“¹⁰⁶. ყველაფრიდან ჩანს, რომ ეს ზეპირი ინფორმაციის ბრალია, რაც ხელს არ უნდა გვიშლიდეს იმ დასკვნის გამოტანაში, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი, უფრო სწორად, მისი ქართული კონსულტან-

¹⁰⁵ შდრ. ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, ნაკვეთი პირველი, გამოცემად მოამზადა ს. ყუბანეიშვილმა, თბ., 1960, გვ. 2.

¹⁰⁶ შდრ. ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, ნაკვეთი მეორე, გამოსაცემად მოამზადა ლიანა კეკელიძემ, თბ. 1961, გვ. 532; ვეფხისტყაოსანი, ა. შანიძისა და ბ. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1966, გვ. 276; ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, 1937, გვ. რმდ., სტროფი ყკზ.

ტები ვახტანგისეულ გამოცემას იცნობდნენ და მისით სარგებლობდნენ რუს სწავლულთან ერთად რუსთველის პოემის რუსულ ენაზე ამეტყველების პირველი ცდისას¹⁶⁷.

§ 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ

ჯერჯერობით ევგენი ბოლხოვიტინოვს ეკუთვნის უძველესი ცნობა ვეფხისტყაოსნის, უკეთ, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების ცდის შესახებ: «Поэма (!) сия при царе Вахтанге V (!)* была в Тифлисе напечатана, однакож вскоре изтрелена (!) так, что ныне весма (!) редко можно видеть печатные оной экземпляры» (Ист. изобр, Грузии..., გვ. 86).

ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნულ ცნობას პირველად ყურადღება მიაქცია ალ. ბარამიძემ¹⁶⁸, რითაც გაამაგრა ამავე საკითხზე პლ. იოსელიანის მიერ შედარებით გვიან მოწოდებული ცნობები.

¹⁶⁷ შეიძლება ვინმე შემოგვედავოს, ქართულის უცოდინარ ე. ბოლხოვიტინოვს როგორ შეეძლო ვეფხისტყაოსანი ეთარგმნაო და ამიტომ მის წიგნში შესული თარგმანი მხოლოდ ქართველი კონსულტანტების ნახელავად გამოაცხადოს, მაგრამ ეს არ იქნებოდა სწორი: ე. ბოლხოვიტინოვი, რასაკვირველია, სარგებლობდა ქართული კონსულტანტების ზეპირი ინფორმაციით სათარგმნელი ტექსტის გასაგებად, მაგრამ წიგნში შესული ბეჭადული თარგმანის საბოლოო რედაქცია და მისი, ასე ვთქვათ, წმინდა რუსულ ყაიდაზე გამართვა, თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვს უნდა ეკუთვნოდეს. ამაში საბოლოოდ გვარწმუნებს მის არქივში ს. ლეკიშვილის მიერ მოპოვებული „ვის ხატად ღმრთისად გიტყვიან“ სტროფის ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თარგმანის ავტოგრაფი.

* აქ ე. ბოლხოვიტინოვს უზუსტობას ვერ დავწამებთ, რადგან, როგორც ა. შანიძე ამის გამო შენიშნავს, „ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემული ძეგლად ვახტანგ მეხუთის სახელით იყო ცნობილი; მაგ., „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი იკითხება: „ხოლო მეხუთემან ვახტანგ, ძემან ლეონისამან და ძმისწულმან გიორგისამან, შეკრიბნა მეცნიერნი კაცი“. დავით გურამიშვილი ამბობს: „ვახტანგ მეხუთე ქართველთა მეფედ მჯდარია“ („დავითიანი“ მე-5 გამოც., 1931, გვ. 42) და სხვ. (ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ ტფ., 1937, გვ. 396.).

¹⁶⁸ ალ. ბარამიძე, ერთი ფაქტობრივი ცნობა ვეფხისტყაოსნის დევნის ისტორიიდან. „ლიტ. საქართველო“, 1936, № 10, გვ. 6; ზოგიერთი ცვლილებით გადაბეჭდილია წიგნში: ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ის-

მაგრამ ე. ბოლხოვიტინოვი პირდაპირ არაფერს გვეუბნება, ვინ იყო, ა. შანიძის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „ამ სამარცხვინო ამბის“ ჩამდენი!

ა. შანიძე ფიქრობს, „მიტროპოლიტს უხერხულად მიუჩნევია მოეხსენებინა, რომ გენიალური ქმნილების მომსპობი საქართველოს ეკლესიის საქეთმპყრობელი იყო, მაგრამ ექვეი არ არის, რომ იგი ამის ჩამდენად გულისხმობდა ანტონ I-ს, რომელიც თავის წყობილ სიტყვაობაში შოთას მელექსეობას იწონებს, „მაგრამ ამაოდ დაშტრა“-ო, მწუხარებით დასძენს თან“ (ხაზი ჩვენია. — გ. შ.)¹⁶⁹.

ამასვე წერდა უფრო ადრე ალ. ბარამიძე: „რაც არ უნდა იყოს, რუსი მიტროპოლიტისათვის უხერხული იქნებოდა ქართული ქრისტიანული ორტოდოქსების ნილაბის ახსნა, ბოროტმოქმედი ეათალიკოსის პირადი მხილება“ (ხაზი ჩვენია. — გ. შ.)¹⁷⁰. დაახლოებით იგივე თვალსაზრისია გატარებული აღნიშნული ნარკვევის მეორე შევსებულ-გადამუშავებულ გამოცემაში (1946 წ.): „...ტიმოთე მთავარეპისკოპოსს მრავალი მიმდევარი ჰყოლია, დღიურ საკითხად ქცეულა გენიალური პოემის პირდაპირ ფიზიკური განადგურება... პლ. იოსელიანის საყურადღებო მოწმობები წყაროებით არ ყოფილა გამაგრებული. ამჟამად ჩვენ გვინდა მოვიტანოთ ერთი, ჭერჭერობით ყველაზე უფრო ძველი ცნობა, რომელიც დოკუმენტურად ადასტურებს „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტების, კერძოდ, ვახტანგისეული გამოცემის ტექსტის იძულებითი მოსპობის ფაქტს. ეს ცნობა ეკუთვნის თავისი

ტორიდან, I, თბ.. 1945, გვ. 401—402 სათაურით: ერთი ცნობა ვეფხისტყაოსნის დენის ისტორიიდან; იხ. აგრეთვე: მისივე: ბრძოლა რუსთაველის წარშემო XV—XVIII საუკუნეების ქართულ მწერლობაში, ნარკვევები, III, თბ., 1952, გვ. 14; მისივე, XVI—XVIII საუკუნეების მწერლობა, წიგნში: კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, პირველი გამოცემა, თბ., 1954, გვ. 319; მეორე გამოცემა, თბ., 1969, გვ. 295; მისივე, შოთა რუსთველი, თბ., 1958, გვ. 375; მისივე, შოთა რუსთველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 500; მისივე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 453.

¹⁶⁹ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, ტფ., 1936, გვ. 296. ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნული ცნობის შესახებ აქვე ა. შანიძე შენიშნავს: „ეს ცნობა პროფ. ა. ბარამიძემ მომართა“-ო (გვ. 396, სქ. 2).

¹⁷⁰ ლიტ. საქართველო, 1936, № 10, გვ. 6.

დროისათვის გამოჩენილ სწავლულ ბერს, პეტერბურგის მიტროპოლიტ ევგენის და გამოქვეყნებულია 1802 წელს... მიტროპოლიტ ევგენის ციტირებული ტექსტი უდავოდ ცხადყოფს „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის შეგნებული დევნისა და მოსპობის ფაქტს. სხვა საქმეა, თუ სახელდებით ვინ იყო პოემის მდევნელი. მიტროპოლიტი საკითხის ამ მხარეს არ ეხება (იქნებ, უხერხულობის თავიდან ასაცილებლად). მაგრამ არსებული სახითაც აღნიშნული მოწმობა მნიშვნელოვნად ამდიდრებს ჩვენ წარმოდგენას „ვეფხისტყაოსნის დევნის ისტორიაზე“ (დაყოფა ჩვენია. გ. შ.)¹⁷¹. თავისი მონოგრაფიული ნაშრომის „შოთა რუსთველის“ უკანასკნელ, მესამე გამოცემაში მეცნიერმა საბოლოოდ ასე ჩამოაყალიბა თავისი შეხედულება ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე: „მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში უცდიათ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობა... პლატონ იოსელიანის ცნობას ვეფხისტყაოსნის ბეჭდური ცალების მოსპობაზე ადასტურებს მიტროპოლიტი ევგენი ბოლხოვიტინოვი... მაშასადამე, ცხადი ხდება, რომ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში პრაქტიკულად შედგომიან ვეფხისტყაოსნის განადგურების ცდას. ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, საკუთრივ ვინ შეეცადა ვეფხისტყაოსნის მოსპობას, ანტონ კათალიკოსი თუ ვინმე სხვა... შესაძლებელია, ანტონი არ იყო ვეფხისტყაოსნის უშუალოდ ხელისმყოფელი, მაგრამ მისი ერთგვარი მორალური პასუხისმგებლობა მაინც უცილობელია... კათალიკოს ანტონ პირველს პერსონალურად უთუოდ ეკისრება ზნეობრივი პასუხისმგებლობა ვეფხისტყაოსნის დევნისათვის, თუ ის არ ყოფილა ამ დევნის უშუალო მონაწილე“¹⁷².

¹⁷¹ ალ. ბარამიძე, ერთი ცნობა ვეფხისტყაოსნის დევნის ისტორიიდან, იხ. ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, მეორე შეესებული და გადაშუშავებული გამოცემა, თბ., 1945, გვ. 401—402.

¹⁷² ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 453—454 (ხაზგასმით ჩვენია, გ. შ.).

მოჰყავს რა პლ. იოსელიანის ცნობები ანტონ I-ის მიერ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურებაზე, ტრ. რუხაძე 1936 წელს წერდა: „გამოურკვეველი იყო, თუ რით უნდა ეხელმძღვანელა პლატონ იოსელიანს, როცა ეს ცნობები შეადგინა. მაგრამ არის უფრო ადრინდელი ცნობა, სადაც პ. იოსელიანის აზრი დასტურდება, თუმცა არა ანტონის მისამართით. 1802 წელს მიტროპოლიტმა ევგენიმ გამოაქვეყნა შრომა: «Историческое изображение Грузии» (გამოცემულია СПб-ს 1802 წ. ამ წიგნზე და ამ ცნობაზე ალ. ბარამიძემ მიმითითა). ამ შრომაში ავტორი ეხება საქართველოს კულტურული ლიტერატურულ ცხოვრებას, კარგად იცის ისტორიული მოვლენები, კრიტიკულად უდგება ამა თუ იმ ფაქტის გადმოცემას და სხვათა შორის მეტად საინტერესო ცნობას გვაწვდის „ვეფხისტყაოსანზე“. აი ეს ცნობაც... აქედან ჩანს, ყოფილა ცნობა იმის შესახებ, თუ რა ბედი ეწვია ვახტანგის გამოცემულ „ვეფხისტყაოსანს“. ალბათ, ამგვარივე რომელიღაც ცნობა გამოიყენა პლ. იოსელიანმა¹⁷³, ან კიდევ „ვეფხისტყაოსნის დაწვავა-განადგურებას ადასტურებს რუსი მიტროპოლიტი ევგენი. მას 1802 წელს დაუბეჭდია წიგნი „Историческое изображение Грузии“, სადაც ამბობს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ვახტანგ მეექვსემ დასტამბა, მაგრამ მალე გაანადგურეს, ასე რომ, — დაასკვნის ავტორი, — ეხლა იშვიათად იშოვება ეს გამოცემაო“¹⁷⁴.

ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვეფხისტყაოსნის ეკლესიურ დევნასთან დაკავშირებით დამოწმებული აქვს კ. დონაძეს¹⁷⁵, ხოლო 1940 წელს გ. იმედაშვილმა გამოაქვეყნა წერილი „ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნა“¹⁷⁶, რომელშიაც ამ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგი

¹⁷³ ტრ. რუხაძე, „აღორძინების პერიოდის“ მწერლობის ცნობები შოთა რუსთველსა და „ვეფხისტყაოსანზე“, თსუ შრომები, III, 1936, გვ. 208.

¹⁷⁴ ტრ. რუხაძე, იდეური ბრძოლა ვეფხისტყაოსნის გარშემო, „მნათობი“, № 12, 1937, გვ. 193 (ხაზი ყველგან ჩვენია, გ. შ.). შდრ. მისივე, ვეფხისტყაოსნის წინააღმდეგ ბრძოლის სოციალურ-იდეური მოტივები, პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო სამასწავლებლო ინსტიტუტის შრომები, I, თბ., 1941; მისივე, ვეფხისტყაოსნის გავლენა აღორძინების ხანის ლიტერატურაზე, კრებ. „შოთა რუსთაველი სკოლაში“, თბ., 1937, გვ. 97.

¹⁷⁵ კ. დონაძე, ვეფხისტყაოსანი და ეკლესია, გაზ. „კომუნისტური განათლება“, 12. IV. 1938, № 32 (454), გვ. 3.

¹⁷⁶ ეურნ. „მებრძოლი ათეისტი“, 1940, № 10, გვ. 10—18; № 11, გვ. 16—23.

აზრია გატარებული: „კულტურის დარბევას ვერც ვეფხისტყაოსანი გადაურჩა. ეკლესია თავისი დაკარგული ჰეგემონიისათვის ბრძოლაში ყოველგვარ ღონეს მიმართავდა. მან სცადა ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა - ო ს ნ ი ს რ ო გ ო რ ც ფ ი ზ ი კ უ რ ი გ ა ნ ა დ გ უ რ ე ბ ა, ის ე მ ის ი ი დ ე ო ლ ო გ ი უ რ ი გ ა ყ ა ლ ბ ე ბ ა. ასეთი დაუნდობელი და უგუნური ბრძოლის ერთი მაგალითი დამოწმებულია პლატონ იოსელიანის ცნობით ტიმოთე გაბაშვილის „მოხილვას“ გამოცემაში, კათალიკოს ანტონ პირველის მიერ ვახტანგის 1712 წლის ვეფხისტყაოსნის დაწვის შესახებ... დღემდე გამოურკვეველია, თუ რას ემყარებოდა პლატონ იოსელიანი ამ ცნობაში და შესაძლოა თუ არა მის წყაროდ დავსახოთ უფრო ადრინდელი ანალოგიური მოწმობა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში: «Поэма сия при царе Вахтанге V(I) была в Тифлисе напечатана, однакож вскоре истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры» (Ист. изобр.). როგორც ჩანს, ეს ცნობები უნდა ჰქონოდა მხედველობაში პროფ. ა. ხახანაშვილსაც, როცა შენიშნავდა: «Достоверно известно, что в XVIII веке патриарх Антоний I Просвещенный писатель предал сожжению несколько экземпляров отпечатанной царем Вахтангом «Барсовой кожи» (Груз. поэт XII века Шота Руставели и его поэма «Барсова кожа», ЖМНП, 1895, XII, გვ. 206)¹⁷⁷.

როგორც ვხედავთ, წერილის ავტორის აზრით, ქართულ ეკლესიას ვეფხისტყაოსნის იდეოლოგიურ გაყალბებასთან ერთად, მისი ფიზიკური განადგურებაც უცდია, რის საბუთადაც ჯერ მოყვანილია პლ. იოსელიანის ცნობა და მერე მისი უფრო ადრინდელი ანალოგიური მოწმობა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნიდან, რაც საფუძვლად უნდა დასდებოდაო ალ. ხახანაშვილის განცხადებას ანტონ I-ის მიერ მე-18 ს-ში ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ცალეების დაწვის შესახებ. მაშასადამე, გ. იმედაშვილიც მაშინ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში ანტონ I-ის მიერ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების შესახებ პლ. იოსელიანის მიერ მოწოდებული ცნობის ანალოგიურ მოწ-

¹⁷⁷.. გ. იმედაშვილი, ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნა, ჟურნ. „მეზობელი ათეისტი“, 1940, № 10, გვ. 14—15.

მობას ხედავდა. მაგრამ ამ ნარკვევის უფრო გვიანდელ ანოტაციაში ვკითხულობთ, თითქოს ავტორი იქ ასკვნიდეს, „რომ რუსთაველის დევნა საქართველოში ატარებდა უფრო მეტად მწიგნობრულ, კლერიკალური თვალსაზრისით პოეტის შემოქმედების კრიტიკის ხასიათს და თუ მას ფიზიკური გამოვლინებაც ჰქონდა ეს ჭერ არ მტკიცდება დოკუმენტალურადო“¹⁷⁸. ეს უკვე ავტორის სრულიად ახალი თვალსაზრისი გახლდათ, რომელიც პრინციპულად განსხვავდება მისი აღწერილი მტკიცებისაგან.

ანტონ I-ისთვის წაყენებული ბრალდების მოხსნის მიზნით 1941 წელს კ. კეკელიძემ წამოაყენა ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის მიზეზის ახლებური ახსნა: „რომ ვეფხისტყაოსანს სდევნადნენ, ის რომ, შესაძლოა დასწევს კიდევაც, ეს მოსალოდნელია და დამოწმებულიც არის, მაგრამ რატომ მაინცდამაინც ეს ამბავი ამ დროს 1712 წელს დაბეჭდილ ცალებს დაემართა და არა ხელნაწერებს მასობრივად? ვფიქრობთ, ასეთი რამ მოხდა ეკონომიურ ნიადაგზე იმ პირობაში, რომელნიც წიგნების, კერძოდ „ვეფხისტყაოსნის“ გადაწერით ცხოვრების სახსარს პოულობდნენ, დაბეჭდილმა წიგნმა მათ ლუკმა პური გამოაცალა... ამ შემთხვევაში გამეორდა ის, რასაც ადგალი ჰქონდა ევროპაში, როდესაც მუშები ქარხანა-ფაბრიკებში მანქანებს ანადგურებდნენ“¹⁷⁹. მაგრამ უკვე ს. ყუბანეიშვილმა შეიტანა ამ შეხედულებაში სერიოზული დაეჭვება: „...ამ მიზნით რომ პოემა მოესპოთ, ის დამატებით შემოწმებას თხოულობსო“¹⁸⁰.

სოლ. ყუბანეიშვილი თავის 1943 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემისადმი დამოკიდებულება XVIII—XIX სს-ში“ სხვა წყაროებთან ერთად ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობაზე დამყარებით იმ აზრს აფიქსირებს, რომ „ცნობა ვეფხისტყაოსნის „ფიზიკურად“ განადგურების შესახებ ეხება მხოლოდ ვახტანგისეულ გამოცემას და არა ხელნაწერ ცალებს“, რომ „ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემის განადგურების

¹⁷⁸ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, თბ., 1957, გვ. 724.

¹⁷⁹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II², თბ., 1941, გვ. 127—128, 363; II³, თბ., 1952, გვ. 121, 363; II⁴, თბ., 1958, გვ. 129, 363.

¹⁸⁰ ლიტ. ძიებანი, I, თბ., 1943, გვ. 113.

მიზეზი არის ვახტანგის კომენტარები და არა თვით პოემა, მისი „ცუდი აზრები“¹⁸¹.

ამ შეხედულებას იზიარებს მ. გუგუშვილი: „ვეფხისტყაოსნის დევნისა და განადგურების ფაქტი შესაძლოა მართალი იყოს. მაგრამ ეს შეეხება მხოლოდ ვახტანგისეულ ვეფხისტყაოსანს... ჩვენ მართებულად მიგვაჩნია სოლ. ყუბანეიშვილის მოსაზრება, რომ ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების მიზეზი არის ვახტანგის მიერ პოემის „საღმრთოთ“ გამოცხადება. ამიტომ შესაძლებელია ის მართლაც არ მომხდარიყო ვახტანგის სიცოცხლეში“¹⁸².

ს. ყუბანეიშვილი და მ. გუგუშვილი, მართალია, გამორიცხავენ ამ საქმეში ანტონ პირველს¹⁸³, როგორც „თავისი დროის კულტურტრეგერს“ (ს. ყუბანეიშვილი), „ძალზე განათლებულ მეცნიერს, კულტურტრეგერს, უანგარო პატრიოტს და უაღრესად ლირიულ პიროვნებას“ (მ. გუგუშვილი), მაგრამ ვახტანგის კომენტარებიანი ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურება მათაც დასაშვებად მიაჩნიათ, თანაც ეს უნდა მომხდარიყო არა ვახტანგის სიცოცხლეში, რადგან ამას სიცოცხლეში მას ვერ გაუბედავდნენო, არამედ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში: „ეს ცნობა მომდინარეობს გიორგი მეფისაგან, რომელსაც იმ პერიოდში უხდებოდა ცხოვრება (1746—1802(!)წ.), როდესაც პოემის პირველი გამოცემის ცალები მოუსპიათ. ამიტომ, გიორგი მეფის ცნობა ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ შეიძლება ჭეშმარიტებას მოკლებულიც არ იყოს... რა თქმა უნდა, პოემის განადგურება მისი დაბეჭდვის უმალ არ მოხდებოდა. ვახტანგის შრომას ავტორის სიცოცხლეში ასეთ რამეს ვერ გაუბედავდნენ; მეორე მხრით, მააზე უაჩყოფითი წარმოდგენა თან-

¹⁸¹ იქვე, გვ. 115, 116.

¹⁸² მ. გ. უ. გ. შ. ვ. ი. ლ. ი., პოლციკა რუსთველის ჯარშენო, თბ., 1966, გვ. 34.

¹⁸³ ერთი საზღვარგარეთელი რუსთველოლოგის მტკიცებითაც, „რასაკერაველია, ისეთი მაღალ-განათლებული კაცისათვის, როგორიც იყო ანტონ კათალიკოსი, საერო წიგნის ასეთი დევნა, დაწვა თუ წყალში გადაყრა, შეუწყნარებელი იქნებოდა, თორემ მას არ უბრძანებია და არც სხვა რომელიმე ბერს აზრადაც არ მოსვლია უფრო „ზორობელი“ რომანი „ვისრამიანი“ მოეგროვებინა და დაეწვა, ან მდინარეში ჩაეყარა“ (ვტ-ის ღმრთისმეტყველება, პარიზი, 1963, გვ. 16); თუმცა იგივე ავტორი იქვე წერდა: „პირველ ქართულ სტამბაში საერო წიგნის დაბეჭდვა, ცხადია, მონაზონთათვის აღსაშფოთებული იყო. და საფიქრებელია ნათქვამიც იქნებოდა: ეს საერო წიგნი, ვეფხისტყაოსანი დასაწვავია, ან მდინარეში გადასაყრელი. და სწორედ ეს ნათქვამი შემდეგ სინამდვილედ ჯაასალეს, თითქო, ეს მართლა მომხდარიყოს“ (გვ. 16).

დათანობით უნდა მომწიფებულიყო. ამიტომ შეუძლებელი არაა პოემას დაგვიანებით განეცადა განადგურება“¹⁸⁴.

აქ ერთგვარი წინააღმდეგობაა: თუ დავეუშვებთ ვახტანგის კომენტარებიანი ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნისა და ფიზიკური განადგურების ფაქტს, და ისიც არა ვახტანგის სიცოცხლეში, არამედ იმ პერიოდში, როდესაც გიორგი XII-ს უხდებოდა ცხოვრება, ე. ი. მე-18 ს-ის II ნახევარში, მაშინ მართლაც, ალ. ბარამიძის გამოთქმა რომ ვინმართ, ანტონ I კათალიკოსის „ერთგვარი მორალურა პასუხისმგებლობა მაინც უცილობელია“, სულერთია იყო თუ არა იგი „ვეფხისტყაოსნის უშუალოდ ხელისმყოფელი... კათალიკოს ანტონ პირველს პერსონალურად უთუოდ ეკისრება ზნეობრივი პასუხისმგებლობა ვეფხისტყაოსნის დევნისათვის“, რადგან სწორედ ანტონ I იყო ამ პერიოდში საქართველოს ეკლესიის საქეთმპყრობელი!

როგორც ვხედავთ, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ე. ბოლხოვიტინოვი ზოგჯერ დამოწმებულია ანტონ I-დმი პლ. იოსელიანის მიერ წაყენებული უმძიმესი ბრალდების პირველწყაროდ, ამ ბრალდების „წყაროებით გასამაგრებლად“, „დასტურად“, ხოლო ზოგჯერ კიდევ, საერთოდ ქართული ეკლესიისაგან, ქართველი სასულიერო პირებისაგან ვახტანგის კომენტარებიანი ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნისა და ფიზიკური განადგურების, მოსპობის საბუთად.

ასე ნელ-ნელა მოიკიდა ფეხი ჩვენს მეცნიერულ და საზოგადოებრივ ცნობიერებაში, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ქართული ინკვიზიციის“ თეორიამ, რომლის ერთ-ერთ მთავარ პირველწყაროდ ევგენი ბოლხოვიტინოვია გამოცხადებული!

დანამდვილებით არ ვიცით და ახლა ძნელია ასე დაბეჭითებით ვამტყიცოთ, მართლა მხოლოდ „უხერხულობის გამო“ მიაჩნდა ე. ბოლხოვიტინოვს ამ საქმეში ანტონ I-ის გარევა (ამის შესახებ ქვემოთ), მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ფაქტია, რომ პლ. იოსელიანი დაეინებით ორგან ამის ჩამდენად მართლაც ანტონ I-ს მიიჩნევს: კა-

¹⁸⁴ ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 115, 116, შწმ. 2.

თალიკოსმა ანტონ პირველმა „ვერ ჰსენო ღირსება შოთასი, რადგანცა ღლესა ერთსა 80 დაბეჭდილი წაგნი ვახტანგ მეფისავე დროსა შთააყრევიანა მტკვარსა, ვითარცა წიგნი მავნებელი მკითხველთათვის, მომწამვლელი ქრისტიანეთა გონებისა და გრძნობისა. [გიორგი XIII] დიდად ეკვირვებოდა ესრეთსა ბრძნისა კაცისაგან მოქმედებასა“¹⁸⁵, ან კიდევ, რუსთველის შესახებ ტიმოთე გაბაშვილის ცნობილი მტრული შეხედულების კომენტარში პლ. იოსელიანი კვლავ იმეორებს: „ამა ჰაზრისავე იყო თვთ კათალიკოსი ანტონი პირტყლი, რომელმანცა მრავალნი დაბეჭდილნი მეფის ვახტანგისა დროსა 1710 (!) წელსა, ვეფხვს-ტყაოსანნი დაჰსწტნა და შთააყრევიანა მტკუარში და აღუკრძალა კითხტა წიგნისა ამის ქართტყლთა“¹⁸⁶. თუმცა ასე კატეგორიულად არა, მაგრამ ამის შემდეგ ერთ რუსულად გამოქვეყნებულ ნაშრომში პლ. იოსელიანი უკვე სხვა მიზეზით ადანაშაულებს ანტონ პირველს, თითქოს სპარსულ-მუსულმანური სახელმწიფო-სარწმუნოებრივი და კულტურული მოძალებისაგან თავდაღწევის მიზნით ანტონ I-მა, როგორც კათალიკოსმა და ქრისტიანული სარწმუნოებისა და ზნეობის დამცველმა, ქართველებს აუკრძალა ვეფხისტყაოსნის კითხვაო. თუმცა აქვე დასძენდა, რომ ანტონი თვითონ იყო პოეტი და ესმოდა ვეფხისტყაოსნის მნიშვნელობაო; როგორც პოეტს (და არა კათალიკოსს) რომ რუსთველი არ ჰყვარებოდა. ეს მას არ შეეძლო და ამიტომაც რუსთველის პოეზიის სიყვარულს იგი ზეპირად („передавал на словах“) გადასცემდა თავის თანამედროვეებს, რომელთაგან ზოგიერთს ჩემს ახალგაზრდობაში მეც შევხვედრეივარო:

«От чего же Руставели гений поэзии заслужил гнев и укор другого гения духовного, великого своим творением, католика Антония, назвавшего его в своих эпиграммах ямнических все и тщетно потрудившимся?»

¹⁸⁵ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელიას რედ., ტფ., 1936, გვ. 181.

¹⁸⁶ მოხილუა წმინდათა და სხტათა აღმოსაელეთისა ადგილთა, ტიმოთესგან ქართლისა მთავარეპისკოპოსისა, თფ., 1852, გვ. 154, შნშ. 90.

* იგულისხმება ანტონ I-ის ცნობილი იამბიკოს ბოლო სტრიქონი:

„თეს შოთა რუსთაველისა

შოთა ბრძენ-იყო, სიბრძნის-მოყუარე ფრიად,

ფილოსოფოსი. მეტყუელი სპარსთა ენის,

თუ-სამ ჰსწადოდა, ლუთის-მეტყუელიცა მაღალ,

უცხო საკერძულ, პიტიკოს მესტიხე,

После шах Аббаса I, разорившего Грузию за сношения с православною Россиею при Годунове, цари и народ грузинский являются ослабленными. В видах покорения царства, политика шаха имела целью уничтожить религию Христа и распространением исламизма приковать к Персии и царей и народ. Россия, не знавшая еще и дороги Закавказьем, не могла подать помощи царям, скорбевшим под инвеститурою персидскою. Цари принуждены были для блага народа возлагать на себя знаки инвеституры, как цепи рабства, принимая веру и имя магометанских властителей. Такое печальное состояние, продолжавшееся около 160 лет, довело народ до нравственного падения. Святители церкви, и только святители, как стражи церкви Христовой, защитили его от погибели. Потрясенная нравственность, как укоренившаяся болезнь, с трудом исправлялась. Обычаи, нравы, музыка персов, изгнавшая чистоту христианского учения, потребовала жертвы, и католикос Антоний в начале XVIII(1) века запретил чтение Руставели, увлекавшего народ к поэзии персидской, тонам музы индийской. Народ искал в нем меду и находил отраву. Католикос, неоправдываемый многими, и не без основания, имел некоторое право, желая направить народ не к чтению забавных строф поэта, не в пору времени, а настроить внимание к вещаниям слов веры во Христа. Католикос Антоний сам был поэт и понимал его значение. Не любить Руставели за его поэзию—не мог. Он это передавал на словах и таким современникам своим, из уст которых я слышал во дни юности мое й»¹⁸⁷.

მაგრა ამაოღ, ღაჰჴურა საჴუხ-არს ესე“

(წყობილ-სიტყუაობა, ქმნილი ანტონისაგან პირუტლისა კათოლიკოს-პატრიარხისა ყოვლისა საქართუშლოჲსა, თფილისს, 1853, პლ. იოსელიანის გამოცემა, გვ. 284; რ. ბარამიძის გამოცემა, თბ., 1972, გვ. 188).

¹⁸⁷ П. Иосселиани, Шота Руставели (1174—1212), газ. «Кавказ», 30 января (12 февраля), 1870, № 13, глава XVIII, гл. 3; არსებობს ცალკე ამონაბეჭდი: П. Иосселиანი, Шота Руставელი, 1870, გვ. 27.

როგორც ვხედავთ. ამ საკითხზე გამოქვეყნებულ თავის უკანასკნელ ნაშრომში პლ. იოსელიანი უკვე აღარ ლაპარაკობს ანტონ I-ის მიერ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის არც დაწვასა და არც მტკვარში ჩაყრაზე, არამედ სულ სხვა, პრინციპულად ახალ მოსაზრებას გვთავაზობს: ანტონ I-მა, როგორც კათალიკოსმა, აკრძალა ვეფხისტყაოსნის კითხვა, მაგრამ, როგორც პოეტმა, მისი ფასი იცოდა და მისი სიყვარულიც ჰქონდაო, რასაც იგი თავის თანამედროვეებსაც უმელავენებდა და რაც ზოგიერთი მათგანისაგან პირადადაც მომისმენიაო¹⁸⁸.

მაშასადამე, პლ. იოსელიანს საბოლოოდ თვითონ შეუტყველია თავისი კატეგორიული ცნობა ანტონ I კათალიკოსის მიერ ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ფიზიკური განადგურებისა და მოსპობის მცდელობაზე: მიუხედავად ამისა, პლ. იოსელიანის ეს ადრინდელი ცნობა შემდეგში ზოგიერთებმა (ნ. ბერძენოვი, ზ. ჭიჭინაძე, დ. ბაქრაძე...) კიდევ უფრო გააღრმავეს და ხელი შეუწყვეს მის გავრცელებას¹⁸⁹.

* * *

ამჟამად ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით სამეცნიერო ლიტერატურაში ამტყდარ კამათს ანტონ I-ის მისამართით წაყენებული ამ ბრალდების გამო. ზოგი, მაგალითად კ. კეკელიძე, მას ეჭვის თვალით უყურებს, არ სჯერათ სწავლული კათალიკოსის ასეთი მოქმედებისა; ზოგიც კიდევ, მაგალითად ივ. ჯავახიშვილი, მას სარწმუნოდ მიიჩნევს.

ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით, ვეფხისტყაოსანს „ანტონ კათალიკოსმა სიტყვიერი და წერილობითი პაექრობა არ აკმარა, არამედ

¹⁸⁸ ამის შესახებ იხ. მ. გუგუშვილი, პოლემიკა რუსთველის გარშემო, თბ., 1966, გვ. 31, 38.

¹⁸⁹ დაწერილებით ამის შესახებ იხ.: ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემისადმი დამოკიდებულება XVIII—XIX სს-ში, „ლიტ. ძიებანი“, 1, თბ., 1943, გვ. 110 შმდ.; მისივე, ვეფხისტყაოსნის ბექდვის ისტორიიდან (XVIII—XIX სს.), თბ., 1966, გვ. 20 შმდ.; მ. გუგუშვილი, პოლემიკა რუსთველის გარშემო, თბ., 1966, გვ. 31 შმდ.

თხზულების სრული მოსპობა და ცეცხლით დაწვა ამჯობინა“, ან კიდევ: „მე-18 საუკუნეში... მის მეორე ნახევარში, როგორც ცნობილია, ანტონ კათალიკოსმა „ვეფხისტყაოსნის“ სრული მოსპობაც კი სცადა“, თუმცა, და რაც ყველაზე მეტად საინტერესოა, სახელოვანი ისტორიკოსი იქვე დასძენდა: „მაგრამ ეს საკითხი ჭერ-ჭერობით მონოგრაფიულად შესწავლილი არ არის და მას ისეთივე ღონჭი და გულდასმით შესწავლა და კვლევადიება სჭირდება, როგორც შოთას დიდებულ სახელს შეეფერება“¹⁹⁰.

კ. კეკელიძე კი პირდაპირ მოითხოვდა: „ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, დროა გადაისინჯოს საკითხი იმ ბრალდების შესახებ, რომელსაც ანტონს უყენებენ, ვითომც მან დასწვა, თუ მტკვარში ჩაყარა. 1712 წელს დაბეჭდილი ცალები ვეფხისტყაოსნისა. ანტონი, რომელიც ასეთი მაღალი შეხედულების იყო რუსთაველზე... ამგვარ ბარბაროსობასა და ველურობას ვერ გამოიჩენდა... პირველი ასეთი ვერსიის შემქმნელი, შეიძლება, უკანასკნელი მეფე, გიორგიც იყო, რომელიც „სიყრმიდანვე არ სწყალობდა ანტონს, და ვითარცა კაცსა, პაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძულებულსა, მოინსენიებდა არა კეთილად (პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 1936 წ., გვ. 181)“¹⁹¹.

მაგრამ ამჯერად ამ კამათს ვერ გამოვუდგებით, თუნდაც იმიტომ, რომ ივ. ჯავახიშვილისა და კ. კეკელიძისათვის პირველწყარო მაინც პლ. იოსელიანია, ე. ბოლხოვიტინოვი კი პირადად ანტონ I-ს არც აღანაშაულებს; აქ ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ მოწოდებული ცნობა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის განადგურებაზე სინამდვილეში მომხდარ რაღაც რეალურ ამბავს უნდა ემყარებოდეს და ამ მხრივაც იგი დღემდე უძველესი პირველწყაროს მნიშვნელობას ინარჩუნებს!

¹⁹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, შოთა რუსთაველის დაბადების 750 წლისთავის ზეიმის გამო, კრებ. „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“, წიგნი I, ტფილისი, 1935, გვ. 11—13 (ხაზგასმა ავტორისა); (ამ დროს (1935 წ.) ივ. ჯავახიშვილი ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობას არ იცნობდა!); გადაიბეჭდა კრებულში: ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, ილ. აბულაძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1956, გვ. 6, 8.

¹⁹¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 125—126, სქ. 4.

მაგრამ მაინც რას ნიშნავს ე. ბოლხოვიტინოვის „вскоре истреблена“? ალ. ბარამიძისა და ა. შანიძის მოსაზრებას თუ ვირწმუნებთ, ისე გამოდის, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი „უხერხულობის გამო“ მოერიდა თავისი სულიერი მოძმის „დასახელებას“, „მხილებას“, თორემ ისე „ექვეი არ არის, რომ იგი ამის ჩამდენად გულისხმობდა ანტონ I-ს“-ო!

ცნობილია, რომ ვახტანგ VI-მ თბილისში მის მიერვე დაარსებულ სტამბაში ვეფხისტყაოსანი 1712 წელს დაბეჭდა, ანტონ I კი კათალიკოსის ტახტზე პირველად 1744 წელს ავიდა (მეორედ — 1764 წელს!) და უნდა ვივარაუდოთ, მაშინვე ვახტანგისეულ ვეფხისტყაოსანს არ ამოიღებდა მიზანში (თუკი ეს საერთოდ ჩაიღინა მან), აქ მას სხვა არანაკლებ დიდი საქმეები დახვდა მოსაგვარებელი¹⁰², ყოველ შემთხვევაში, პოემის ვახტანგისეული გამოცემიდან სამ ათეულ წელზე მეტი იყო გასული და დროის ეს მონაკვეთი მაინცდამინც მთლად «вскоре» არ უნდა იყოს¹⁰³. ხოლო თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ მკვლევრებს ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის ცდა მე-18 ს. მეორე ნახევარში გადმოაქვთ, მაშინ უფრო ნათლად იჩენს თავს ეს წინააღმდეგობა. სხვათა შორის, ალბათ ამით აიხსნება, რომ უკანასკნელ ხანს ალ. ბარამიძეს ე. ბოლხოვიტინოვის ეს ციტატი შეეკუმშულად მოაქვს: «Поэма сня... истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры»; ან კიდევ: «поэма сня была истреблена»¹⁰⁴. ე. ბოლხოვიტინოვის ციტატიდან «вскоре»-ს ამოღება მეცნიერულ ღირებულებას უკარგავს მას! დედნიეული ტექსტის ეს ნიუანსი გამორჩენილია შმიდტისეულ გერმანულ თარგმანში¹⁰⁵.

¹⁰² ანტონ I-ის მოღვაწეობის შესახებ იხ. კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 372—385. ალ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, ნიშნის ფიცი, თბ. 1977.

¹⁰³ ამ მომენტისთვის ყურადღება მიუქცევია აგრეთვე შ. ო ნ ი ა ნ ს ერ თ თა ვის დაუბეჭდავ ნაშრომში: „ვეფხისტყაოსნის წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის ერთი ეპიზოდი X VIII საუკუნეში და კათალიკოსი ანტონ I“.

¹⁰⁴ ალ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, შოთა რუსთველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 500, 501; მ ი ს ი ვ ე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 453, 455; შდრ. მ ი ს ი ვ ე, შოთა რუსთველი, თბ., 1958, გვ. 375.

¹⁰⁵ შდრ.: «Unter dem Zaren Wachtang V. wurde dieses Gedicht in Tifflis gedruckt; aber so geschwind vergrissen, daß man heut zu Tage sehr selten gedruckte exemplare zu sehen bekommt (Georgien..., 1804, გვ. 141).

ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემისათვის მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილისა და ზ. ფალავანდიშვილის მიერ შედგენილ პროგრამაში ვახტანგისეულ გამოცემასთან დაკავშირებით ნათქვამია: „გამოცემა ესე სრულებით განიყიდა. ამისავე მრავალნი წიგნნი დაიკარგნენ ჟამსა ტფილისის ალებისა და დაწვისა ჩ ლ ქ ე (1795) წელსა ხოჯა აღამაჰმად ხანისაგან“¹⁰⁶. ამ ცნობაზე დამყარებით, ი. მეგრელიძე 1964 წელს წერდა: «Эго сообщение опровергает предание, которое и без того вызвало сомнение, якобы католикос Грузии Антоний I (1719-1778 (!) (о нем известно как о человеке, высоко ценившим поэтическое дарование Руставели) был причастен к уничтожению его книг»¹⁰⁷, რამაც 1966 წელს გამოიწვია ალ. ბარამიძის შენიშვნა: „ვეფიქრობთ, დასკვნა არ გამომდინარეობს ციტირებულ ტექსტიდან. აღამაჰმად ხანის შემოსევისა და თბილისის გადაწვის შედეგად რომ ბევრი წიგნი, მათ შორის ვეფხისტყაოსნის წიგნი დაიღუპებოდა, ამას მტკიცება არ უნდა, ისედაც ცნობილი ამბავია. პროგრამაში ნათქვამია, ვეფხისტყაოსნის „მრავალი წიგნნი დაიკარგნენო“. პლატონ იოსელიანი კი მოგვითხრობს პოემის შეგნებული მოსპობის ცდაზე. ამასვე ადასტურებს ევგენი ბოლხოვიტინოვი («поэма сия была истреблена»). დაკარგვა ერთია და მოსპობა, განადგურება კი სხვა“¹⁰⁸. ამის შემდეგ (1970) გამოქვეყნდა ი. მეგრელიძის წიგნი „რუს-

¹⁰⁶ პროგრამის ტექსტი გამოაქვეყნა ი. მეგრელიძემ: И. Мегрелидзе, Из истории Руставелистики, «Литературная Грузия», 1964, № 12; მისივე, ვეფხისტყაოსნის მეორე გამოცემის პროგრამა, „ლიტერატურული საქართველი“, 1965, 20. VIII; ამ პროგრამის შესახებ ცნობა იხ. ელ. მეტრეველი, გ. ავალიშვილი — ბიბლიოფილი და კოლექციონერი, კ. კეკელიძის საიუბილეო კრებული, თბ., 1959, გვ. 248—249, სქ. 1; მისივე, გ. ავალიშვილის „შეზავრობა“, თბ., 1967, გვ. 015.

¹⁰⁷ Лит. Грузия, 1964, № 12, გვ. 69—70.

¹⁰⁸ ალ. ბარამიძე, შოთა რუთველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 501. სხვათა შორის, ალ. ბარამიძის ამ შენიშვნას გამოთავის ნაბეჭდ ნაშრომთა სიაში ი. მეგრელიძე წერდა: «В русском тексте «Программы» (см. № 168) читаем: «Множество экземпляров (издания поэмы Руставели 1712 г.; И. М.) сделалось жертвою пламени, обьяввшего столицу Грузии в 1795 г.» В грузинском же тексте (№ 180) сказано: даиკარგნენ (пропали). Однако автор одной известной монографии о Руставели, ссылаясь на оба эти издания, безосновательно заявляет: დაკარგვა არ ნიშნავს მოსპობას. — „დაკარგვა ერთია და მოსპობა, განადგურება კი სხვა“. Пропали не значит были уничтожены... «потеря — одно, а уничтожение другое». На деле рукописи сгорели, т. е. были уничтожены» (ი. მეგრელიძის ნაბეჭდ ნაშრომთა სია, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები“, IV, თბ., 1973, გვ. 172, სქ. 1.).

თველოლოგები“, რომელშიაც ავტორი უკვე ლაპარაკობს ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების მიზეზებზე¹⁰⁰, რასაც მოჰყვა ალ. ბარამიძის ახალი შენიშვნა: „ეტყობა, ამ შენიშვნამ გაჭრა. თავის ახალ ნაშრომში (რუსთველოლოგები, თბ., 1970, გვ. 18-19) ი. მეგრელიძე უკვე აღიარებს ვეფხისტყაოსნის „ფიზიკური განადგურების“ ფაქტს“²⁰⁰.

ასე იყო თუ ისე, ი. მეგრელიძის აზრით, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის „ფიზიკური განადგურების“ ერთ-ერთი მიზეზი, სხვა მიზეზებთან ერთად, მაინც „1895 (უნდა იყოს: 1795. გ. შ.) წელს თბილისის დაწვა“ (იქვე, გვ. 19), რასაც ე. ბოლხოვიტინოვის «вскоре изгнана», რასაკვირველია, არ გულისხმობს, რადგან ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემიდან (1712 წ.) ალა-შაჰად ხანის შემოსევამდე (1795 წ.) რვა ათეულ წელზე მეტი იყო გასული. ჩვენს მიზანს კი სწორედ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობის რეალური მნიშვნელობის გამორკვევა წარმოადგენს, ხოლო ე. ბოლხოვიტინოვი კი პირდაპირ წერს: «Поэма(!) сия при царе Вахтанге V была в Тифлисе напечатана, однакож вскоре изгнана»-ო. მაშასადამე, პოემის ნაბეჭდი ცალების განადგურება მალე, პოემის გამოცემისთანავე, ე. ი. 1712 წლის მახლობელ ხანებში მოხდა!

* * *

ჯერ ვიკითხოთ, როგორც ამას ზოგიერთი ფიქრობს, ხომ არ არის აქ პირველი ყრუ გამოძახილი იმ ცნობისა, თითქოსდა სწორედ ამ დროს ვახტანგისეულ ვეფხისტყაოსანს კათალიკოსი დომენტი შესამე (1704—1724, 1738—1742) დევნიდაო, რომელმაც შემდეგში თ. ჟორდანიას ნაშრომებში გამოჟონა: „ჩვენამდე მოღწეულის ცნობებით, — წერდა თ. ჟორდანიას 1884 წელს, — ამ წიგნის დაბეჭდვამ დაჰბადა ცილობა მაშინდელი კათალიკოსის დომენტი შესამის და ვახტანგის შორის და ამ ცილობამ ორად გაჰყო მაშინდელი საზოგადოება. ერთი ნაწილი, რომლის მოთავე იყო ასკეტური შეხედულებისა და წმინდის ცხოვრების მიმდევარი კათალიკოსი, უწოდდა ამ წიგნსა ჭოჭოხეთის კარად,

¹⁰⁰ ი. მეგრელიძე, რუსთველოლოგები, თბ., 1970, გვ. 18—19. ზღრ. მისივე, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი ქართული კულტურის შესახებ, „მაცნე“. № 4, 1977, გვ. 73, 82—83.

²⁰⁰ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 455.

გამხრწნელად ზნეობისა, თესლად უსჯულოებისა და თვით რუსთ-
თველს — მქადაგებლად და მოციქულად ეშმაკისა, რომლისა გამო
ს დ ე ვ ნ ი დ ნ ე ნ და ბ ე ქ დ ი ლ ს შ ო თ ა ს წ ი გ ნ ს, ხ ე ვ-
დ ე ნ და ს წ ვ ა ვ დ ე ნ: (ხაზი ყველგან ჩვენია. — გ. შ.) მაგრამ
მეორე უმრავლესი ნაწილი საზოგადოებისა, რომელსაც ეკუთვნო-
და თვითონ მეფე. წინააღმდეგ ამისა, ღირსეულად აფასებდა პოეტს
და მისს ნაწერს და იმ ნაწილებს მის ნაწერისას, რომლებზედაც მო-
წინააღმდეგენი უთითებდნენ, ალეგორიულად ხსნიდნენ²⁰¹. ამავე
ცნობას იმეორებს თ. ჟორდანი 1885 წელს გამოქვეყნებულ ნაშ-
როში²⁰². მართალია, აქაც წყაროს დაუსახელებლად, მაგრამ თუ
გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ამას წერს თ. ჟორდანი —
ჩინებული წყაროთმცოდნე და ძველი ქართული მწერლობის პირ-
ველხარისხოვანი მკვლევარი, თანაც უთითებს, „ჩვენამდე მოღწე-
ულის ცნობებითო“, არ შეიძლება მას ანგარიში არ გაეწიოს, ყო-
ველ შემთხვევაში, არა გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რატომ უნდა
ყოფილიყო იძულებული თ. ჟორდანი, რომ ასეთი პიროვნების და-
მაცნინებელი და თან უდიდესი მნიშვნელობის მქონე კულტურულ-
ისტორიული ამბავი, და ისიც ასე დეტალებში, შეგნებულად და წი-
ნასწარ განზრახვით მოეგონებინა²⁰³. ამისი მაგალითი თ. ჟორდანი-
ასთან სხვა შემთხვევაში ჩვენ არ გვეგულება, მისი მეცნიერული
რეპუტაცია ამ მხრივ დღემდე შეუბღალავია²⁰⁴. ყოველ შემთხვევა-
ში, თუკი შეიძლება დაბეჭითებით იმის მტკიცება. რომ ვახტანგი-
სეული ვეფხისტყაოსნის მდევნელად ე. ბოლხოვიტინოვი უეჭველად
ანტონ I კათალიკოსს გულისხმობდაო, თუმცა, როგორც ვნახეთ,

²⁰¹ თ. ჟორდანი, მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი და ქართული
სტამბის საქმე მე-XVIII საუკუნეში, ქ. „ივერია“, 1884, № 2, თებერვალი, გვ. 48.

²⁰² თ. ჟორდანი, მოკლე ისტორიული გამოკვლევა ქართული სტამბის
დაარსებისა და მოქმედებისა მე-XVIII საუკუნეში და მე-XIX საუკუნის პირველ
წელს განმავლობაში, ქ. „ივერია“, 1885, № 10, ოქტომბერი, გვ. 109—110.

²⁰³ სულ სხვაა ამ მხრივ ზ. კიკინაძე, რომელსაც იგივე ცნობები გადმოუ-
ცია, ამ შემთხვევაში, ალბათ, თ. ჟორდანიზე დამყარებით. იხ. ზ. მთაწმიდ-
ლი [კიკინაძე], შოთა რუსთაველი (სურათით) 1172—1216, 1884, გვ. 50; მისი
ვე, ვეფხისტყაოსნის ცენზორი და მისი დევნა, ქ. „რუსთაველი“, 1918, № 1, გვ. 9.

²⁰⁴ შდრ. მ. გუგუშვილის სიტყვებს: „ეს ცნობები საუკუნენახევარზე
მეტი ხნით არის დაცობებული დომენტის ეპოქას და მათი უტყუარობა, რასაკვირვე-
ლია, დაუჩერებელია“ (დას. ნაშრ., გვ. 29). თუკი თ. ჟორდანის ცნობა რაიმე წყა-
როს ეყარება, როგორც ის თვითონ წერს, მაშინ საუკუნენახევარი მას ვერაფერს
დააკლებს, ხოლო თუ იგი ნატყუარია, მას ვერც საუკუნენახევარი მიუმატებს.
რამეს.

ამის მამხილებელი არავითარი პირდაპირი საბუთი არ არსებობს, მაშინ მეტი წარმატებითა და საბუთიანობით შეიძლებოდა გვემტკიცებინა, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის „вскоре изтреблеиа“ 1712 წლის მახლობელ ხანას გულისხმობს და იგი სწორედ ამ დროს „ვანტანგ VI-სა და კათალიკოს დომენტი მესამეს შორის ამტყდარი ცილობის“ შორეული გამოძახილი უფროაო, თუკი საერთოდ დავუშვებდით, რომ დომენტი ან ანტონ კათალიკოსმა მართლა ჩაიდინეს „ასეთი სამარცხვინო ამბავი“. მაგრამ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი ამის ჩამდენად არც დომენტი კათალიკოსს გულისხმობდა და არც, მით უმეტეს, ანტონ I კათალიკოსს და აი რატომ:

ე. ბოლხოვიტინოვის ასგვერდიან წიგნაკში ძალზე ხშირად გვხვდება კათალიკოს ანტონ I-ის სახელი. უფრო მეტიც, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთ ქართველ მწერალს არ ღირსებია ამ წიგნში იმდენი ადგილი, რამდენიც ანტონ I-ს (გვ. გვ. 70, 73, 76, 79, 80, 81, 83, 85, 89, 90). აქ მოთხრობილია, და საკმაოდ ზუსტადაც²⁰⁵, ანტონის ბიოგრაფიული საკითხები, კათოლიკე მისიონერებთან ურთიერთობა, რუსეთში მისი გადასახლების, იქ მოღვაწეობისა და უკან დაბრუნების ამბავი, დაწვრილებითაა მიმოხილული ანტონის სამწერლო-შემოქმედებითი მემკვიდრეობა, მისი როგორც ნათარგმნი ძეგლები (ბაუმეისტერი, ვოლფი, არისტოტელე, მხითარ სევასტიელი, კვინტოს კურციოსი...), ისე ორიგინალური ნაწერები (მზამეტყველება, წყობილისიტყვაობა, ღვთისმეტყველება 4 წიგნად, მარტირიკა, ქართული გრამატიკა, შესხმანი...), საუბრობს ანტონის კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაზე (სკოლების გახსნა, ქართულ ანბანში ახალი ასოს გამოგონება-ჩამატება²⁰⁶ და სხვ.), კოლექციონერობაზე: «Поконный Преосв. Католикос Антоний старался, сколько мог, по всей Грузии отыскать и собрать все то что писано на Грузинском языке. «Я, говорит он между прочим в своей Грамматике, не жалел всего своего имения на то, чтобы доставать всякия Грузинския

²⁰⁵ ოღონდ ანტონის გარდაცვალების თარიღში დაშვებულია უზუსტობა: 1788 წლის მაგივრად წერია 1790 (გვ. 80).

²⁰⁶ «Католикос Грузинский Антоний изобрел и присовокупил к азбуке еще одну новую букву, но она не вошла еще в повсеместное употребление» (გვ. 70); იგულისხმება გ ასო. ამის შესახებ იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე, თსუ, 1964, გვ. 9.

книги, покупая иные из них дорогою ценою, а иные списывая». Сия драгоценная коллекция книг по кончине его досталась нынешнему Преосвященному Католикосу Антонию, и при его доме находится» (გვ. 83). ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილი ე. ბოლხოვიტინოვს აძლევს უფლებას ხმაამალა განაცხადოს: «Эпоху восстановления, или основательного паки введения наук в Грузию можно полагать с половины прошедшего столетия; и сею счастливою эпохою одолжена Грузия царю Ираклию и покойному Преосвященному Католикосу Антонию. Первый был Августом, а последний Меценатом и Полионом своего века. Преосвященный Антоний от природы имел страстную склонность к наукам наипаче словесным, и любил особенно свою национальную Литературу» (გვ. 73).

როგორც ვხედავთ, ე. ბოლხოვიტინოვი ერეკლე II-ისა და ანტონ I-ის ერთობლივი შემოქმედებითი თანამშრომლობისა და მოღვაწეობის პერიოდს საქართველოს ისტორიის ბედნიერ ეპოქას უწოდებს და მათ ადარებს ძველი რომის უბრწყინვალეს მოღვაწეებს ავგუსტ კეისარს, მეცენატსა და პოლიონს, რომლებმაც შესანიშნავი ფურცლები ჩაწერეს საკაცობრიო ცივილიზაციის ისტორიაში. ცხადია, ანტონ I-ზე ასეთი მაღალი შეხედულების შემუშავებაში ე. ბოლხოვიტინოვს ხელი შეუწყო მისმა ერთ-ერთმა მთავარმა კონსულტანტმა ვარლამ არქიეპისკოპოსმა (ქსნის ერისთავის დავითის ძემ), რომელიც, როგორც ცნობილია, ანტონ I-ის უერთგულესი მოწაფე და მისი მეცნიერულ-ლიტერატურული ტრადიციების გულმოდგინე გამტარებელი იყო²⁰⁷. ე. ბოლხოვიტინოვს თითქოს მისგან გადასდებოდა ანტონ I-დმი უდიდესი თაყვანისცემისა და მოკრძალების გრძნობა. მოვიგონოთ რას წერდა ანტონის შესახებ ვარლამ არქიეპისკოპოსი მოსკოვში 1805 წელს დაბეჭდილი „სადღესასწაულოს“ წინასიტყვაობაში: „... უწმიდესმან კათოლიკოსმან საქართველოსაჲმან ანტონი, მეფის იესეს ძემან, მრავლითა ღვწითა და გულს-მოდგინებითა ისწრაფა განჰშვენება ენათა საქართველოჲსათა, და მრავალნი წიგნნი ფრიად სახმარ-სასარგებლონი თვით-ჰქმნნა და მრავლნივე წიგნნი საძილოსოქონი, საღმრთისმეტყველონი და სა-

²⁰⁷ ე. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 385; ა. შანიძე, ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე, 1964, გვ. 7.

ეკლესიონი სხუათაგან ენათა ქართულსა ენასა ზედა გარდმოღებულ ჰყო ფრიადითა კეთილ-შეწყობილებითა“. ამასვე იმეორებს ვარლამი მის მიერ შედგენილ ანტონის ეპიტაფიაში (წყობილის-ტყუაობა, 1853, გვ. XVI)²⁰⁸.

ძნელი წარმოსადგენია, ამ სიტყვების პატრონს ე. ბოლხოვიტინოვისათვის თავისი დიდი მასწავლებლის შესახებ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ასეთი ველური მოსპობის ცნობა მიეწოდებინოს. ამ უკანასკნელს კი იგი მაინც თავისა დროის მეცენატად და პოლიონად²⁰⁹ გამოეცხადებინოს, ხოლო თუ დაუმალა, მაშინ საიდან უნდა გაეგო რუს მეცნიერს ეს ფაქტი, რომ ამ „სამარცხვინო ამბის“ ჩამდენად მას მაინცდამაინც ანტონ I ეგულისხმა? მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, შეიძლება გვითხრან, ეს მაინც არაა საბუთი, ეგებ ორივე სასულიერო პირმა ამ შემთხვევაში მართლაც შეკრა პირი? ამიტომ უმთავრეს საბუთად ჩვენ მაინც სხვა რამ გვეგულება. აი ისიც:

საქმე ისაა, რომ ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ერთ ადგილს (გვ. 61), რომელიც წინ უსწრებს ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ მის მიერ მოწოდებულ ცნობას (გვ. 86). ამ წიგნის III თავში «О богослужении и церковных книгах Грузинских и о их Церковной типографии» ე. ბოლხოვიტინოვი წერს: «...Вахтанг Леонович, царь Карталинский, дабы сохранить впредь священное писание от порчи переписок, предпринял напечатать оное. Для сего призвал он из Валахии типографщика и употребил великое иждивение для заведения Грузинской типографии в Тифлисе. Типография была заведена; но он успел напечатать только некоторые пророческия книги, и еще для церквей Евангелие, Апостол, Псалтирь, Служебник, Требник, Молитвенник и Часослов; а за сим вскоре напали на Грузию Персиане и при опустошении все сие заведение его истребили. Едва несколько печатных экземпляров спа-

²⁰⁸ შტრ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, დას. ნაშრ., გვ. 8, 76.

²⁰⁹ მეცენატზე რომ არაფერი ვთქვათ, პოლიონი (75 წ. ძვ. წ.—4 წ. ახ. წ.) გამოჩენილი რომაელი ორატორი, პოეტი და ისტორიკოსი, ცნობილი სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწეა, რომელმაც რომში დააარსა პირველი საჯარო ბიბლიოთეკა და სახელი გაითქვა მეცნიერებისა და ხელოვნების მფარველობით.

сено от погибели. Сам царь Вахтанг и знатнейшие духовные оставя все, с 1724 года переехали в Москву под защиту России»²¹⁰ (გვ. 61, იხ. სურ. 15).

ხაზგასმული სტრიქონები²¹¹ ფრაზის გასაოცარი მსგავსებით, თითქოს მისი ბუნებრივი გაგრძელებაა, გვაგონებს წიგნის 86-ე გვერდზე ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის შესახებ მოწოდებულ ცნობას. შევუდაროთ: «Поема сия при царе Вахтанге V была в Тифлисе напечатана, однако ж вскоре истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры» (იხ. სურ. 16).

აქ შეიძლება გვეითხონ, თუკი ე. ბოლხოვიტინოვი ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების მიზეზადაც ამავე ამბავს გულისხმობდა, რატომ იქვე 61-ე გვერდზე არ ჩაწერა პოემის ვახტანგისეული გამოცემის მოსპობის ცნობაც, რაღა 86-ე გვერდისათვის შემოინახა და იქ გადაიტანა იგიო, ან სხვანაირად რომ ვთქვათ, რატომ დაამორა ასე ეს ორი ცნობა ერთმანეთსო? მაგრამ საქმე ისაა, რომ 61-ე გვერდზე ე. ბოლხოვიტინოვი საუბრობს ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილი ქართული სასულიერო ხასიათის წიგნების განადგურებაზე და წიგნის შესაბამის თავსაც ასე ჰქვია: «О богослужении и церковных книгах Грузинских и о их Церковной типографии» და, ბუნებრივია, ვეფხისტყაოსანს რუსი სწავლული ბერი ღვთისმსახურებასა და სასულიერო წიგნებს შორის ვერ მოაქცევდა. ამიტომაც ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული ბეჭდური გამოცემის განადგურების შესახებ იგი გვი-

²¹⁰ ამის შემდეგ ე. ბოლხოვიტინოვი რამდენჯერმე კვლავ უბრუნდება ვახტანგისეული სტამბის საკითხს: «Ныне находится в Тифлисе и Церковная и Гражданская типография, оставшаяся от заведенной там покойным царем Ираклием. Но первое (წიგნში კორექტურული შეცდომით ნერვოე წერია) заведение той и другой было еще при царе Вахтанге V, которой в обеих напечатал по несколько книг» (გვ. 71); «Есть у них и на собственном их языке сочиненныя многия светскія книги, из коих несколько и напечатано гражданскими буквами частью еще при царе Вахтанге, а частью при царе Ираклии» (გვ. 81).

²¹¹ შტრ. შმიდტისეულ გერმანულ თარგმანს: „...als plötzlich die Perser in Grusien einsielen, und da sie alles um sich her verheerten, auch diese Buchdruckeren zerstörten—kaum einige gedruckte exemplare wurden vom untergange gerettet. Selbst Zar Wachtang und die vornehmsten Geistlichen verliessen alles und begaben sich im Jahre 1724 nach Moskwa unter den Schutz Rußlands» (Georgien..., 1804, გვ. 99—100).

III.

О богослуженіи и церковныхъ книгахъ Грузинскихъ и о ихъ церковной типографіи.

Вахтангъ

Асоновигъ, царь Карталинскій, дабы сохранишь впредь свещенное писаніе оныхъ порчи переписокъ, предпріялъ напечатать оное. Для сего призывалъ онъ изъ Валахіи типографщика и употребилъ великое иждивеніе для заведенія Грузинской типографіи въ Тифлисъ. Типографія была заведена; но онъ успѣлъ напечатать только нѣкоторые пророческія книги, и еще для церквей Евангеліе, Апостолъ, Псалпирь, Служебникъ, Трєбникъ, Молитвенникъ и Часословъ; а за симъ вскорѣ напали на Грузію Персіане и при оупушощеніи все сіе заведеніе его испребили. Едва нѣсколько печатныхъ экземпляровъ спасено оныхъ погибели. Самъ царь *Вахтангъ* и знавшіе духовные, оставя все, съ 1724 года перѣехали въ Москву подъ защиту Россіи.

სურ. 15. ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვანტანგისეული სტამბის წიგნის განადგურებაზე 1723 წელს (Ист. изобр., томъ III, гл. 61)

VII.

О Грузинскомъ стихотворствѣ и музыкѣ.

Поема сія при царѣ *Вахтангъ II* была въ Тифлисъ напечатана, однакожь вскорѣ изшреблена такъ, что нынѣ весьма рѣдко можно видѣть печатные оной экземпляры.

სურ. 16. ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვანტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ განადგურებაზე (Ист. изобр., томъ VII, гл. 86)

7. გერამ შარაძე

ამბობს წიგნის შემდგომ შესაფერის თავში, რომელსაც ჰქვია «О Грѣ-
шномъ стихотворствѣ и музыкѣ».

როგორც ვხედავთ, ე. ბოლხოვიტინოვი ვახტანგისეულ სტამბა-
ში დაბეჭდილი სასულიერო შინაარსის წიგნებისა და ვეფხის-
ტყაოსნის განადგურების მიზეზს ერთ შემთხვევაში თბილისში
ვახტანგის მიერ სტამბის გამართვიდან (1709 წ.), ხოლო მეორე
შემთხვევაში, ამავე სტამბაში ვეფხისტყაოსნის დაბეჭდვიდან
(1712 წ.) მაღე მომხდარ კატასტროფას უკავ-
შირებს, რის გამოც 1724 წელს ვახტანგი თავისი დიდი ამალით
რუსეთს გადავიდა. მაშასადამე, უკვე ზუსტად გარკვეულია ამ ის-
ტორიული კატასტროფის ქრონოლოგიური ჩარჩო, ესაა 1709 //
1712 — 1724 წლები. ყველა ნიშნით აქ იგულისხმება შინაური აშ-
ლილობის ხელისშეწყობით გარეშე აგრესორული ძალების მიერ
1723 წელს თბილისზე თავდასხმა, დედაქალაქის აოხრება და ვახ-
ტანგისეული სტამბის ნანგრევებად ქცევა, მისი მიწასთან გასწო-
რება და, ბუნებრივია, ვახტანგისეული ნაბეჭდი წიგნების განადგუ-
რებაც. აი, რას წერს ამ რეალური ისტორიული ფაქტის შესახებ
ქართული სტამბის მეისტორიე ქრ. შარაშიძე (თავს ნებას ვაძლევთ
მოვიყვანოთ ვრცელი ამონაწერი):

„1722 წ. გაშლილი პოლიტიკური ამბები სწრაფი ტემპით ვი-
თარდებოდა და აღმოსავლეთ საქართველოსათვის სულ უფრო კა-
ტასტროფულ ფორმებში ყალიბდებოდა. ქართლ-კახეთის შინაურ-
მა ქიშპობამ მწვავე შეტაკებებისა და სისხლისმღვრელი ომის სახე
მიიღო. კახთ მეფემ განჯის ხანი, ერევნის ჯარი და ლეკები მოიშვე-
ლია: ვახტანგმა — რაჭველ-იმერელნი. ქართლის მეფის მდგომა-
რეობას ერისთავთა მოღალატეობა ართულებდა. იმ დროს, როდე-
საც თბილისის ბედი ბეწვზე ეკიდა, ვახტანგს ხაფანგს უგებდნენ
საკუთარი ძმებიც — იესე და სვიმონი. ასეთ ვითარებაში კახთა მე-
ფემ კონსტანტინე-მამამდა-ყული-ხანმა დაიპყრო ქართლი, რომელ-
საც მიესიენ ლეკები, „იავარ-ჰყენეს და მრავალნი ტყვეჰყვეს“
(ვახუშტი).

ქართლის აყვავებულ დედაქალაქს და მთელი საქართველოს
კულტურული ცხოვრების ცენტრს — თბილისს უსაშინელებსი ბედი
ეწია. როცა თბილისში ლეკები შეიჭრნენ, თბილისის ციხის მცველი
ყიზილბაში თათრები თავიანთი სიმაგრიდან გამოვიდნენ და, უპირ-
ველეს ყოვლისა, სიონის ტაძარს მიესიენ, დასწვეს იგი და დაამ-
სხვრიეს ღვთისმშობლის ძველი ხატი. ამის შემდეგ მთელი თბილი-

სის მოსახლეობა უსასტიკესი ძალადობისა და სისხლისღვრის ასპარეზად გადაიქცა:

„პოი, რაოდენნი ქალწულნი განიხრწნენ და ქეშმარიტნი დედანი და მოწესენი ბოროტებითა, და სისხლი მართალთა დათხია უსჯულოთაგან (ქს ჩღკგ, ქრ. უია)“; ამბობს ვახუშტი [საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913] (გვ. 130).

ხსენებული ამბები მოხდა 1723 წლის მაისში, როცა თითქმის 4 თვის ცვალებადი წარმატებით წარმოებული ბრძოლის შედეგად თბილისი მტერს დანებდა. მაგრამ ეს მხოლოდ დსაწყისი იყო იმ ენით გამოუთქმელ უბედურებათა და ნამდვილი სისხლის წვიმებისა, რომელიც ოსმალთა მოსვლას და 12 წლით აღმოსავლეთ საქართველოში თარეშს მოჰყვა.

1724 წელს ვახტანგი თავისი ქვეყნის ცეცხლმოდებულ მიწა-წყალს გაეცალა. „მას ქართლში არ ედგომებოდა და არც რუსეთს წასვლის გარდა სხვა გზა გააჩნდა (თურქეთის ბატონობის სფეროში მყოფ იმერეთში მას არავინ დააყენებდა). 1724 წლის 15 ივლისს იგი შვილებით, ძმით, უახლოესი თანამოღვაწეებითა და დიდი ამალით რაჭის გზით რუსეთს წავიდა“ (საქართველოს ისტორია. ნაწ. I, 1946, გვ. 372).

1723 — 1744 წწ. აღმოსავლეთ საქართველოში თითქმის შეუწელებლად მძინვარებდა დამპყრობელთა აუტანელი ძალადობა. მთელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში ვახტანგის სტამბა ნანგრევებში იყო დამარხული (ხაზი ჩვენია. — გ. შ.).

მხოლოდ 1748 წელს, სამკედრო-სასიცოცხლო გმირული ბრძოლების შედეგად, ქართლ-კახეთის ხალხმა კვლავ გადაჭრით იწყო ანარქიისა და დეზორგანიზაციის მდგომარეობიდან გამოსვლა. ერეკლე II და ანტონ I კათალიკოსი შეერთებული ძალით შეუდგნენ მოშლილი ეროვნული და მოქალაქეობრივი ცხოვრების აღდგენას. მთელ რიგ სხვა სასწრაფო ღონისძიებებთან ერთად მათ, უპირველეს ყოვლისა, ვახტანგის სტამბის აღდგენა გადასწყვიტეს. აი, როგორ გამოგვემსახურა ამ ამბავს ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი: „ესეცა შესძინეს-გამოიძიეს დიდის ცდით და გამოიღეს სტამბა, რომელ პირველ მეფეს ვახტანგს მიეღო ვლახეთით და მის მეფობას აქეთ ქართლში აღარსად იყო. ანტონი ბატონიშვილმა, პატრიარქმა კეთილმან... იგულსმოდგინა ფრიად. შემწე ექმნა მეფე ერეკლე და გამოიღეს სტამბა და აღავსეს

წიგნითა ქართლი (პაპუნა ორბელიანი, გვ. 417 (ქართლის ცხოვრება, II, სპბ, დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა, 1854))²¹².

იგივე ავტორი გვამცნობს: „ვახტანგმა თავის სტამბას საგანგებოდ აუგო სახლი, რომელსაც მე-18 ს. 48-50 წწ. რამდენიმე საბუთი იხსენიებს (თ. ჟორდანია, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, ფოთი, 1903, გვ. 98-99, 103). „სტამბის სახლები“ აგებული ყოფილა მეფის სასახლის ახლოს, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, ანჩისხატისა და სიონის ტაძრის შუა მდებარე ფართობზე. პლ. იოსელიანის ერთი ცნობით, ეს სახლი 10 ოთახიან შენობას წარმოადგენდა (Пл. Иоселиани, Описание древностей г. Тифлиса, თბ., 1866, გვ. 247). ვახტანგის სტამბის სახლებს თბილისთან ერთად სრული განადგურება ხვდა წილად“²¹³

დავით გურამიშვილმა დაგვიხატა ამ დროს თბილისში დატრიალებული ტრაგედიის შემზარავი სურათი:

„...დანამარცხეს ქართველთ ჯარი
ვახტანგ მეფე გააქცივის.
თ ე თ რ ს ა მ ტ კ ვ ა რ ს ა წ ი თ ლ ა დ ლ ე ბ დ ა
რ ა ე მ ა თ ს ი ს ხ ლ ი დ ა ა ქ ც ი ე ე ს !
...ოსმალთ თიფლის შევიდა,
კარები დახვდათ ღია რა,
...ვახტანგ რუსეთსა წაბძანდა,
რაქაზედ გარდაიარა“²¹⁴.

მაშასადამე, თბილისზე თავდასხმის შედეგად ვახტანგისეული სტამბისა და ამ სტამბაში დაბეჭდილი წიგნების, მათ შორის, ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების შესახებ ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ მოწოდებული ცნობები ისტორიული ფაქტებითა და წყაროებით დასტურდება. ეს უნდა მომხდარიყო 1723 წელს!

ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობაში შეიძლება მთლად ზუსტი არ იყოს მომხედურ მტრად მხოლოდ სპარსელების გამოცხადება («...а за сим вскоре напали на Грузию Персиане» შმიდტისეული თარგმანით: «...als plötzlich die Perser in Grusieneinsielen..», გვ. 99), ყიზილბაში თათრები ამ დროს თბილისის ციხეში იყვნენ ჩაყენებულნი, ხოლო თბილისის გარედან ჯერ კონსტანტინე ერეკლეს ძე კახთ ბატო-

²¹² ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709—1722), თბ., 1955, გვ. 75.

²¹³ იქვე, გვ. 94—95.

²¹⁴ დ ა ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დავითიანი, თბ., 1955, გვ. 90—92.

ნის (მამადყულისხანის) მიერ დაქირავებული ლეკები დაესხნენ და მერე ოსმალთა ჯარი²¹⁵, მაგრამ მთავარი აქ მაინც ისაა, რომ ამ ბარბაროსული აქტის, გენბავთ, „სამარცხენო ამბის“ ჩამდენად ე. ბოლხოვიტიხოვი ანტონ I კათალიკოსის კიარგული სხმობს (მოვიგონოთ, რომ ანტონი 1720 წელს დაიბადა და ამ დროისთვის სამიოდე წლის ჩვილი თუ იქნებოდა მხოლოდ!), არამედ მოძალადე მტრებს, დამპყრობ აგრესორებს; ამ ცნობაში რუსი სწავლული საქართველოს დედაქალაქში 1723 წელს დატრიალებულ საშინელ ეროვნულ ტრაგედიაზე მიგვანიშნებს, ამ დროს თბილისის დაწვასა და აოხრებასთან ერთად მიწასთან გასწორებული ვახტანგის სტამბისა და ამ სტამბიდან გამოსული ჯერ სასულიერო შინაარსის წიგნების («...он успел напечатать только некоторые пророческия книги, и еще для церквей Евангелне, Апостол, Пластерь, Служебник, Требник, Молитвенник и Часослов») განადგურებაზე მოგვითხრობს: «... при опустошении все сие заведение его истребили. Едва несколько печатных экземпляров спасено от погибели» (Ист. изобр. Грузии..., გვ. 61), ხოლო შემდეგ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის ამბავს გადმოგვცემს: პოემა დაბეჭდიდან «...скоре истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры», (იქვე, გვ. 86).

ე. ბოლხოვიტიხოვი აქ გასაოცარი სიზუსტით ჩამოთვლის ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილ ბიბლიური და საეკლესიო შინაარსის წიგნებს: სახარება (1709 წ.), დავითნი (1709, 1711, 1712, 1716 წწ.), სამოციქულო (1709 წ.), კონდაკი (1710 წ.), ლოცვანი (1710, 1717 წწ.), ჟურთხევანი (1713 წ.), ჟამნი (1710, 1717, 1722 წწ.), რომელთა ცალები განადგურებულა 1723 წლის ისტორიული კატასტროფის დროს²¹⁶. ე. ბოლხოვიტიხოვის მოწმობით, ასეთივე ბე-

²¹⁵ შდრ. საქართველოს ცხოვრება, ბატონიშვილის ვახუშტის მიერ, მეორე გამოცემა ზ. კიკინაძის აგან, თბ., 1913, გვ. 130 შმდ; საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, ს. ჯანაშიას რედაქციით, თბ., 1948, გვ. 372. ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 75. იხ. აგრეთვე გ. პაიკაძე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVIII ს. I მეოთხელი), თბ., 1960, გვ. 114—120. აქვეა გამოქვეყნებული „ვახტანგ VI-ის ამაღლის 1724 წლის წესხა“, გვ. 206—233.

²¹⁶ ამ წიგნთა ჩვენამდე მოღწეული ცალების აღწერილობა იხ. ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია, ტ. I, თბ., 1941, გვ. 9—32; ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709—1722), თბ., 1955, გვ. 130 შმდ.

დი წვევია ვახტანგის სტამბაში 1712 წელს დაბეჭდილ ვეფხისტყაოსანს²¹⁷.

ე. ბოლხოვიტინოვი აქვე ხაზს უსვამს „ვეფხისტყაოსნისა“ და „თამარიანისადმი“ ქართველთა განსაკუთრებულ სიყვარულს, იმდენად, რომ მიუხედავად დამპყრობელთა მიერ საუკუნეების მანძილზე მოყვებული ბევრი ტანჯვა-ვაებისა, დამონების ცდისა, ქვეყნის მრავალგზის აოხრებისა და ამასთან, სულიერი კულტურის ღამრავი ძეგლის მოსპობა-ვანადგურებისა (მათ შორის უნდა ვიგულისხმოთ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანიც), მათ მაინც ვერ მოახერხეს ქართველთა მეხსიერებიდან ამ ორი უძველესი ქართული პოემის ამოშლა, რომლებმაც ჩვენამდე მთლიანად მოაღწიეს: «Обе у Грузинов сохранены доныне в целости, и чрез столько веков различных угнетений, порабощений, опустошений их отечества, истребивших многие их памятники, не могли изгладиться из их памяти» (გვ. 86).

მაშასადამე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ნაბეჭდ ცალთა ვანადგურების მიზეზი, ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობით, ყოფილა მომხვედური მტერი, ბარბაროსი აგრესორები და არა საქართველოს ეკლესიის საკეთმპყრობელი, ე. ბოლხოვიტინოვის გამოთქმით, «Меченат и Поллион своего века», ანტონ I კათალიკოსი²¹⁸.

ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობის სხვაგვარი გაგება ნაძალადევი და ხელოვნური, იგი „ქართული ინკვიზიციისა“ თუ „აუტოდაფს“

²¹⁷ ჩვენამდე მოუღწევია ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის 20-მდე ცალს. მათ შესახებ იხ. ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი, პარიზი, 1933. გვ. 44—45; ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ. ტფ., 1937, გვ. 395—403; ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 143 შმდ; ა. აბრამიშვილი, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მე-19 ცალი და გრიგოლ ბატონიშვილის მარგინალიები, წიგნში: ა. აბრამიშვილი, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1968, გვ. 8 შმდ; გ. შარაძე, თ. ბაგრატიონის ერთი გამოუქვეყნებელი რუსთველოლოგიური ნაშრომი, კრებ. „შოთა რუსთველი“, თბ., 1966, გვ. 409—410; მისივე, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი რუსთველის კაბინეტში, წიგნში: გ. შარაძე, არქეოგრაფიული ძიებანი, თბ., 1973, გვ. 101—103.

²¹⁸ იხ. გ. შარაძე, რამდენიმე საკითხი ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის გარშემო, ლიტერატურათმცოდნეობის რესპუბლიკური საკოორდინაციო საბჭოს X სამეცნიერო სესია (23—28. XII. 1976), მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1976, გვ. 17—18.

პირველწყაროდ არ გამოდგება. ამასთან უნდა გვახსოვდეს, რომ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების საკითხი არასგზით არ უნდა გავაიგივოთ ვეფხისტყაოსნის გარშემო ძველ საქართველოში, კერძოდ XV—XVIII საუკუნეებში, მიმდინარე მწვავე იდეოლოგიურ ბრძოლასთან, რომელიც, რა თქმა უნდა, უქველად დადასტურებული ფაქტია²¹⁹.

§ 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ

ჩვენ აქ არ შევედგებით ქართული ვერსიფიკაციის კვლევის ისტორიაში ევგ. ბოლხოვიტინოვის როლისა და დამსახურების დახასიათებასა თუ საერთო შეფასებას. ამაზე საკმაო სპეციალური ლიტერატურაა შექმნილი²²⁰. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ევგ. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციულ შეხედულებებს ქართული ლექსის ბუნების დასადგენად საკმაო გავლენა მოუხდენია მის შემდეგდროინდელ ავტორებზე, ხოლო ზოგიერთთან უცვლელადაც კი მეორდება მისი ძირითადი დე-

²¹⁹ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 450 შმდ.; მ. გუგუშვილი, პოლემიკა რუსთველის გარშემო, თბ., 1966.

²²⁰ ე. დოდაშვილი, ქართული ლექსწყობა, „ივერია“, 1890, № 209, № 210, № 270, № 272, გადაბეჭდილია: ძველი ქართული პოეტიკის ქრესტომათია (XVIII—XIX სს.), გ. მიქაძის რედ., თბ., 1954, გვ. 99—133; А. Х а х а н о в, Очерки, вып. III, М., 1901, გვ. 224; გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 47, 175—176; ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 50—54, 292—293; შტრ. მისივე, რჩეული ნაწერები, II, 1965. გ. მიქაძე, ქრესტომათია..., თბ., 1954, გვ. 24—27, 216; მისივე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 4—9; გ. გაჩეჩილაძე, ქართული ლექსი ინგლისურთან შეპირისპირებით, „მნათობი“, № 10, 1967, გვ. 152. გ. წერეთელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 91—92; 108—109; ა. გაწერელია, ქართული ვერსიფიკაცია და რუსთველის ლექსი, „ლიტ. საქართველო“, № 15, 14. IV. 1972; მისივე, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 162—169. ა. ხინთიბიძე, ქართული ლექსის ბუნებისათვის, თბ., 1976, გვ. 8. მხედველობაშია მისაღები ს. გორგაძის განცხადება: „...ევგენი მიტროპოლიტი... პირველად შეხება კლასიკური მეტრიკის თვალსაზრისით ქართულ ლექსს. სამწუხაროდ, იმ ნაშრომს ჩვენ ხელი ვერ მიგვიწვდა“ (ს. გორგაძე, ქართული ლექსი, ტფ., 1930, გვ. 137, შნშ. 4).

ბულებები²²¹, იმდენად, რომ ერთი ასეთი შემთხვევის გამო კ. დო-
დაშვილი შენიშნავდა: „...რუსულს სამეცნიერო ლიტერატურაში მო-
იპოვება ერთი პაწაწა წიგნაკი, რომელსაც ეწოდება სახელად «Ис-
торическое изображение Грузии в политическом, церковном и
учебном ея состоянии» (ამ მიტროპოლიტის ევგენის წიგნაკს ბროსსე
ქებით იხსენიებს). ამ წიგნაკის ავტორი თავის დროის
დიდად ცნობილი მეცნიერი, მიტროპოლიტი
ევგენი, ორიოდ სიტყვით ჩვენს ლექსწყობასაც შეეხება. მართალი
უნდა სთქვას კაცმა და დიდს გონების გამჭრიახობას, საგნის ღრმად
ცოდნას იჩენს პატივცემული ავტორი. მისმა
დაკვირვებამა და იშვიათმა სმენამ, სწორედ გით-
ხრათ, დიდი სარგებლობა მოგვიტანა ჩვენ. ნეტარხსენებულ მიტრო-
პოლიტის სიტყვები განმეორებით არს გადაბეჭდილი პატარა წიგნა-
კში—«Шота Руставели, грузинский народный поэт», რომელიც
აგრეთვე რუსულად ტფილისში არის დაბეჭდილი (ევგენი, ბ-ნ სტალინ-
სკის მიერ, „კავკასის“ ნარედაქტორალისა). ბოდიშს ვიხდი ამ წიგ-
ნაკის ავტორის წინაშე, ვინც უნდა იყოს იგი. მაგრამ უნდა კი ვაღი-
რო, რომ საოცრად მიმაჩნია ამ ვაჟბატონის საქციელი. მას სიტყ-
ვასიტყვით გადმოუღია თავის წიგნაკში მიტ-
როპოლიტის წიგნაკი დამ ყოველის ფერი, რაც
კი შეეხებოდა ქართულს ლექსთწყობას, ასე გა-
სინჯეთ, მაგალითებიც კი ისევ ისინი აქვს მოყვანილი და ერთის სიტყ-
ვითაც კი არ იხსენიებს იმ შესანიშნავს კაცს, რომელსაც ასეთი დიდი
ღვაწლი მიუძღვის ამ საგნის შემუშავებაში“ (დაყოფა და ხაზგასმა
ჩვენია—გ. შ.)²²².

ა. გაწერელია ქართული მეცნიერული ვერსიფიკაციის სათავე-
სთან ე. ბოლხოვიტინოვს ხედავს²²³, ან უფრო ზუსტად, მისივე სიტ-

²²¹ მაგალითად, Д. Чубинов, О Грузинской поэме Вепхис-Ткаосани или Барсова кожа, გაზ. «Закавказский Вестник», 1850, № 41—42; Е. Стал-
инский, Шота Руставели — грузинский народный поэт, Тифлис, 1885; ამის
შესახებ იხ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 176;
ა. ვაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 59—61.

²²² ქართული პოეტიკის ქრესტომათია..., გვ. 108—109.

²²³ შდრ. „...ჩვენ ერთგული ვრჩებით ქართული ვერსიფიკაციის იმ გენერალ-
რი და თანაც ტრადიციული ხაზისა, რომლას დასაწყისში ე. ბოლხოვიტინოვი ღვას
და რომლის წიგნი 1802 წელს დაიბეჭდა. ქართულ მეცნიერულ ვერსიფიკაციას 170
წლის ისტორია აქვს“ (ა. ვაწერელია, ქართული ვერსიფიკაცია და რუსთვე-
ლის ლექსი, „ლიტ. საქართველო“, № 15, 1972).

ყვებით, „...XIX ს-ის ქართული ვერსიფიკაცია, როგორც მეცნიერული დისციპლინა იწყება ე. ბოლხოვიტინოვით“²²⁴. ე. ბოლხოვიტინოვის ნაჩვენავით, ამბობს მკვლევარი, „დიდხანს ითვლებოდა ავტორიტეტულ წყაროდ მათთვის, ვინც ქართული ვერსიფიკაციის საკითხებით დაინტერესდებოდა. 80-იან წლებამდე არც ერთ სხვა ავტორს არ უთქვამს პრინციპულად ახალი რამ: პირიქით, XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ბოლხოვიტინოვთან შედარებით შემდგომი ავტორები უფრო პრიმიტიულ და მცდარ შეხედულებებს გამოთქვამდნენ“²²⁵, ხოლო ა. ხინთიბიძის შენიშვნით, „ქართულ ლექსის ს ი ლ ა ბ უ რ - ტ ო ნ უ რ ო ბ ი ს თ ე ო რ ი ა პ ი რ ვ ე ლ ა დ, მამუკა ბარათაშვილის ტრაქტატის დაწერიდან 70 წლის შემდეგ წამოაყენა ქართულის არმცოდნე პირმა, თუმცა განსწავლულმა სასულიერო მოღვაწემ ევგენი ბოლხოვიტინოვმა. შემდეგ იგი განავითარეს ნ. გულაქმა, კოტე დოდაშვილმა, სერგი გორგაძემ და სხვ.“²²⁶.

ე. ბოლხოვიტინოვის აზრით, «просодия Грузинской Поэзии вся тоническая, на подобие Греческой и Латинской», რადგან ქართული ენა მდიდარია მ რ ა ვ ა ლ მ ა რ ც ე ლ ი ა ნ ი ს ი ტ ყ ე ვ ბ ი თ და მ ა ხ ვ ი ლ ი ც მ რ ა ვ ა ლ ნ ა ი რ ი ა ქ ე ს ო. მასში მეტწილად იხმარება პ ი რ ი ხ ო - დ ა ქ ტ ი ლ უ რ ი მ ე ტ რ ი (— — —), თუმცა ძველი ბერძნული პოეზიის ყველა დანარჩენი მეტრიც ენათესავება მას. იგი ქართულ ლექსებში ამჩნევს ც ე ზ უ რ ა ს ა ც. ბერძნულისაგან განსხვავებით, ქართულში არის რ ი თ მ ა (აქ ლექსს იგი ბოლოში ეკვრის როგორც ევროპულ ენებში), რომლის ხმარება ქართველებმა სპარსელებისაგან ისწავლესო. ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვის შენიშვნით, ქართულ ლექსსა და ძველ რუსულ პოეზიას შორის მეტრების მხრივ მ ს გ ა ვ ს ე ბ ა ა ო.

ე. ბოლხოვიტინოვს განხილული აქვს ქართული ლექსის. მისი სიტყვებით, „ყველაზე გავრცელებული“ 9 სახეობა, აქედან ერთი — სასულიეროა (ი ა მ ბ ბ ი კ ო), დანარჩენი რვა — საერო (შ ა ი რ ი, ჩ ა ხ რ უ ხ ა უ ლ ი, რ უ ლ ი²²⁷, ძ ა გ ნ ა კ ო რ უ ლ ი, წ ყ ო ბ ო

²²⁴ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163.

²²⁵ ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 50.

²²⁶ ა. ხინთიბიძე, ქართული ლექსის ბუნებისათვის, თბ., 1976, გვ. 8.

²²⁷ ა. გაწერელიას შენიშვნით, უნდა იყოს რველი (ქართ. კლასიკური ლექსი, გვ. 52).

ლი, ფიქტიკაური, ლექსი, ტაეპი). ამათ გარდა, სპარსული პოეზიისგან ქართულში ნახსენებ „ძალიან ბევრი ახალი გვარის ლექსების“ ერთ ნიმუშად მას მოაქვს „ერთი ექვსტაეპიანი სიმღერა“ „რა ია გამიწყრა...“, რომელიც არის. „ბესიკის სტროფა ლექსიდან „სევდის ბაღს შეველ შენაღონები“; ე. ბოლხოვიტინოვი „სიმღერის“ ავტორს არ ასახელებს“²²⁸.

ე. ბოლხოვიტინოვის „იშვიათი სმენა“ (ვ. დოდაშვილი), ან კიდევ, ა. გაწერელიას გამოთქმით, „სუფთა სმენა“²³⁰ რუსთველის შაირსაც მისწვდენია. მისი ცნობით, ძველ ქართულ საერო ლექსებს შორის «Первый и род, самый древний и употребительнейший, называется Шаири. Он состоит из четверостиший, имеющих на конце каждого стиха одинакую рифму. Метр его есть следующий:

და საილუსტრაციოდ მოყვანილია „რომელმან შექმნა სამყარო...“ ჯერ ქართულად (რუსულ ტრანსკრიპციით) და მერე ბწკარედული რუსული თარგმანი (გვ. 90—91), შესრულებული „იმ დროიხთვის თითქმის ადგიკატურად“²³¹.

228 0.137, 23. 53.

231 ა. გ ა წ ე რ ე ლ ი ა, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგადი საკითხი, თბ., 1974, 33-163.

მოძიებულ იყოს, ვინააღგან უფალმან ევგენოზ თვთ არა უწყოდა ქართული ენაა და ოსტატია მისი, რომელიცა ქართულისა ენისა პოემისა თვსებისა იყო მოძღვარი, მასწავლელი და მაჩვენებელი, რომელთამე კანონთა მისა, მე ვგონებ და იქვენულ ვარ, რომელ არა იყო იგი ზედმიწევნით მეცნიერ ქართულისა ენისა და წერილთა შინა გამოცდილი და ამისთვის ევგენიოზმან ვერა ეგრეთ გულის-ხმა ჰყო და აჩვენა წესი, ვითარცა არს გვარი ზომისა ქართულთა სტიხთა“, — წერდა თეიმურაზი მ. ბროსეს 1832 წელს (ლენ. E-53), ან კიდევ, მისივე სიტყვებით: „ევგონებ ევგენიოზმან... არა უწყოდა და არცა სმენოდა ოდესმე კმა ქართულისა გალობისა, ლილინისა ანუ სიმღერისა. ევგენოზ ამას შინა არა არს დამნაშავე, არამედ გზისა მაჩვენებელი მისი“ (იქვე)²³².

ქ. დოდაშვილმა 1890 წელს მუხლებრივ გაარჩია ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში განხილული ქართული ლექსის სახეობები და მათი მეტრული სქემები. კერძოდ, რუსთველური შაირი თავისი მეტრული სქემით, რის გამოც შენიშნავდა: „აუცილებლად საჭიროა მრჩობლედისა და შაირის გარჩევა, რადგანაც ორავეს სულ სხვადასხვა წყობილება აქვს. ავტორი წიგნაკისა არათუ მარტო ვერ არჩევს მრჩობლედს შაირისაგან. არამედ არც კი იცის მრჩობლელი არსებობს ჩვენს ლექსწყობაში თუ არა. ამის გამო, გვინიშნავს მრჩობლედსა და ლაპარაკობს კი შაირზე.“

აი შაირის მაგალითი და წყობილება:

განგებასა სად წაუხვალ, მიკვირს, რადმცა ერიდები?
„მოთმენა ხამს განსაცდელთა“, — ამას ხმობენ ერი, დები,
მოდი. ყოლე ნუ გეშინის, ქალთა ნუ გთნავს ე რიდები,
და ვერ გაეცე მოსავალსა, ოდენ მანდაც ვერ იდები!
(სულხ. ორბელ. ლექსი: 422, „ქ. და დ.“)

მ — მ მ | მ — მ მ | მ — მ მ | მ — მ მ

შოთასაც, ჩახრუხადესაცა და ბევრს სხვასაც აქვს ამ ხალხურის კილოთი დაწერილი ლექსი.

²³² შდრ. გ. იმედაშვილი, თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომა ქართული ვერსიფიკაციის საკითხებზე, „ლიტ. ძიებანი“, IV, თბ., 1948, გვ. 253; გ. წერეთელი, მეტრი და რითმა ეფთხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 92; გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, შემოკმელება, თბ., 1974, გვ. 135—136.

მრჩობლედის წყობილება:

წესად გაგებით დაუსხამთ წრფელთა გზაზედა მავალთა,
ვინც მოქენეობს ცას ქვეშე მას სათხოველსა მრავალთა.

რომელი მიზეზს მოიხვამს, მას ვერ მიხედვები შენაო,
ამად გსურს ესე სოფელი, არ ძალ-გიცს ხილვად ზენაო.
(423, „ქ. და დ.“)

მ — — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — — “233

რუსთველური შაირის ბოლხოვიტინოვისეულ მეტრულ სქემას არასწორად თვლის ა. გაწერელია: „ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ ჩამოთვლილი საზომები, რასაკვირველია, არ ამოსწურავენ ქართული კლასიკური პოეზიის მეტრებს, არ არის სწორი ბევრი მათგანის გრაფიკული სქემაც (ასე, მაგ., დაბალ შაირში ბოლხოვიტინოვი პირიბ-დაქტილისა და დაქტილის კომბინაციას ხედავს), მაგრამ თვითონ საზომების დაქტილური ბუნება კარგად აქვს შენიშნული, რაც ავტორის სუფთა სმენას მოწმობს“²³⁴.

ე. ბოლხოვიტინოვი არ ასხვავებს რუსთველური ლექსის ორ სახეობას — მაღალსა და დაბალ შაირს. მის მიერ მოყვანილი „რომელმან შექმნა სამყარო...“ მხოლოდ დაბალი შაირის მაგალითია²³⁵.

მიუხედავად აღნიშნული ნაკლოვანი მხარეებისა, ვერ გავიზიარებთ ე. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციული შეხედულებების ასეთ შეფასებას: „ყველაზე საკვირველი კი ის არის, რომ ეს ცნობილი მკვლევარი, როგორც თვითონვე აცხადებს, ყოველივე ამას წერდა ისე, რომ ერთი ქართული სიტყვაც არ იცოდა და საქართველო თავის სიცოცხლეში არ ენახა. არის კი საჭირო კომენტარი ასეთ პირობებში აღმოცენებული აზრებისათვის?“²³⁶ მკვლევარი არსებითად გულისხმობდა ე. ბოლხოვიტინოვის განცხადებას «просодия грузинской поэзии вся тоническая, на подобие греческой и латинской», რის მიხედვითაც, მისი წინამორბედი ქართველი ავტორის მამუკა ბარათაშვილის შეხე-

²³³ კ. დოდაშვილი, ქართული ლექსწყობა, „ქრესტომათია...“, გვ. 110—211.

²³⁴ ა. გაწერელია, ქართ. კლ. ლექსი, გვ. 53.

²³⁵ შდრ. ა. გაწერელიას სიტყვებს: „1802 წელს ე. ბოლხოვიტინოვი წერდა (არსებითად დაბალი შაირის გაშო)...“ („ლიტ. საქართველო“, № 15, 1972).

²³⁶ გ. გაჩეჩილაძე, ქართული ლექსი ინგლისურთან შეპირისპირებით, „მნათობი“, 1967, № 10, გვ. 152.

დულების (სილაბურობის) საწინააღმდეგოდ, ქართული ლექსი სილაბურ-ტონურად ცხადდებოდა. გ. გაჩეჩილაძე, რომელიც ქართული ლექსის სილაბურობას იცავდა, ამის გამო შენიშნავდა: „პირველი ბურუსი ამ საკმაოდ ნათელ საკითხში შემოიტანა, როგორც ჩანს, ცნობილმა რუსმა ისტორიკოსმა ეფიმ (sic) (ევეგენი) ალექსანდრეს ძე (sic) ბოლხოვიტინოვმა (1765 (sic)—1837) »²³⁷. ასევე, ჩვენის აზრით, ერთგვარად მკაცრად არის შეფასებული ე. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციული შეხედულებები გ. წერეთლის ნაშრომში²³⁸.

შეიძლება კაცი დაეთანხმოს ან არ დაეთანხმოს ე. ბოლხოვიტინოვის თვალსაზრისს ქართული ლექსის ბუნებაზე, მაგრამ თავისი დროისათვის ქართული მეცნიერული ვერსიფიკაციის ისტორიაში ამ წიგნის მნიშვნელობის უარყოფა შეუძლებელია.

²³⁷ „მნათობი“, 1967, № 10, გვ. 152. აქ დაშვებულია რამდენიმე უზუსტობა: ეფიმ, უნდა იყოს — ეფთვიმე // ექვთიმე; ალექსანდრეს ძე, უნდა იყოს — ალექსის ძე, ხოლო ე. ბოლხოვიტინოვის დაბადების წელია არა 1765, არამედ 1767 წელი.

²³⁸ გ. წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 92.

1. რუსთველოლოგიის ისტორია XIX საუკუნეში იწყება ევგენი ბოლხოვიტინოვის წიგნით: «Историческое изображение Грузии в политическом церковном и учебном ея состоянии», რომელიც გამოიცა სანკტ-პეტერბურგში 1802 წელს, საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველ წლისთავზე.

ევგენი (ერისკაცობაში — ექვთიმე) ალექსის ძე ბოლხოვიტინოვი (1767—1837), მიტროპოლიტი კიევისა, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიისა და რამდენიმე სამეცნიერო საზოგადოების წევრი, თავისი დროისათვის ცნობილი მეცნიერი და კულტურის მოღვაწე იყო. მრავალფეროვანია მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა, რომელიც მოიცავს ისტორიის, ფილოსოფიის, მუსიკის, არქეოგრაფიის, არქეოლოგიის, ბიბლიოგრაფიის, ლეთისმეტყველებისა თუ ეკლესიის ისტორიის საკითხებს.

2. ე. ბოლხოვიტინოვი წარმოშობით ვორონეჟელი სასულიერო პირი იყო. მას მოღვაწეობა მოუხდა პეტერბურგში, ნოვგოროდში, ვოლოგდაში, კალუგაში, ფსკოვსა და კიევში.

ე. ბოლხოვიტინოვის პეტერბურგში მოღვაწეობის პერიოდი (1800—1804) დაემთხვა დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენას — საქართველოს (ქართლ-კახეთის სამეფოს) რუსეთთან შეერთებას (1801 წ.). ახლადშემოერთებული ქვეყნით, მისი წარსულითა და კულტურის ისტორიით, ბუნებრივია, დაინტერესდნენ რუსეთის მეცნიერული წრეები და საერთოდ, რუსი მკითხველი საზოგადოებრიობა, რამაც განსაზღვრა ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიერული ინტერესების შემობრუნება.

3. მართლაც, სულ მალე, საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველსავე წლისთავზე, 1802 წლის ზაფხულში, პეტერბურგში გამოიცა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი: «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии», რომელიც რუს სწავლულს დაუწერია, როგორც ის თავისი წიგნის წინასიტყვაო-

ბასა და კერძო წერილებში აცხადებს, უმთავრესად ქართველი კონსულტანტების—ამ დროს პერტერბურგში მყოფი ქართველი სასულიერო პირის ვარლამ ერისთავისა და აგრეთვე ქართველი ელჩებისა და დეპუტატების (როგორც ჩანს, გ. ავალიშვილი და სხვ.) დახმარებით; რადგან ე. ბოლხოვიტინოვს ქართული ენა არ სცოდნია, ამიტომ ქართულ ენაზე არსებულ მასალებს, ბუნებრივია, იგი დამოუკიდებლად ვერ გაეცნობოდა. რაც შეეხება საქართველოს შესახებ უცხოურ და რუსულ ისტორიულ-ლიტერატურულ თუ საარქივო დოკუმენტურ პირველწყაროებს, მათ ე. ბოლხოვიტინოვი, ეტყობა, თვითონ უყრიდა თავს. გარკვეული ხელშეწყობა ამ საქმეში მისთვის გაუწევია მოსკოველ ისტორიკოსს ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის (1737—1814,) ხოლო ქართველი ბატონიშვილები—ბაგრატ, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონების მონაწილეობა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის მომზადებაში საბოლოოდ არ დასტურდება.

4. ე. ბოლხოვიტინოვის შრომა მაშინვე თარგმნა გერმანულ ენაზე ფ. შმიდტის მიერ (რიგა-ლაიფციგი, 1804 წ.), ხოლო შლეცერმა (1803 წ.) და მალტ-ბრენმა (1810 წ.) მას გერმანულ და ფრანგულ ენებზე ვრცელი რეცენზია-ანოტაციები მიუძღვნეს, რამაც საბოლოოდ ხელი შეუწყო საქართველოს ისტორიისა და კულტურის საკითხების ევროპაში გატანისა და პოპულარიზაციის საქმეს, იმდენად, რომ აკად. მ. ბროსეს, მაშინ პარიზში მოღვაწე ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა ორიენტალისტს, ქართველოლოგიური ინტერესები სწორედ ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის გაცნობამ გაუღვიძა. გარდა შმიდტისეული გერმანული თარგმანისა, არსებულა ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის ფრანგულ ქართული თარგმანიც, ხოლო ფრანგული და ინგლისური თარგმანების საკითხი უნდა მოიხსნას.

5. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში სხვა საკითხებთან ერთად რუსულ ენაზე პირველადაა აღძრული რუსთველოლოგიური პრობლემატიკა.

რუსთველოლოგიური ხასიათის ცნობები თუ შენიშვნები ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში გაფანტულია კვლევის მიზანდასახულებისდა მიხედვით (გვ. 15—17, 72, 86—87, 90—91). ისინი შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დავყოთ: 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე. 2. ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობისა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი ადგილის განსაზღვრის ცდა. 3. ვეფხისტყაოსნის რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა. 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხო-

ვიტინოვის ცნობა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის განადგურების შესახებ. 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ.

ზოგიერთი ფაქტიური ხასიათის შეცდომათა მიუხედავად, ე. ბოლხოვიტინოვი ძირითადად სწორ ისტორიულ-ლიტერატურულ ცნობებს გვაწვდის ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე: ვეფხისტყაოსანი დაწერილია თამარის მეფობის დროს, ასე ვთქვათ, მისი შთაგონებით. რუსთველი თამართან დაახლოებული პირი ყოფილა, თანაც დიდებული (ე. ბოლხოვიტინოვი წერს ბოიარს).

ე. ბოლხოვიტინოვმა ერთ-ერთმა პირველმა სცადა ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი თავისებურების გარკვევა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი კუთვნილი ადგილის განსაზღვრა. ამისთვის მან ვეფხისტყაოსანი რუსთველოლოგიის ისტორიაში პირველად შეუპირისპირა არიოსტოსა და ოსიანის ჰუმანისტურ, საგმირო-სარაინდო პოემებს. ე. ბოლხოვიტინოვის დახასიათებით, ვეფხისტყაოსანი სატრფიალო-სამიჯნურო (романическое) შინაარსის პოემაა, ამასთან, ზოგიერთი მისი ეპიზოდი აშკარად საგმირო-სარაინდო პოემებს ჩამოჰგავსო, ამიტომ, ნათქვამს თუ შევაჯამებთ, რუსი სწავლულის აზრით, ვეფხისტყაოსანი საგმირო-სამიჯნურო პოემა ყოფილა, რაც არსებითად რუსთველის ქმნილების ჟანრობრივი რაობის სწორი განსაზღვრა ჩანს.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში დადასტურებულია ვეფხისტყაოსნის სათაურისა და ერთი სტროფის („რომელმან შექმნა სამყარო...“) პირველი ბჭკარედული რუსული თარგმანი. პოემის სათაურს ე. ბოლხოვიტინოვი თარგმნის „Барцова кожа“-დ, რომელსაც დიდხანს იმეორებდნენ რუსულად პოემის სხვა მთარგმნელებიც. უკანასკნელ ხანს მოპოვებულ იქნა პოემის კიდევ ერთი სტროფის („ვის ზატად ღმრთისად გიტყვიან...“) ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თარგმანი. ე. ბოლხოვიტინოვს, როგორც ქართული ენის არმცოდნეს, რასაკვირველია, დამოუკიდებლად არ შეეძლო პოემის დასახელებული სტროფების თარგმნა, აქაც მისთვის არსებითი დახმარების გაწევა ისევ ქართველ კონსულტანტებს შეეძლოთ. მაგრამ დაუსაბუთებელი იქნებოდა იმის მტკიცება, თითქოს პოემის რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა პირწმინდად მხოლოდ ქართველი კონსულტანტების ნახელავიაო. ვეფხისტყაოსნის აღნიშნული სტროფების პირველი რუსული ბჭკარედული თარგმანის რედაქცია და რუსულ ენაზე საბოლოოდ გაჩაღება თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვს უნდა ეკუთვნოდეს.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში დაცულია ცნობა მე-18 საუკუნეში ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში იყენებენ პლ. იოსელიანის მიერ ამავე საკითხზე მოწოდებული შედარებით უფრო გვიანდელი ცნობის გასამაგრებლად. ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის ყოველმხრივი ანალიზი ცხადყოფს, რომ იგი ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ცალების მოსაპობის მიზეზად უნდა გულისხმობდეს არა ანტონ I კათალიკოსს, არამედ რეალურ ისტორიულ კატასტროფას — 1723 წელს მომხდელი მტრის თბილისზე თავდასხმას და ამ დროს ვახტანგისეული სტამბის წიგნების განადგურებას.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში აღძრულია ქართული ვერსიფიკაციის საკითხები. ქართული ლექსის სილაბურ-ტონურობის თეორია პირველად ე. ბოლხოვიტინოვმა წამოაყენა. ე. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციულ შეხედულებებს საკმაო გავლენა მოუხდენია მის შემდეგდროინდელ ავტორებზე, რომლებიც ქართული ლექსის ბუნებას იკვლევდნენ. ე. ბოლხოვიტინოვი იხილავს ქართული ლექსის, მისივე სიტყვებით, „ყველაზე გავრცელებულ“ ცხრა სახეობას, მათ შორის, რუსთველურ შაირს. მისი ცნობით, ძველ ქართულ საერო ლექსებს შორის შაირი ყველაზე უძველესია. მას მოცემული აქვს შაირის მეტრული სქემა და საილუსტრაციოდ მოყვანილია „რომელჰან შექმნა სამყარო...“ ჯერ ქართულად (რუსული ტრანსკრიფციით), მერე მისი ბჭკარედული რუსული თარგმანი. რუსთველური შაირის ბოლხოვიტინოვისეული მეტრული სქემა არაზუსტია, ამასთან, იგი არ ასხვავებს რუსთველური ლექსის ორ სახეობას — მაღალსა და დაბალ შაირს. მიუხედავად ამისა, ქართული მეცნიერული ვერსიფიკაციის ისტორიაში ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის მნიშვნელობის უარყოფა შეუძლებელია.

ЕВГЕНИЙ БОЛХОВИТИНОВ — ПЕРВЫЙ РУССКИЙ РУСТВЕЛОЛОГ

Резюме

1. История руствелологии в России начинается книгой Евгения Болховитинова «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии», изданной в Санкт-Петербурге в 1802 году, — в первую же годовщину присоединения Грузии к России.

Евгений (в миру — Евфимий) Алексеевич Болховитинов (1767—1837), митрополит Киевский, член Российской Академии наук и ряда научных обществ, был известным ученым и деятелем культуры своего времени.

Многообразно его научное наследие, охватывающее вопросы истории, философии, археографии, археологии, библиографии, богословия и истории церкви.

2. Деятельность Е. Болховитинова протекала в Воронеже, Петербурге, Новгороде, Вологде, Калуге, Пскове и Киеве.

Петербургский период его деятельности (1800—1804) совпал с событием большого исторического значения — присоединением Грузии (Картл-Кахетинского царства) к России (1801 г.). Это предопределило заинтересованность русского ученого вопросами грузинской культуры.

3. И действительно, летом 1802 года в Петербурге была издана книга Е. Болховитинова «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии», которую русский ученый написал, по собственному же его признанию в предисловии книги и частных письмах, преимущественно с помощью грузинских консультантов, — находящегося в это время в Петербурге грузинского архиепископа Варлама Эристави, а также грузинских посланников и депутатов (как видно, Г. Авалишвили и др.). Не владея грузинским языком, автор книги, естественно не мог непосредственно ознакомиться с имеющимися на грузинском языке материалами. Что же касается иностранных и русских

историко-литературных и архивных источников, то их Е. Болховитинов, по-видимому, собирал сам. Определенное содействие в этом деле ему оказал московский историк Н. Н. Бантыш-Каменский (1737—1814); участие же грузинских царевичей — Баграта, Иоанна и Михаила Багратиони в подготовке книги русского ученого, отмечавшееся многими исследователями, не подтверждается.

4. Книга Е. Болховитинова сразу же по выходе в свет была переведена на немецкий язык Ф. Шмидтом (Рига—Лейпциг, 1804 г.), а Шлецер (1803 г.) и Мальт-Брэн (1810 г.) посвятили ей обширные рецензии-аннотации на немецком и французском языках, что, разумеется, способствовало делу популяризации грузинской истории и культуры в Европе. Именно эта книга заинтересовала акад. М. Броссе, тогда еще молодого ориенталиста, жившего в Париже, вопросами картвелологии. Помимо немецкого, существовал и грузинский (правда, фрагментарный) перевод, выполненный анонимным автором. Что же касается французского и английского переводов книги Е. Болховитинова, то они, вопреки мнению некоторых исследователей, осуществлены не были.

5. В книге Е. Болховитинова, наряду с различными вопросами грузинской истории и культуры, впервые в русской научной литературе затрагивается руствелологическая проблематика.

Фрагментарные сведения и замечания руствелологического характера, встречающиеся в этой книге (сс. 15, 17, 72, 86—87, 90—91), можно разделить на следующие группы: 1. Историко-литературные сведения о «Вепхисткаосани» и его авторе. 2. Определение жанровой специфики «Вепхисткаосани» и его места в истории мировой литературы. 3. Опыт первого перевода фрагментов «Вепхисткаосани» на русский язык. 4. Сведение Е. Болховитинова об уничтожении Вахтанговского издания «Вепхисткаосани» 1712 года в XVIII веке. 5. Е. Болховитинов о стихе Руставели.

Несмотря на некоторые фактические неточности, Е. Болховитинов приводит в основном правильные историко-литературные сведения о Вепхисткаосани и его авторе: поэма написана в период царствования Тамар и, так сказать, вдохновлена ею; Руставели, представитель грузинской феодальной аристократии, был одним из приближенных царицы.

Е. Болховитинов явился первым руствелологом, сопоставившим «Вепхисткаосани» с героико-рыцарскими поэмами Ариосто и Оссиана. Автор характеризует «Вепхисткаосани» как романтическую по своему содержанию поэму и подчеркивает явное сходство некоторых ее эпизодов с героико-

рыцарскими поэмами. В целом, судя по высказываниям русского ученого, «Вепхисткаосани» является героико-романтической поэмой, что по существу следует считать правильным определением жанровой специфики творения Руставели.

В книге Е. Болховитинова приведен первый русский подстрочный перевод одной строфы («Кто сотворил твердь силою...») и названия поэмы Руставели «Вепхисткаосани», которое автор неточно переводит как «Барсова кожа» (такой перевод названия долгое время повторяли и другие русские переводчики поэмы). В последнее время обнаружен перевод еще одной строфы «Вепхисткаосани» («Ты в ком образ божий...»), принадлежащий Е. Болховитинову. Разумеется, автор, не владеющий грузинским языком, не мог самостоятельно перевести названные строфы поэмы; здесь существенную помощь опять-таки ему должны были оказать грузинские консультанты. Однако, нет никаких оснований утверждать, что первая попытка русского перевода осуществлена только грузинскими консультантами.

В книге сообщается об уничтожении в XVIII веке значительной части тиража Вахтанговского издания «Вепхисткаосани». Всесторонний анализ показал, что причиной уничтожения экземпляров Вахтанговского издания поэмы Руставели автор считал не каталикоса Антона I, а взятие и разорение города Тбилиси иноземными завоевателями в 1723 году.

В книге Е. Болховитинова затронут вопрос о грузинской версификации. Автор впервые выдвинул силлабо-тоническую теорию грузинского стиха. Эта теория, как известно, оказала существенное влияние на последующих авторов. Е. Болховитинов рассматривает девять, по его словам, «наиболее распространенных» видов грузинского стиха, и среди них — руставелевский «шаири», который он считает древнейшим размером грузинского светского стиха. Автор приводит метрическую схему шаири. Хотя эта схема не совсем точна, да к тому же и не проводит различия между двумя видами руставелевского шаири, все таки было бы несправедливо отрицать значение книги Е. Болховитинова в истории научного изучения грузинского стиха.

პირთა საძიებელი

ა

აბაშიძე ა. 71
 აბაშიძე ი. 62
 აბრამიშვილი ა. 102
 აბულაძე ილ. 73, 88
 ავალიშვილი გ., Авалишвили Г. 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 90, 111, 114
 ავალიშვილი ზ. 70
 ავალიშვილი ივანე (იაია) 31, 32
 ავეჯსტ კეისარი 94
 აზადოესკი მ., Азадовский М. 60
 ალექსანდრე I, Александр I 17, 19, 31—37
 ალექსანდრე II 36
 Александр Великий 67
 ალექსანდრე ნეველი 12, 14
 ამბროსი არქიეპისკოპოსი 12, 36
 ანდრია პირველწოდებული 14
 ანდრონიკაშვილი ზაზა 33
 ანდრონიკაშვილი ზაქარია 32
 ანდრონიკაშვილი ქეთევან 26
 ანდლულაძე ლ. 6, 8, 14, 18, 19, 27, 29, 44, 48
 ანტონ I, Антоний I 6, 64, 65, 79, 80, 81—95, 99, 102, 106, 113, 116
 არისტო, Ариосто 60, 66, 68, 70, 115
 არისტოტელე 93
 ალა-შაჰმად ხანი 90

ბ

Бабаян А. М. 48
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) ბაგრატ, Баграт (Бограт) 22—24, 26—28, 30, 32—34, 111, 115
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) გაიანე 31
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) დავით 27
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) ვახტანგ 27
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) თეიმურაზ 6—8, 25, 26, 42, 72, 106, 107

ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) იოანე 22, 23, 24—28, 30—33, 111, 115
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) მირიან 26, 27, 33
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) მიხეილ 22—24, 26—28, 30, 33, 111, 115
 ბალმონტი კ. 71
 ბალობანოვა ე., Балобанова Е. В. 69
 ბანტიშ-კამენსკი ნ. ნ., Бантыш-Каменский Н. Н. 10, 12, 18, 21, 36, 37, 39, 41, 57, 111, 115
 ბარათაშვილი შამუკა 105, 108
 ბარამიძე ალ. 6, 8, 13, 26, 66—68, 70, 76—79, 84, 89—91, 103
 ბარამიძე რ. 86
 ბარბიე ანტუან-ალექსანდრ, Barbier 51, 55
 ბარსკი ე. გ., Барский В. Г. 39, 40
 ბარსუკოვი ნ. 40
 ბარტლენსკი ი. 6, 71
 ბარტენევი პ., Барте́нев П. 10, 18
 ბაუმეისტერა 93
 ბაურა მ. 70
 ბაქრაძე დ. 87
 ბეგუთოვი აბესალომ 31, 32
 ბერიძე შ. 70
 ბერკოვი პ., Берков П. 6, 29, 46, 51, 55, 66, 67, 69, 70
 ბერძენოვი ნ. 87
 ბესიკი 57
 Боало 59
 ბოლხოვიტინოვი ალექსი 11
 ბოლხოვიტინოვი ევგენი, Болховитинов Е. А., Eugenius 5 შპდ.
 ბოტიანოვსკი ე. 10, 23, 24
 ბროკჰაუზი, Брокгауз, Brockhaus 23, 40, 51, 69
 ბროსე მ. 5—8, 25, 48, 90, 104, 111, 115
 Бычков А. 15

ბ

გაბაშვილი ტიმოთე 78, 81, 85
გაჩეჩილაძე გ. 8, 11, 103, 108
გაწერელია ა. 8, 24, 26, 31, 43, 44, 58,
66, 68, 74, 103—105, 108

Гердер 69

Гете 69

გიორგი XI 77

გიორგი XII (XIII) 26, 31, 35, 83—85,
88

გიორგი-ლაშა 63

გიორგი სარდალი 32

Глазунов И. 69

Годунов 86

Гораций 59

გორგაძე ს. 103, 105

გორგიძე მ., Горгидзе М. 19, 29, 30,
45

გოროდნიანოვი 15

გრძოტი ი., Грот Я. 22, 23

გუგუშვილი მ. 8, 83, 87, 92, 103

გულაკი ნ. 105

გურამიშვილი დ. 100

დ

დავით სოსლანი 63, 66

დავით ულუ 63

დერეჟინი გ. 42

დოდაშვილი კ. 8, 103, 104, 105—108

დოდაშვილი რ. 8, 13

დოდაშვილი ს. 6

დომენტი III კათალიკოსი 91, 93

დონაძე კ. 80

დოლონაძე რ. 8, 42

დუბროვსკი პ. 68, 72

ე

ეკლახოვი ი. 71, 72

ენაქოლოფაშვილი (ენაქოლოფოვი) ივ. 8,
24, 25, 48

ენდრონიკოვი ზაზა (ზაალის ძე) 32

ერეკლე II, царь Ираклий 35, 94, 96,
99

ერისთავი ვარლამ, Варлам Эристави
18, 19, 21, 23, 25, 28—30, 33, 36, 65,
71, 94, 95, 111

ერისთავიშვილი (ერისთოვი) გიორგი იესეს
ძე 32

ეფრონი, Эфрон 32, 40, 51, 69

ვ

ვახტანგ VI (V), Вахтанг VI (V), Wa-
chtang 6, 74, 75, 77, 80—96, 98, 99,
101

ვახეაშვილი დიმიტრი 32

ვახუშტი 6, 99, 101

ვანაძე გლაზა 31

ვეიდენბაუმი ე. 18

Венгеров С. А. 10

Вольтер 59

ვოლფი 93

ვოსტოკოვი ა. 14

ზ

ზაეადსკი 17

ზანდუკელი დავით 31

ზასის, Засс, Zass 5, 51, 55

ზახაროვი ი. 69

თ

თამარ მეფე, царица Тамара 63—65,
112, 115

თაყაიშვილი ე. 102

თმოგველი სარგის, Тмогвели С. 64

თუმანიშვილი გიორგი 31, 32, 34

თუმანიშვილი ეგნატი 31

ი

იმედაშვილი გ. 5, 8, 25, 43, 44, 48, 62,
66, 68, 72, 81, 82, 103, 107

იორდანიშვილი ს., Иорданншвили С. 6,
75

იოსელიანი პლ., Иоселиани П. 6, 26,
31, 32, 34—35, 77—81, 84—88, 90,
100, 113

იუჟაკოვი ე. 5, Южаков Е. II. 10, 23.

კ

კალანდაძე ალ. 89

კალაიდოვიჩი კ. 14

კარაშინი ნ. 3. 63, 69

კარსტი ე. 70

Кауфман И. М. 13

კეკელიძე კ. 8, 26, 34, 58, 82, 87—90, 94

კეკელიძე ლ. 76

კვაპანტირაძე ფ. 55

კვინტოს კურციუსი 93

Клопишток 69

Корнель 59

კობიძე დ. 73

კონსტანტინე ერეკლეს ძე 98, 100

კოსტროვი ე., Костров Е. 69

ლ

Лазарев В. Н. 13

ლანგენი ი., Ланген Я. 5, 46, 48, 51

ლანგი დ. 70

ლეკიშვილი ს., Лекишвили С. 8, 9, 11, 21, 40, 41, 57, 59, 64, 68, 74, 75, 77

მ

მალტ-ბრენი, Мальт-Брэн, Malte-Brun
М. 5, 7, 111, 115

მაკედონეტი ვ. ე., Македонца В. И. 14,
17—21, 23, 24, 35—37, 56

მაკფერსონი ჯეიმს, Макферсон Джеймс
69

მამულაშვილი მ. 73

მარი ნ. 6, 67, 71

მალალაშვილი ივანე (იოანე მალალოვი)
31, 32

მაკევიჩიანი თ. 8, 18, 21, 24, 29, 43,
58

მახათაძე ნ. 8, 26, 27, 29, 35

მეგრელიძე ი., Мегрелидзе И. 8, 9, 90,
91

მენაბდე ლ. 6—8, 48, 51, 68, 70

მეტრეველი ელ. 34, 35, 90

მეფარიშვილი ლ. 26, 32, 33, 35

მეტეხატი, Метехат 94, 95

მიქაძე გ. 8, 11, 24, 26, 34, 42, 43, 51,
103

მორფილი უ. 70

მურავიოვი ა. 5

ნ

ნათაძე ნ. 62, 66

Наполион 69

ნოვიკოვი ნ. 11, 12

ო

ონიანი შ. 8, 89

ონიკაშვილი ნიკოლოზ (ნიკოლოზ ონი-
კოვი) 26, 31—34

ორბელიანი პაპუნა 99, 100

ორბელიანი სულხან-საბა, Сулхан-Саба
64, 107

ორლოვი ი. 5

ოსიანი, Оссиан 60, 66—70, 115

ოქროშქედლიშვილი გიორგი 31

პ

პაესკი გერასიმე 36

პავლე I 17, 26, 30, 32, 35, 36

პაიქაძე გ. 101

პლატონი 36

Погодин М. 15

პოლიონი, Полион 94, 95

პუშკინი ა., Пушкин А. С. 59, 60

ჟ

ჯარიღე მანსი ა. 5

ჯორდანია თ. 91, 92, 100

რ

რასტორგუევა ანა 12

Расин 59

რავიშვილი გაბრიელ 26, 31, 32, 33, 34,
36, 37

რდელტოვსკი კ. 5, 6, 66, 68, 70, 72

რუბანი ვ. გ., Рубан В. Г. 40

Руссо 59

რუსთაველი შ., Руставели Ш. 6 შმდ.

რუსუდანი 63

რუმინცოვი ნ. 3. 14

Рүхшӣи 38, 89

რუხაძე ტრ. 8, 34, 40, 51, 71, 80

ს

სამებელი იოსებ 92
 სევასტიელი მხითარ 93
 სევერნი ნ., Северный Н. 15, 19, 22—
 26, 45, 56, 57
 სენ-მარტენი 7
 Снегирев 42
 Срезневский И. И. 14, 15
 სტალინსკი ე. 71, 104
 სტივენსონი რ. 70
 სტროევი პ. 14
 სუმბათაშვილი ლუარსაბ 32
 Суханов А. 39

უ

უორდროპი რ. 70

ფ

ფალავანდიშვილი ელ. 29, 31, 32—34
 ფალავანდიშვილი ზ. 90
 ფანჩულიძე დ. 48
 ფარულავა გ. 8, 64
 ფენელონი 12
 ფორაქიშვილი ნ., Поракишвили Н. 8,
 24, 36, 44

ქ

ქობულაშვილი ივანე (იოანე ქობულაშვილი)
 32, 33
 ქობულაშვილი იოანე 31, 32
 ქუთათელაძე აღ. 73

ყ

ყუბანეიშვილი ს. 8, 76, 82—84, 87

შ

შადური ე., Шадური В. 6, 8, 18, 19, 32,
 34, 44, 60, 63, 66, 72, 73
 შანიძე ა. 8, 65, 67, 76—78, 89, 93—95,
 102
 შარაძე გ. 25—27, 72, 102, 107
 შარაშიძე ქრ. 8, 24, 98, 100—102
 შარდენი 57
 შარტი რ. 71
 შიშკოვი ა. ა., Шишков А. А. 60, 63
 120

შლეცერი, Шлецер 5, 7, 45, 115
 შმიდტი ფრიდრიხ, Шмидт Ф., Schmidt
 Fr. 30, 31, 41, 44, 45, 46, 89, 96, 111,
 115
 შვეტლო ე., Шветло Е. 8—12, 15, 17,
 19, 23—29, 39, 40, 45, 46, 56—60, 68
 Шнор 19

ჩ

ჩახრუხაძე, Чакрухадзе 64, 65, 106, 107
 ჩოლაყოვი (ჩოლოყაშვილი) იოსებ 32
 ჩუბინაშვილი დ., Чубинов Д. 6—8, 71,
 90, 100, 104

ც

ცაგარელი აღ., Цагарели А. 35, 70, 71
 ცაიშვილი ს., Цаншвили С. 8, 62, 66,
 70, 73
 ციციშვილი მარიამ 26
 ციციანოვი ვიორგი 32
 ციციანოვი პ. 27

წ

წერეთელი გ. 8, 25, 56, 59, 104, 107,
 109
 წინამძღვრეიშვილი პავლე 31, 32

პ

პაექვაძე გარსევან, Пачкवादзе Г. 27,
 29, 30, 32—36
 პიკინაძე (მთაწმიდელი) ზაქარია 87, 92,
 101

ბ

ბანთაძე შ. 8
 ბახანაშვილი აღ., Баханов А. 8, 81,
 103
 ბინთიბიძე ა. 8, 104, 105
 ხონელი მოსე, М. Хонели 64
 ხოძკო ა. 68

ჯ

ჯავახიშვილი ივ. 87, 88
 ჯანაშია ს. 101

ღ

ჭუპერტი პ. 70

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНІЕ

Г Р У З І И

въ политическомъ, церковномъ и учебномъ
ея состояніи.

Сочинено въ Александро-Невской
Академіи.

Въ САНКТПЕТЕРБУРГЪ
съ дозволенія Указнаго, печатано въ
шипографіи Шнора, 1802 года.

ЧИТАТЕЛЯМЪ.

Желаніе участвовать въ безопасности и благополучіи Россійскихъ подданныхъ давно уже привлекаетъ окрестные народы въ покровительство Всероссійскому престолу, и Россія со времени сверженія съ себя Татарской власти съ немногимъ чрезъ три ста лѣтъ узрѣла въ предѣлахъ своихъ владѣній болѣе племень и языковъ, нежели сколько оныхъ древній Римъ покорилъ въ тысячу лѣтъ своей силы и славы. Истекшее наипаче столѣтіе славно для Россіи распространеніемъ ея предѣловъ и обладанія. Наконецъ въ наши дни и Грузія, еще за 215 лѣтъ предъ симъ предавшаяся въ покровительство Россійскихъ монарховъ, вступила въ совершенное и непосредственное подданство Всероссійскому престолу. По сему теперь столькожъ любопытно и нужно для насъ имѣть обсто-

ЯТЕЛЬНОЕ ПОНЯТИЕ О СЕЙ СООТЕЧЕСТВЕННОЙ
УЖЕ НАМЪ НАЦІИ, СКОЛЬКО И О ДРУГИХЪ, ДАВНО
БЛАГОДЕНСТВУЮЩИХЪ СЪ НАМИ ПОДЪ ОБЩИМЪ
МУДРЫМЪ ПРАВЛЕНІЕМЪ НАШИХЪ МОНАРХОВЪ.
Всѣ извѣстія о Грузіи до сего изданныя
БОЛЬШЕЮ ЧАСТІЮ ПИСАНЫ ФРАНЦУЗСКИМИ ПУ-
ТЕШЕСТВЕННИКАМИ, ЧАСТО ОПИСЫВАЮЩИМИ
ЗЕМЛИ БЕЗЪ ПОЗНАНІЯ ОНЫХЪ. ОСНОВАТЕЛЬ-
НЫЕ ДРУГИХЪ ВОООЩЕ ДОНЫНѢ ПОЧИТАЛИСЬ
ИЗВѢСТІЯ О НЕЙ ШАРДЕНОВЫ, ТАВЕРНИЕ-
РОВЫ, ТУРНЕФОРТОВЫ И ЛА-МОТРЕ-
ЕВЫ. Но и въ ихъ описаніяхъ очень часто
Грузія представляется такою, какою она
ДАВНО УЖЕ ПЕРЕСТАЛА БЫТЬ; А ВЪ ИНЫХЪ
ТАКОЮ, КАКОЮ ОНА НИКОГДА НЕБЫВАЛА.
САМЫЯ ЛАНДКАРТЫ Грузіи до нынѣ издан-
НЫЯ, (ВЫКЛЮЧАЯ РАЗВѢ ОТЧАСТИ ШРЕМБЛЕ-
ВУ, ИЗДАННУЮ ВЪ ВѢНѢ 1800 ГОДА *im allge-
meiner grofser Atlass*) ДОКАЗЫВАЮТЪ, ЧТО ЕВ-
РОПЕЙЦЫ ОЧЕНЬ ХУДО ПОНИМАЛИ ДАЖЕ МѢ-
СТОПОЛОЖЕНІЕ, ОБЛАСТИ И ГРАНИЦЫ СЕЙ ЗЕМЛИ.
И ТАКЪ ЧУЖЕСТРАННЫЯ ИЗВѢСТІЯ О Грузіи

НЕ МОГУТЪ БЫТЬ ДЛѢ НАСЪ РУКОВОДСТВОМЪ
КЪ ПОЗНАНІЮ ЕЯ. Надобно ожидать, чтобы
ПОСЕЛЯЮЩІЕСЯ ТАМЪ НЫНѢ СООТЕЧЕСТВЕН-
НИКИ НАШИ ДАЛИ НЕ ТОЛЬКО НАМЪ, НО И
ПРОЧИМЪ ЕВРОПЕЙЦАМЪ ОСНОВАТЕЛЬНОЕ И
ДОСТОВѢРНѢЙШЕЕ О НЕЙ ПОНЯТІЕ. А между
тѣмъ въ ожиданіи оныхъ ненепріятно, ка-
жется, будетъ любопытствующимъ Россіа-
намъ издаваемое теперь историческое
изображеніе Грузіи въ политиче-
скомъ, церковномъ и учебномъ ея
состояніи. Оно почерпнуто не изъ ино-
странныхъ Европейскихъ путешествовате-
лей, но изъ оригинальныхъ источниковъ,
большую частію сообщенныхъ отъ пребы-
вающихъ нынѣ въ Санктпетербургъ Грузин-
скихъ Посланниковъ и Депутатовъ.

СОДЕРЖАНІЕ ГЛАВЪ.

	Стран.
Глава 1. О древностяхъ Грузинскаго народа и знапнѣйшихъ въ немъ производствіяхъ - - - -	1.
Глава 2. О просвѣщеніи Грузіи Христіанскою вѣрою и о состояніи Церкви Грузинской - - - -	46.
Глава 3. О Богослуженіи и церковныхъ книгахъ Грузинскихъ и о ихъ церковной шипографіи - - - -	60.
Глава 4. О языкѣ и писменахъ Грузинскихъ	65.
Глава 5. О учебномъ состояніи Грузіи, ея школахъ и классическихъ книгахъ	71.
Глава 6. О Грузинскихъ лѣтописяхъ и другихъ, въ народѣ обращающихся, книгахъ - - - -	79.
Глава 7. О Грузинскомъ стихотворствѣ и музыкѣ - - - -	83.
Записка объ упомянутыхъ въ сей книгѣ Ордынскихъ народахъ, окружающихъ Грузію - - - -	97.
Родословныя Грузинскихъ царей	101.

I.

О древностяхъ Грузинскаго народа и знаменитѣйшихъ въ немъ произшествіяхъ.

Грузинская земля въ самой глубокой древности была знаменита многими въ Европу выпущенными изъ себя селеніями. Она воспѣта еще древними Греческими стихотворцами въ славныхъ басняхъ о *Прометѣѣ*, прикованномъ, по выраженію *Виргиліеву*, къ угрюмому и недоступному Кавказу; а еще болѣе прославлена у Грековъ походомъ къ ней *Аргонатовъ* и повѣстями о золотомъ рунѣ, о *Язонѣ*, о знаменитыхъ спутникахъ его, о чародѣйствующей *Медѣ* и неусыпаемомъ *Драконѣ*. Древніе раздѣляли ее на *Албанію* и *Колхиду*. *Страбонъ* говоритъ, что въ древней *Албаніи* было двадцать шесть языковъ, и столько же царей. Выходцы отъ нихъ населили и Греческую *Албанію*: а *Колхидцы*, по мнѣнію *Геродота* и *Діодора Сицилійскаго* были сами выходцы изъ древняго Египта. Обѣ сіи земли мало помалу еще задолго до Рождества Христова заняты однимъ многочисленнымъ народомъ,

поселившимся въ промежуткѣ ихъ, и именуемымъ у древнихъ Географовъ *Ивирами*, *Иверами*, и *Иберами*, по мнѣнію Плинія и Страбона, отъ рѣки *Ивера*, протекающей изъ Кавказскихъ горъ въ рѣку Куръ. Изъ сего то народа одна значная колонія, прошедши сквозь Европу, поселилась въ Испаніи прежде нежели еще пришли туда Римляне, какъ свидѣтельствуемъ Варронъ у Плинія; и по сему то самая Испанія древле именовалась *Иверією*. Новѣйшіе Греки, да и сами Грузины въ лѣтописяхъ своихъ до нынѣ всѣ свои земли вообще называютъ также *Иверією*, и раздѣляютъ на *верхнюю* и *нижнюю*. Подъ именемъ первой разумѣютъ собственно такъ называемую *Грузію*, или нынѣшнюю *Картлинію* и *Кахетію* съ частію обласпи *Саатабаго*; а подъ именемъ второй, западныхъ оной земли до Чернаго моря, п. е. *Имеретію*, *Мингрелію*, *Гурію* и остальную часть *Саатабаго* или *Ахалциха*. Европейскіе географы называютъ всю сію страну вообще *Георгією*, Россіане *Грузією*, Турки и Персіане *Гюрджистаномъ*; а сами Грузины именуютъ себя по провинціямъ *Картвелями*, *Кахетами* и проч. по именамъ Князей, въ сихъ областяхъ царствовавшихъ.

О причинахъ сихъ наименованій мнѣнія несогласны. Нѣкоторые, да и многіе изъ самихъ Грузиновъ, думаютъ, что *Георгіанами* они названы отъ того, что у нихъ болѣе другихъ святыхъ почитается память св. *Георгія Побѣдоносца*. Въ самомъ дѣлѣ изображеніе сего Святаго составляетъ древній государственной гербъ ихъ, и пишется до нынѣ на военныхъ знаменахъ. И такъ сіе мнѣніе можнобы было принять безпрекословно, естлибы опчасти не наводило сомнѣнія то, что Помпоній-Мела и Плиній упоминаютъ о нѣкоторыхъ въ сихъ странахъ обитавшихъ уже народахъ *Георгахъ*, прежде нежели еще Грузины обратились въ Христіанство, да и прежде еще вѣка св. *Георгія*. Съ другой стороны сами Грузины никогда не называютъ себя *Георгіанами*. По сему изъ нихъ же иные думаютъ, что *Георгіею* земля ихъ названа отъ земледѣльческаго промысла населявшихъ издревле сію землю народовъ. Ибо *Георгія* на Греческомъ значитъ *земледѣліе*. Что касается до Турецкаго названія *Гюрджистанъ*, то оно именно значитъ *Георгіеву землю*; а Россійское *Грузія* конечно испорчено изъ Турецкаго *Гюрджи*, что значитъ *Георгій* или *Юрій*. Въ прочемъ

надобно замѣтить, что въ старинныхъ Дипломатическихъ Актахъ Россійскихъ подъ именемъ *Грузіи* особенно разумѣвалась *Кахетія*.

Иверы, предки нынѣшнихъ *Грузиновъ*, съ самаго появленія своего прославились по востоку отличною храбростію и завоеваніями. Они долго боролись со всѣми окрестными народами, и припомъ, по свидѣтельствѣ Плутарха, не уступали самымъ ратоборнѣйшимъ націямъ, каквы были Меды и Персы. Древніе Римляне могли завладѣть *Колхидою* и нѣкоторыми южными частями *Иверіи*, гдѣ нынѣ *малая Арменія*; но при всѣхъ своихъ усиліяхъ, никогда не могли пройти внутрь Кавказскихъ хребтовъ, ш. е. въ подлинную *Иверію*.

О храбрости предковъ сего народа часто упоминають древніе писатели. *Виргилій*, *Горацій*, *Луканъ* говорятъ въ пѣсняхъ своихъ о семъ народѣ, какъ о ратоборнѣйшемъ и грозномъ для враговъ (*). *Полибій* пишетъ, что *Иверы* по древнему своему обыкновенію выѣзжали на

(*) *Виргилій* о нихъ говоритъ *Georg. III. v. 408.*

Impacatos a tergo horrebis Iberos.

Горацій *од. IV. 14 50.*

Durae tellus Iberiae.

Луканъ *VI. 258.*

Si tibi durus Iber, etc.

сраженіе въ красныхъ кафтанахъ и были ужасны. Въ продолженіе многихъ вѣковъ они безпрестанную войну вели по съ Персіанами, по съ Греками, по съ Римлянами, а наконецъ съ Татарами и Сарацинами, у которыхъ они неоднократно завоевывали даже Іерусалимъ, и съ Vго еще вѣка имѣють тамъ свой монастырь, именуемый *Иверскій*, коимъ, по свидѣтельству Прокопія (въ книгѣ о зданіяхъ, кн. V. гл. 9.), между прочими возобновленъ тамъ былъ Императоромъ Іустиніаномъ въ VIмъ вѣкѣ. Напоследокъ древніе *Иверы* владѣнія свои распространили было по всему пространству между Каспійскимъ и Чернымъ моремъ отъ Персидскаго города *Тавриса* и Турецкаго *Ерзерума* до устья рѣки *Дона*. Всѣ почти народы, населяющіе Кавказскія горы и *Кабарда* были у нихъ въ подданствѣ.

Грузинскія лѣтописи производятъ начало своего народа, также какъ всѣ лѣтописи прочихъ народовъ, прямо отъ Ноя, перваго Патріарха по потоку. Вотъ вкратцѣ содержаніе сихъ лѣтописей, съ дополненіемъ по мѣстамъ изъ другихъ современныхъ историковъ и наконецъ изъ Россійской Дипломатической исторіи: — Ной раздѣлилъ премо сы-

намъ своимъ всю землю и между прочими странами *Грузіа* dospалась старшему его сыну *Симу*, а по мнѣнію другихъ меньшему его сыну *Авету*, отъ *Авета* сыну его *Іовану*, отъ *Іовани* сыну *Фарсису*, а отъ *Фарсиса* также сыну его *Таргамосу*, который былъ, по лѣтописямъ Грузинскимъ и Армянскимъ, послѣдній общій родоначальникъ *Армяновъ*, *Грузиновъ*, *Ранновъ* или *Гринновъ*, *Моноканцевъ*, *Херетовъ*, *Лесгинцевъ*, *Колхидцевъ* или *Мингреловъ*, и *Кавказцевъ*. Онъ полагается жившимъ во время смѣшенія языковъ, и послѣ онаго поселился между горами *Араратскими* и *Масійскими*. Отъ имени его долго всѣ сіи племена прозывались общимъ именемъ *Таргамосіановъ*, и жили вмѣстѣ шестъ сотъ лѣтъ. *Таргамосъ* имѣлъ восемь сыновъ, и при смерти своей раздѣлилъ имъ свои владѣнія; старшему *Хаосу* далъ цѣлую половину оныхъ, и сей *Хаосъ* былъ родоначальникомъ Армянскихъ царей. Второму сыну *Картлосу* Таргамосъ далъ въ удѣлъ Грузинскій народъ и по его-то имени Грузины собственно именуютъ себя *Картвелями*. Прочимъ шести сынамъ Таргамосовымъ dospались другія Таргамосіанскія племена, окружающія нынѣшнюю Грузію. Впро-

чемъ всѣ братья повиновались старшему *Хаосу*, а всѣ вообще были данники *Немвроду*; первому въ свѣтѣ царю Вавилонскому. Наконецъ опложились они опъ *Немврода* и не спали лаппиъ ему дани. *Немвродъ* для приведенія ихъ въ послушаніе послалъ на нихъ сильное войско, копорое однакожъ *Хаосъ* совокупно съ братьями разбилъ въ ущеліяхъ горъ Масійскихъ, и однихъ полководцевъ Немвродовыхъ убито было бо человекъ. Послѣ сего *Немвродъ* пришелъ самъ съ многочисленнѣйшимъ войскомъ на *Хаоса* и братьевъ его. Но *Хаосъ* убилъ изъ лука стрѣлою самаго *Немврода* и прогналъ его войско. Свобода такимъ образомъ племена свои опъ ига Вавилонскаго, *Хаосъ* содѣлался самъ царемъ надъ братьями и многими другими окрестными народами, что было, по лѣтописямъ Грузинскимъ, въ 1850 году опъ сотворенія міра, или, по сравненію съ хронологіею обыкновеннаго Еврейскаго тексѣа, почти за 2200 лѣтъ до Рождества Христова. Однакожъ имя царя тогда не извѣстно еще было въ *Грузіи*, а князья назывались *владѣтелями*. Грузинскій владѣтельный князь *Картлосъ* поспроилъ потомъ на горѣ во имя свое столичный себѣ городъ и крѣпость *Картли*, копорой въ послѣдствіи

времени давно уже разоренъ и нынѣ не существуетъ. Владѣніе его простиралось отъ *Гатехилахидской* крѣпости до самаго *Чернаго моря*. По кончинѣ въ столицѣ своей онъ и погребенъ на горѣ. Гробъ его въ потомствѣ долго былъ святилищемъ для націи Грузинской, и цари ея при вступленіи на престолъ давали присягу у сего гроба. По смерти *Картлоса* княгиня, супруга его, раздѣлила Грузію пятерымъ сыновьямъ своимъ *Михетосу*, *Гардабаносу*, *Кахосу*, *Кухосу* и *Гагиносу*. *Михетоса*, яко старѣйшаго, поставила она начальникомъ надъ прочими и наименовала *отцемъ дома* Картлосова. Онъ построилъ себѣ новую столицу, наименовавъ ее по имени своему *Михети*, при всѣхъ разореніяхъ отчасти уцѣлѣвшую еще до нынѣ, и съ тѣхъ поръ всегда именовавшуюся *матерію городовъ*; а князья Мцхетійскіе всегда назывались *Мама-Сахлыси* т. е. *отцами дома*, и были первыми князьями и судіями въ Грузинскихъ князьяхъ. Но непрекословное отъ всѣхъ имъ повиновеніе кончилось почти со смертію *Михетоса*. Ибо изъ трехъ сыновей его старшій *Улосъ*, получившій въ наслѣдство Мцхетійское княжество, уже не былъ такъ уважаемъ отъ удѣльныхъ князей,

какъ отецъ его; да и многіе уже князья начали присвоять себѣ титулъ *Мама-Сахлыси*. При семъ по несогласіи *Козары*, народъ издревле славный по лѣтописямъ восточнымъ и нашимъ Россійскимъ, напали съ сѣверной стороны на сосѣднія себѣ племена Грузинскія, *Лезгинцевъ* и *Кавказцевъ*. Упѣсненіе ихъ возродило папріотизмъ въ прочихъ шести племенахъ Таргамосіанскихъ, и они совокупясь перешли Кавказскія горы, разорили пограничныя Козарскія городища, и на оныхъ построивъ свою крѣпость, возвратились въ отечество. Но *Козары*, вскорѣ послѣ того избравъ себѣ царя, усилились и напавъ съ Каспійскаго моря чрезъ Дербентскій проходъ на Таргамосскія земли, разорили всѣ города Арапскіе и Масійскіе; однакожъ до Карпловыхъ владѣній не доходили. *Козары* потомъ удалились въ свои земли, и *Грузія* оставалась спокойною. Но когда Персіяне, опложась опъ Ассирійскаго государства, составили особенное свое, и начали избирать себѣ царей (что случилось слишкомъ за 7 вѣковъ до Рождества Христова); то при распространеніи своихъ завоеваній до Сиріи и многихъ другихъ Греческихъ провинцій, съ другой стороны покорили они себѣ и

Грузію, которая по сему и состояла въ зависимости ихъ до *Александра Великаго* м. е. около 400 лѣтъ. *Александръ* по завоеваніи Персіи покорилъ также большую часть сей земли; и въ оной оставилъ намѣстникомъ своимъ одного вельможу, именемъ *Азона*. Но по смерти *Александровой* вскорѣ намѣстникъ сей былъ убитъ нѣкимъ родственникомъ царя *Дарія*, вельможею *Фарнабазомъ*, которой потомъ самъ содѣлался верховнымъ властителемъ и первымъ Грузинскимъ царемъ. Начало царствованія его по Грузинскому лѣтоисчисленію полагается въ 3627 году отъ сотворенія міра, что приходитъ почти за 327 лѣтъ до Рождества Христова. Сей первый царь раздѣлилъ всю Грузію на восемь губернапорствъ или намѣстничествъ. Народъ Грузинскій тогда былъ еще въ идолопоклонствѣ и *Фарнабазъ* поставилъ для поклоненія на горѣ *Карплосовѣ* идола во имя свое; а по кончинѣ прошивъ сего идола своего онъ и погребенъ. Послѣ сего царя въ Грузіи по *Карпалинской* родословной до нынѣ царствовало сряду 90 царей. Они раздѣляются на 4 поколѣнія 1) *Фарнабазово*, 2) *Аршакуніаново*, 3) *Хосроево*, и 4) *Багратіоново*. Исторія ихъ въ Грузинскихъ лѣтописяхъ про-

странна; но здѣсь довольно упомянуть нѣчто только о знаменитѣйшихъ изъ нихъ. Линія ихъ не всегда просиравалась отъ опцовъ къ сынамъ, но часто переходила въ побочную къ братьямъ и другимъ низходящимъ попомкамъ. Иногда вмѣсто царей управляли только регенты. Часто также, когда цари умирали безъ попомства, призываемы были на царство *Ассирійскіе, Армянскіе и Персидскіе* князья. При Персидскомъ князѣ *Миріанѣ*, царствовавшемъ въ Грузіи въ началѣ IV. вѣка, обратился Грузинскій народъ въ Христіанскую вѣру. По семь царѣ знаменитѣе всѣхъ былъ въ половинѣ пятаго столѣтія Грузинскій царь *Вахтангъ I.* прозванный *Гургасланѣ*, царствовавшій съ 446 года по Рожд. Христ. Онъ имѣлъ весьма щасливую войны съ Индѣйцами, Персіанами и Греками и отъ всѣхъ ихъ бралъ дани, а Кавказскій народъ совершенно покорилъ себѣ. Сей по царь построилъ нынѣшній столичный городъ *Тифлисѣ* и перенесъ въ оной изъ *Михети* царскій пресполю въ 469 году. Съ VI вѣка (по свидѣтельствѣ Прокопія, Греческаго историка и современника тому, въ 1^й его книгѣ о войнѣ *Персидской*) начались паки отъ Персіанъ угнетенія Грузіи. Персидскій царь *Кавадѣ*, гово-

ритъ Прокопій, началъ принуждать *Иверовъ*, т. е. *Грузиновъ*, къ принятію Персидской религіи. Въ сихъ обстоятельствехъ Иверскій царь *Гургенъ* предался въ покровительство Константинопольскому Императору *Іустину I.* которой прислалъ къ нему въ защиту охотничье войско нанятое изъ Гунновъ; но оно не въ силахъ было защищать Грузію отъ разореній. Посему-то многіе изъ Грузинскаго дворянства оставили свое отечество и переселились было въ Константинополь. Однакожъ по замиреніи Грековъ съ новымъ Персидскимъ царемъ *Хозроемъ* начали паки возвращаться; а нѣкоторые на всегда остались у Грековъ. Прокопій замѣчаетъ, что съ тѣхъ поръ опнятно у *Иверовъ* древнее самовластное ихъ право избирать себѣ царей. Ибо де въ выборъ ихъ мѣшались стали Персидскіе цари и частыя случались междоусобицы. Онъ итакже присовокупляетъ, что въ его уже время между самыми *Иверами* оказываться начала взаимная другъ къ другу недовѣрчивость и несогласіе. Сему безъ сомнѣнія споспѣшествовало то, что Грузинскій царь *Бакуръ III.*, царствовавшій съ 557 по 568 годъ отъ Рожд. Хр., превратилъ всѣ губернаторства Грузинскія, учрежденныя еще пер-

вымъ царемъ *Фарнабазомъ*, въ наслѣдственные удѣлы и какъ бы въ воѣчины нѣкоторымъ боярскимъ фамиліямъ. Сіе учрежденіе его подтвердилъ Персидскій царь *Касріанъ-Барнесъ* (котораго Европейскіе историки называютъ *Хозроемъ Первисомъ*) и Константинопольскій Императоръ *Маврикій*, бравшіе тогда согласное участіе въ Грузинскихъ дѣлахъ. Опъ сего по родилось потомъ непрерывъ власноначаліе въ Губернаторахъ и произошло наконецъ множество мѣлкихъ владѣній, ослабившихъ всеобщую связь и единство государства. Многіе бояре, коимъ не доставалось удѣловъ, вступали въ иностранную службу, а особливо къ Греческимъ Императорамъ, которыми оказывали они знапныя услуги. Достоинъ наипаче памяти примѣръ таковой услуги, въ десятомъ вѣкѣ оказанный Константинопольской Имперіи опъ одного Грузинскаго князя, именемъ *Горникія*, которой со славою проводивъ нѣсколько лѣтъ въ Греческой службѣ, расположился было съ другими двумя Грузинскими же князьями окончить въ монашествѣ жизнь свою на Аѳонской горѣ во времена св. *Аѳанасія Аѳонскаго*. Въ то время по смерти Греческаго Императора *Романа III*, Персіане, напавъ на Грече-

скія сѣднія провинціи, опустошали онѣя. Вдовствующая Императрица Зоя при семъ нечаянномъ нападеніи, разсуждая, кому лучше препоручить армию для отвращенія Персидскихъ набѣговъ, наконецъ рѣшилась призвать упомянутаго князя *Торникія*, которой былъ уже монахомъ. Сей князь на первое приглашеніе отпрекся; однакожь послѣ убѣжденъ будучи увѣщаніями св. *Аѳанасія*, сложилъ на время монашеское одѣяніе и принялъ команду. Походъ его былъ щастливъ. Онъ, прогнавъ Персіанъ, возвратился въ Консгантинополь, здалъ команду и вмѣсто всякаго возмездія предлагаемаго ему, испросилъ только у Императрицы сумму на устройство новой въ Аѳонской горѣ обители подъ названіемъ *Иверскаго монастыря*, существующаго тамъ съ того времени и донынѣ. Императрица, сверхъ достапчнаго количества пожалованныхъ денегъ, повелѣла его снабдить Архимандритомъ сей обители, въ которую онъ съ тѣмъ саномъ и возвратился паки. Въ лѣтописи сего *Иверскаго монастыря* описаны всѣ помянутыя произшествія и въ ризницѣ онаго, въ память сему герою и основателю своему, донынѣ сохраняются удивительные по тяжести и драгоцѣнному украшенію пред-

водительскіе доспѣхи его. Россійскій нашъ путешественникъ *Василій Григоровичъ* оныя видѣлъ и испорію сію записалъ въ книгу своего *путешествія ко св. мѣстамъ* на сиран. 580 и слѣд.

Между тѣмъ опъ времени до времени *Грузія* имѣла славныхъ и достопамятныхъ у себя царей. Таковъ былъ *Давидъ III.* прозванный *возобновителемъ*, царствовавшій съ 1089 года, возобновившій всѣ разоренные города Грузинскіе и завоевавшій нѣсколько областей у Персіанъ. По немъ царь *Георгій III* съ 1150 года прославился также многими побѣдами надъ Персіанами и Турками и многія завоевавшій области.

Престоль *Грузинскаго* царства наслѣдственъ бывалъ и женскому поколѣнію царей. Въ лѣтописяхъ Грузинскихъ славны наипаче двѣ царицы, *Тамаръ* и дочь ея *Рус-Удинъ*. *Тамаръ* царствовала въ 1171 по 1198^й годъ (*), и прославилась значными побѣдами надъ Персіа-

(*) Въ Грузинскихъ лѣтописяхъ повѣствуется, что *Тамаръ* была въ супружествѣ съ однимъ Россійскимъ княземъ, о коего имени однакожъ не упоминають. Вотъ вкратцѣ обстоятельство сего супружества: *Тамаръ* была единственная наслѣдница престола по смерти родителя своего царя *Георгія III.* Духовенство

нами, Турками и многими окресными народами. Она завоевала многие города и земли у Персіанъ и Турокъ до Анаполіи. Царствованіе ея притомъ замѣчательно самыми превосходнѣйшими произведеніями Грузинской Литтературы. По смерти ея съ 1198 царствовалъ до 1211 года сынъ ея *Георгій Лаша*, а по немъ сестра его *Рус-Уданъ*, при которой случились двѣ несчастныя Епохи Грузинскаго царства, т. е. внѣшнее

и бояре Грузинскіе желали ей избрать супруга. Многие изъ князей разныхъ народовъ искали руки ея. Но одинъ Тифлійскій вельможа, именемъ Абуласанъ, предложилъ собранію, что онъ знаетъ одного молодого и храбраго Россійскаго князя, который де сынъ великаго князя Андрѣя (Боголюбскаго), остался послѣ отца въ малолѣтствѣ, дядею Всеволодомъ изгнанъ и заключенъ въ Савалту, но отсюда де ушелъ къ Кипчакскому Хану въ городъ Свинчъ. Духовенство и Вельможи по сему предложенію согласились призвать его; послали за нимъ къ Кипчакскому Хану, и когда князь пріѣхалъ, то Тамаръ, повинаясь всеобщему избранію, вступила съ нимъ въ супружество. Князь сей съ начала жилъ порядочно, и часто съ Грузинскими войсками отправляясь на границы, дѣлалъ во всѣхъ краяхъ государства значныя завоеванія. Наконецъ началъ жить худо, до того что духовенство и бояре, не стерпѣвъ его поспушковъ, опредѣлили уничтожить его бракъ съ своею царицею. Тамаръ, повинаясь сему всеобщему опредѣленію, разрушила брачный союзъ, но щедро наградила по-

разореніе и внутреннее раздѣленіе. Первое произошло отъ нашествія на Грузію славнаго восточнаго завоевателя *Чингис-Хана*, который въ одно царствованіе *Рус-Уданы* и при разѣ разорялъ *Грузію*; а второе отъ самое же царицы, которая раздѣлила *Грузію* по половинѣ на два княжества, изъ коихъ одно опдала она племяннику своему *Давиду Сослану*, а другое сыну своему *Давиду Нарину*, положившему съ нихъ поръ основаніе *Имеретинскаго царства*. Правда, раздѣленіе сіе не предполагало еще взаим-

дарками своего супруга и опустила. Князь отпирался въ Поннскія области и пошомъ въ Конспаншинополь. Опшуда чрезъ нѣсколь-ко времени возвратился пакъ въ Грузію, склонилъ на свою сторону многіа Грузинскія провинці, которыя ему и присягнули. Собралъ изъ нихъ войско, пошелъ онъ на Тифлисъ; но былъ побѣжденъ. Не смотря на сіе онъ ополчился и въ другой разъ; однакожь былъ совершенно разбитъ Тифлійскимъ войскомъ подъ предводительствомъ самой Тамари. Послѣ сего опшожились опъ негъ всѣ его войска, и онъ просилъ Тамарь о позволеніи безопасно выхашъ изъ Грузіи. Тамарь велѣла съ честію его проводить. Больше сего о немъ ничего не упоминается. — Поелику у великаго князя Андрея Юрьевича Боголюбскаго было шестъ сыновъ, то любителямъ Россійской Исторіи остается изслѣдовать, кто былъ сии князь сынъ Андрѣевъ, супругъ Тамари? —

ной независимости князей; попому что Карпалинскій удерживаль право сираршинства и титло царя. Да и вскорѣ за симъ соединены были паки оба царства. Но оно содѣлалось въ послѣдствіи сѣменемъ раздоровъ. Къ сему присовокуплялись безпрестанныя почти нападенія со стороны Персіанъ. Въ началѣ XIV столѣтія одинъ изъ владѣвшихъ въ Персіи Арабскихъ Шаховъ хотѣлъ обратити всю Грузію насильно въ Магомешанскую вѣру и за то до смерти замучилъ Грузинскаго царя *Вахтанга III*. въ 1304 году. Гоненіе на христіанъ распространилось по всей Грузіи. Однакожь Грузинскій царь *Давидъ VI*. собравъ послѣднія силы, свергнулъ съ себя иго Персидскаго тиранства, хотѣя и не на долго. Ибо около половины тогоже столѣтія напалъ на Грузію славный восточный завоеватель *Тамерланъ*; взялъ въ плѣнъ Грузинскаго царя *Баграта* со всею фамиліею, и принудилъ его принять Магомешанство. Сколько ни силились Грузины прошивоборствовать сему насилію, но чепырекрапное Тамерланово нападеніе совершенно поработило сію несчастную націю. Всѣ цари и князья ея, естли не хотѣли терпѣть гоненія, должныствовали быти Магомешанами.

Наконецъ послѣдній пагубный ударъ Грузіи нанесенъ въ XVI столѣтіи сперва внутреннимъ оной раздѣленіемъ, а потомъ и завладѣніемъ отъ двухъ сосѣднихъ непріятелей. Первою причиною сему былъ царствовавшій съ 1414 года Грузинскій царь *Александръ I.* который раздѣлилъ всю Грузію на три, одно отъ другаго уже независація царства, *Карпалинское, Кахетинское и Имеретинское*, и роздалъ оныя въ наслѣдство тремъ своимъ сыновьямъ. Сіе то раздѣленіе паче всѣхъ предшествовавшихъ совершенно разстроило и въ упадокъ привело Грузинскую націю; потому что кромѣ общихъ пагубныхъ слѣдствій раздѣленія, каждое царство раздробилось потомъ на многія удѣльные княжества, такъ что въ послѣднія времена, не смотря на необширность всѣхъ трехъ Грузинскихъ царствъ, было въ нихъ до двадцати шести владѣтельныхъ фамилій княжескихъ. За симъ вскорѣ послѣдовало и неповиновеніе провинціальныхъ Губернаторовъ, которые при Карпалинскомъ царѣ *Давидъ VII.* внукъ Александровомъ, царствовавшемъ съ 1505 года, совершенно уже отказывались помогать царямъ своимъ противъ общихъ непріятелей Персіанъ и Турокъ. Оба сіи на-

рода тогда продолжали между собою безпрестанныя войны, и теапіромъ оныхъ сѣановилась Грузія. Наконецъ война *Амурата III.* Турецкаго Сулпана съ Персидскими Шахами *Измаиломъ*, *Магометомъ* и *Аббасомъ Великимъ* разперзала сію націю на двѣ части, доставшіяся во власпѣ двумъ плѣмъ воевавшимъ между собою державамъ. *Амуратъ* былъ главною причиною сего раздѣленія; ибо онъ сперва посѣялъ и умножилъ сѣмена внутренняго несогласія между Грузинскими князьями, а послѣ сего покорилъ прилежащія ближе къ Черному морю Грузинскія чепыре провинціи, *Мингрелію*, *Гурію*, *Саатабаго* и *Имеретію*; прочіе чепыре восточныя провинціи *Карталинія*, *Кахетія*, *Сомхитія* и *Гардабанъ* сами предались Персіанамъ. Сіе послѣдовало въ 1576 году при Карталинскомъ царѣ *Симонѣ I.* Турки между плѣмъ, дабы разорванъ связь и восточныхъ провинцій съ Персіею, впоргнулись чрезъ Арменію и отрѣзавъ сіи провинціи отъ Персіанъ, заградили всякое сообщеніе обоихъ народовъ; а при томъ подустпили они на Грузію и Персію многія Горскія орды Тапарскихъ единовѣрныхъ себѣ народовъ, которые съ сѣверной стороны начали безпрестанныя чинить

набѣги и опустошенія въ Грузинскихъ земляхъ. Больше всѣхъ разоренія дѣлала *Шевкалская* орда. Въ сихъ то совсѣхъ споронъ тѣсныхъ обстоятельстввахъ Кахетинскій царь *Александръ II*. рѣшился просить покровительсва у Россійскаго Государя, и для сего въ 1586 году отправиль посольство къ государю царю *Теодору Иоанновичу* со изъявленіемъ желанія своего и всего сго царства бытъ подъ защитою Россійской державы, и просиль для обороны ихъ построишь на рѣкѣ Терекѣ Россійскій городъ. По сему отъ Россійскаго Двора отправлено было въ томъ же году въ Грузію посольство, при которомъ царь *Александръ* съ дѣтьми *Иракліемъ*, *Давидомъ* и *Георгіемъ* и съ чиновниками дали присягу съ записью въ томъ, чптобы бытъ имъ со всею своею землею подъ державою Россійскихъ Государей и отъ Россіи не отступать ни къ которому Государю; а въ знакъ подданства ежегодно присылать къ Россійскому двору, цѣною противъ 50 камокъ Персидскихъ золотныхъ и десяти ковровъ съ золотомъ и серебромъ, такого узорочья, какое въ ихъ Иверской землѣ дѣлается. Напротивъ того просили они отъ Россійскаго Государя, дабы онъ оберегалъ

ихъ землю и другу ихъ былъ другомъ, а недругу недругомъ. Царь *Теодоръ Иоанновичъ* получа таковую отъ Кахетинскаго царя запись, отправилъ въ 1589 году къ нимъ и свою жалованную грамоту съ всякою золотою печатью, увѣряя ихъ о содержаніи земель ихъ подъ своею царскою рукою въ оборонѣ и озащитеніи отъ всѣхъ ихъ недруговъ и удержаніи спремленія на нихъ *Шевкала* посредствомъ Россійскихъ войскъ, которыя посланы будутъ съ Терека. Грамоту сію повезли въ Грузію послы Россійскіе, князь *Семенъ Григорьевичъ Звѣнигородскій* и Дьякъ *Антоновъ*, съ коими отправлены были также по прозвѣ Грузинскаго царя учительные люди Троицы Сергіева монастыря соборный старецъ *Захей*, Іеромонахъ *Іоасафъ*, Чудовской Діаконъ *Теодосій* и еще нѣсколько соборныхъ священниковъ и иконописцевъ. Въ то же время послано посольство и къ Персидскому Шаху съ извѣстіемъ о принятіи *Кахетіи* въ Россійское покровительство. Посольство сіе застало Шахомъ въ Персіи *Аббаса*, прозваннаго Великимъ, который замышляя новую войну противъ Турокъ и имѣя нужду въ союзѣ Россіи, равно обижаемой тогда Турками чрезъ Крымскихъ Татаръ, не спорилъ въ

уступкѣ *Кахетин*, но съ своей стороны только требовалъ, дабы Россія усмиряла Горскія орды и отнюдѣ чрезъ свои земли и Кавказскія горы не пропускала въ Персію ни Турокъ, ни Татаръ. Со стороны Россіи сіе обѣщано, и въ самомъ дѣлѣ *Шевкалы* и прочія Горскія орды укрощены, а нѣкоторыя изъ нихъ съ князьями своими еще съ 1587 года поддались Россійскому покровительству по примѣру *Кахетин*.

Между тѣмъ *Шахъ Аббасъ* началъ одерживать знатныя преимущества надъ Турками. Тогда Грузинскіе князья успокоены бывъ со стороны сихъ опаснѣйшихъ враговъ своихъ, начали было забывать свои отношенія къ Россіи, и больше преклонялись на сторону Персіанъ, а иногда и имъ измѣняли. По сему Россійскій царь *Борисъ Θεодоровичъ Годуновъ* по вступленіи на Всероссійскій престоль въ 1602 году отправилъ паки въ Грузію пословъ для возобновленія присяги, которую Кахетинскій царь *Александръ* и сынъ его царь *Георгій Александровичъ* безпрекословно паки въ 1605 году дали и утвердили крестнымъ цѣлованіемъ всѣ прежнія условія. При томъ царь *Георгій* просилъ Россійскихъ пословъ предложитъ государю *Борису Θεо-*

доровицу, дабы онъ въ Грузинской землѣ избравъ одинъ городъ или два, для вящаго укрѣпленія, посадилъ бы тамъ Рускихъ людей, дабы Турки и Персіане имъ не грозили. Около тогоже времени и Карталинскій царь *Георгій Симоновичъ* далъ Россійскому Государю *Борису Θεодоровицу* за себя и за сына своего *Іессея* присягу въ вѣрности, предавая также въ покровишельство ему всю Карталинскую землю. При семъ Россійскій царь *Борисъ* требовалъ прислать ему дочь, царевну Грузинскую *Елену* въ супружество за царевича *Θеодора Борисовича* сына своего, а племянника *Георгіе*ва именемъ *Хоздроя* ошправитъ съ послами въ Москву для вступленія въ бракъ съ Россійскою Княжною царскою дочерью *Ксенією Борисовною*, о чемъ 10го Маія 1605 года и записъ учинена была при Россійскихъ послахъ. Но случившаяся въ томъ же году кончина царя *Бориса Θεодоровича* намѣренія сіи испровергла; а Карталинскій царь *Георгій* отправленъ ядомъ отъ Шаха *Аббаса*.

Пока договоры сіи совершались, по въ тоже почти время со стороны Персіанъ произошло въ Грузіи ужасное кровопролитіе, по слѣдующимъ обстоятельствомъ: Шахъ получа извѣстіе, что

Кахетинскій царь *Александръ* вель тайную переписку съ Турецкимъ дворомъ, послалъ на него со 2000 Персидскаго войска собственнаго его же сына царевича *Константина*, которой былъ издѣтска у Шаха въ аманатахъ и принялъ въ Испаганѣ Магометанскую вѣру. Сей царевичъ окруживъ селеніе своего отца, не токмо многихъ Грузинскихъ чиновниковъ лишилъ жизни, но даже престарѣлому родителю своему и родному своему брату царевичу *Георгію*, бывшему при немъ, приказалъ отрубить головы. Его намѣреніе было покорить Персіанамъ и всю Грузію: но Грузинскіе князья совокупясь, побили на голову его войско, такъ что самъ онъ едва съ премея чело-вѣками спасся, и не смѣя показаться паки къ Шаху, ушолъ къ Лезгинцамъ искать помощи. Онъ обѣщалъ имъ на трое сутокъ дозволить грабить столичный городъ Тифлисъ, естли они за него вступятся. Лезгинцы согласились на сіе и собравшись, ночью во время сна напали нечаянно на Грузинскія войска стоявшія лагеремъ за городомъ, и произвели такое пораженіе, что не многіе успѣли даже жизнь свою спасти. Съ тѣхъ поръ Грузія паки подпала ужасному разоренію со стороны Персіанъ и Турокъ.

Кахетинскій царь *Теймуразъ* (внукъ убіеннаго царя *Александра*) въ 1619 году отправилъ паки къ Россійскому Государю *Михаилу Феодоровичу* посломъ Игумена *Харитона* съ слезною прозбою, дабы Государь умилосярдился надъ единовѣрными себѣ Хрисііанами, вступился за него и защищилъ бы отъ гоненія Персидскаго Шаха *Аббаса*, отъ котораго онъ укрывается въ Башичинѣ, Дадіанской области. Онъ умолялъ припомъ Государя Россійскаго, дабы у Шаха исходатайствовалъ онъ ему возвращеніе увезенной его матери и двухъ сыновей, царевичей *Леона* и *Александра*. Въ граммашѣ присланной къ Государю Россійскому *Теймуразъ* изобразилъ между прочимъ несчастное свое состояніе слѣдующимъ образомъ: „и вамъ Великому Го- „сударю свои слезы и бѣдность объяв- „ляемъ, что свѣтлосінь наша преврати- „лась во тому, и солнце уже насъ не „грѣетъ, и мѣсяцъ насъ не освѣщаетъ, „и день нашъ свѣтлый учинился ночью, „и таково мнѣ нынѣ учинилось, что лу- „чше бы у матери моей утроба пере- „сохла и азъ-бы не родился, нежели ви- „дѣть, что православная Христіанская „вѣра, Иверская земля, при моихъ очахъ „разорилася, въ церквахъ имя Божіе

„не славипси, и сіпоянѣ всѣ пуспы и „проч.“ — Кромѣ сего *Теймуразъ* рекомендовалъ также въ покровительствѣ Государю *Михаилу Ѳеодоровичу* едино-вѣрныхъ своихъ Грузинскихъ владѣтельныхъ князей *Юрѣя* Башичицкаго, *Мауила* Гуріалскаго и *Леона* Дадіанскаго, увѣряя, что они просятъ также у Государя высокаго его покровительства и защиты, а сами обѣщаются на вѣки быть отъ него неотступны. Царь *Михаилъ Ѳеодоровичъ* снисходя на прозбы царя *Теймураза* и прочихъ помянутыхъ князей, отправилъ посла къ *Шаху Аббасу* въ Персію съ требованіемъ, дабы онъ не утѣснялъ Грузинскую націю. Требованіе Россійскаго Двора было во всемъ удовольствовано. *Шахъ Аббасъ* писалъ дружественную въ отвѣтъ къ Россійскому Государю грамату, и царь *Теймуразъ* не только возвратился по прежнему въ Кахетію, но къ своему царству присовокупилъ еще въ 1695 году и Карпалинію. Потому что Карпалинскій царь *Луарсабъ*, взявъ будучи въ плѣнъ *Аббасомъ* *Шахомъ*, убитъ въ Персіи въ 1622 году и наслѣдниковъ по себѣ не оставилъ; а за *Теймуразомъ* въ супружествѣ была родная его сестра. Однакожъ чрезъ нѣсколько времени, Пер-

сіане опняли у него Карталинію и въ оной поставили въ 1634 году царемъ *Ростома* сына *Давидова*, содержавшаго Магометпанскую вѣру, а *Теймуразъ* остался паки въ прежнемъ своемъ Кахетинскомъ царствѣ. Въ 1639 году Апрѣля 25 при Россійскомъ послѣ, отправленномъ въ Грузію, далъ онъ и сынъ его *Давидъ* формальную присягу въ подданствѣ и вѣрности навсегда и съ потомками Россійскому пресполю, а Государь царь *Михаилъ Осодоровичъ* съ своей стороны обѣщаль ему подать помщь противу нападавшихъ на него *Кумыганъ* и выспроить въ Душецкихъ горахъ Россійскій городъ. Не задолгоже предъ тѣмъ (1638 года) и Дадіанскій князь *Леонъ* предался также Россійскому покровительству со всею своею областью.

По возшествіи на Всероссійскій престоль Государя царя *Алексѣя Михайловича*, *Теймуразъ* въ 1646 году присылалъ паки пословъ къ Россійскому Двору, для исходаатайствованія помощи и защиты; а между тѣмъ просилъ, чпобы позволено было ему прислать въ Москву внука своего царевича *Георгія Давидовича*, а за другагобы внука благоволено было выдать въ замужство одну изъ царевенъ Россійскихъ. На все сіе отъ Россій-

скаго Двора отвѣтствовано было только тѣмъ, что позволено ему обоимъ внуковъ прислать въ Москву, а если самому ему трудно жить въ Грузіи отъ угнетенія Персіанъ и Лезгинцевъ, то можетъ со всѣми своими людьми переселиться на житье въ Россію.

Въ 1651 году, послѣдуя примѣру царя *Теймураза*, и зять его Имеретинскій царь *Александръ* въ присутствіи Россійскаго посла далъ Сентября 14 съ сыновьями своими царевичами *Багратомъ* и *Мамукою* и со всѣми духовными и свѣтскими чиновниками присягу, бытъ также въ вѣрности и преданности Всероссійскому престолу неотступно.

Въ 1653 году *Теймуразъ* прислалъ въ Москву внука своего царевича *Николая Давидовича* съ матерью его, и чрезъ пословъ просилъ Государя принять ихъ въ свое покровительство, а къ нему въ Грузію прислать пушечныхъ снарядовъ и каменныхъ мастеровъ, да до 6000 войска Россійскаго въ помощь пропиву Персіанъ, угнетавшихъ его. Но бывшая тогда у Россіи съ Поляками война не допустила Россійскій Дворъ исполнить прошеніе Теймуразово. Между тѣмъ

Теймуразъ выгнанъ бывъ изъ Кахетіи, укрывался у зятя своего, Имеретинскаго царя *Александра*; а Кахетинская область досталась Карпалинскому Хану *Ростому*. Россійскій нашъ путешественникъ *Арсеній Сухановъ*, проѣздомъ изъ Іерусалима чрезъ Грузію бывшій тамъ въ семь же 1653 году, описываетъ сего *Ростома* Хана весьма снисходительнымъ къ Христіанамъ, да и жена его была Христіанка. Тифлійскій Епископъ даже признавался *Арсенію*, что Ханъ самъ охотнобы желалъ быть подъ Россійскою державою, естлибы Россійскій Монархъ того захотѣлъ (*).

Теймуразъ не получа помощи отъ Россійскаго Двора, наконецъ послалъ просить Государя *Алексѣя Михайловича* о дозволеніи пріѣхать ему со всею своею фамиліею и ближними въ Россію. По полученіи позволенія, онъ пріѣхалъ въ Москву въ томъ же 1653 году Іюня 20го и просилъ наки въ помощь себѣ войска

(*) Епископъ Тифлійскій *Арсенію* сказывалъ, что тогда въ Карпалиніи было переписныхъ жителей подданныхъ двашцать чепыре тысячъ дымовъ или избъ, а въ Кахетіи двенадцать тысячъ. Смотр. Проскинигарій *Арсенія Суханова*.

на Персіанъ. Но военныя съ Польшею тогдашнія обстоятельства опяты не дозволили сего исполнить. *Теймуразъ* въ Октябрѣ отправился паки въ Грузію и узнавъ на дорогѣ, что старшій внукъ его *Луарсабъ* умеръ, послалъ нарочнаго въ Москву просить объ отпускѣ къ нему для утѣшенія и наслѣдства другаго внука его, царевича *Николая Давидовича*, который въ 1660 году купно съ матерью своею и отправленъ въ Грузію. Едва онъ доѣхалъ до Терека, то узналъ, что Имеретинскій царь *Александръ Георгіевичъ* умеръ, и что жена его *Дариджани* пасынку своему *Баграту* глаза выжгла, а сама вышла за мужъ за Грузинскаго боярина *Вахтанга* въ той надеждѣ, чтобы владѣть Имеретіею по прежнему; но что князь *Еристовъ* съ помощію Турецкихъ войскъ ее царицу съ мужемъ арестовавъ, сослалъ въ Дадіанскую землю къ Черному морю въ городъ Аплазатъ, а дѣдъ его *Теймуразъ* схваченъ и отвезенъ къ Персидскому Шаху. По сему царевичъ *Николай* рѣшился не ѣхать въ Грузію, а отправился въ Тушинскую землю, гдѣ всѣ желали имѣть его своимъ княземъ. Онъ и паки съ матерью пріѣзжалъ въ Москву въ 1666 году для испрошенія охранной и покровительственной грам-

маты, съ каковою въ 1678 году и опущены они были паки въ Грузію (*). Однакожь Персидскій Шахъ не допустилъ его въ Кахетію, а оставя при себѣ съ матерью, обрапилъ въ Магометанскую вѣру.

Хопя *Багратъ*, сынъ умершаго Имерепинскаго царя *Александра* и лишень былъ зрѣнія своею мачихою, какъ выше сказано, однакожь вступилъ въ наслѣдство по отцѣ и пріѣхалъ къ Россійскому Государю просить себѣ такую же жалованную грамапу, какая дана была отцу его. Но едва возвратился онъ въ Грузію, то въ 1674 году взятъ былъ въ Казбинъ къ Шаху Персидскому. —

Между тѣмъ по смерти Карпалинскаго Хана *Ростома* съ 1658 года вступилъ на Карпалинское царство *Вахтангъ IV.* изъ Мухранскихъ князей. Онъ соединилъ всю Грузію подъ свое едино-

(*) Въ грамматѣ сей, данной царевичу Николаю въ 1674 году Февраля 12. именуется онъ прямо подданнымъ Россійскимъ, и сіе наименование царямъ и царевичамъ Грузинскимъ писано было и въ послѣдовавшихъ потомъ государевыхъ грамматахъ Россійскихъ. Между прочимъ въ Николаевой грамматѣ упоминается, что еще Леонтій Грузинскій царь, отецъ Александра II. вступилъ въ покровительство Государя царя и великаго князя Россійскаго Іоанна Васильевича.

началіе, а потомъ Кахетію далъ въ удѣлъ сыну своему *Аргилу*. По смерти *Вактанга* съ 1676 года Карпалинія досталась другому сыну его *Георгію*, не смотря на всѣ усилія, которыя братья его Кахетинскій царь *Аргилъ* употреблялъ для присвоенія оной себѣ. Ибо онъ выгнанъ былъ Персіанами, а наконецъ успѣснємъ будучи опъ нихъ и *Турокъ* даже и въ своей области, послалъ въ 1680 году къ Россійскому государю царю *Теодору Алексѣвичу* посольство, прося дозволить ему съ дѣшми пріѣхать въ Москву и вступить въ Россійское подданство. Опъ Россійскаго Двора сіе было ему позволено и для принятія и охраненія его на границу отправленъ былъ стрѣлецкій Сотникъ съ 80 стрѣльцами. По пріѣздѣ его въ Терекъ въ 1683 году Апрѣля 30го пожалована ему опъ государя грамота на принятіе его со всею фамиліею въ Россійское подданство, и дозволено ему жить въ Терекѣ. Въ слѣдующемъ году отправилъ онъ дѣшей своихъ *Александра* и *Мамука* или *Матвѣя* въ Москву, а въ 1685 году и самъ за ними шудаже съ супругою пріѣхалъ. Онъ покушался просить у государей царей *Іоанна Алексѣвича* и *Петра Алексѣвича* вспомогапельнаго себѣ войска, для освобожденія

своей земли отъ Персіанъ и Турокъ; но по причинѣ бывшей тогда войны Россіи съ Турціею и Ханомъ Крымскимъ, прозбу его исполнить было невозможно. Государи увѣрили только его, что при мирныхъ договорахъ со стороны Россіи не забыта будетъ и Грузія. Послѣ сего отивъша царь *Аргиль* съ дѣтьми выѣхали въ свое отечество; но царица осматривалась въ Москвѣ. *Аргиль* пріѣхавъ въ Осетію, оставилъ тамъ дѣтей, и собравъ нѣсколько Осетинскаго войска, вознамѣрился занять Имеретію и выгнать оплута Имеретинскаго царя *Александра*. Сперва покушеніе сіе было неудачно, и дѣти его царевичи, претерпѣвая нужду въ самомъ содержаніи своемъ, возвратились къ матери въ Москву (*). Но наконецъ *Аргиль* въ 1691 году успѣлъ завладѣть Имеретинскимъ сполчнымъ городомъ Купайсомъ. Однакожъ небольше 13 мѣсяцовъ владѣлъ тамъ спокойно и послѣ самъ выгнанъ былъ Турками, а

(*) Одинъ изъ сихъ царевичей Машеюй умеръ въ Москвѣ въ 1693 году, а другой Александръ въ 1697 году посланъ былъ въ чужіе края для наукъ, потомъ былъ въ Россійской службѣ и при Нарвѣ въ 1800 взятъ былъ въ плѣнъ Шведами въ числѣ Россійскаго Генералишеша и въ Спюкголтѣ скончался.

Александръ по прежнему вступилъ въ правленіе сего царства. *Аргиль* же по многомъ странствіи возвратился наконецъ въ Москву въ 1699 году къ женѣ и дѣтямъ своимъ, гдѣ и жилъ до смерти, послѣдовавшей въ 1713 году.

По смерти *Георгія* Карпалинскаго царя, поставленъ былъ опъ Персіанъ Карпалинскимъ Ханомъ *Хозрой*, племянникъ *Георгіевъ*, а по немъ съ 1703 года *Вахтангъ V*. Сей царь за неприниманіе Магомешанской религіи семь лѣтъ былъ содержимъ подъ спражею въ Испаганѣ, а между тѣмъ въ Карпалиніи царствовали братъ его *Иессей* два года, да сынъ *Бакаръ* пять лѣтъ. По освобожденіи своемъ съ 1719 года онъ принялъ было опять правленіе; но Персіане выгнавъ его, отдали Карпалинію *Константину* царю Кахетинскому. Частыя перемѣны тогдашнихъ Персидскихъ Шаховъ, внутренніе бунты самыхъ Персіанъ и нападеныя совсѣхъ сторонъ опъ Авганскаго народа, не подавали никакой надежды *Вахтангу* оставаться спокойнымъ въ Грузіи. А при томъ съ 1723 года напали на Грузію еще и Турки, завладѣли всѣми ея землями и вездѣ поставляли своихъ Пашей. Въ сихъ обстоятельствехъ *Вахтангъ*, щитая государство

свое уже въ конецъ погибшимъ, рѣшился съ дѣтьми и съ пятью Епископами, пятью Архимандритами, шестью Игуменами и многими нижшаго класса духовными въ 1724 году переселились навсегда въ Россію. Бѣдствія ихъ отечества непрежде кончились какъ въ 1729 году пракапомъ между Персіею и Россіею, или лучше сказать въ 1736 съ возшествіемъ на Персидскій престолъ Шаха *Надира*, прозваннаго *Тахмасъ - Кулыханомъ*. Ибо онъ - то уже совершенно освободилъ Карталинію и Кахетію отъ Турецкаго порабощенія и хищничества. А при томъ сама Россія, чувствуя великія затрудненія въ защищеніи сей отдаленной земли, союзнымъ съ Персіею въ 1732 году пракапомъ уступила ей всѣ владѣнія свои отъ рѣки Терека до рѣки Куры. Да и Турція въ 1735 году на уступку Грузіи Персіанамъ согласилась, отказавшись сама отъ всѣхъ впредь притязаній по крайней мѣрѣ на восточныя оной области. Съ тѣхъ поръ Грузинскіе князья и войска дѣйствовали совокупно съ Персіанами, и Грузинская конница, славная издревле по всему востоку, первое имѣла участіе во всѣхъ Надирovýchъ завоеваніяхъ. *Надиръ* при самомъ возшествіи своемъ на Персидскій пре-

столю пожаловалъ многихъ Грузиновъ, особенно къ себѣ приверженныхъ, князьями, роздалъ имъ лучшія въ Грузіи области и наградилъ еще денгами. Онъ опмѣнилъ давній Персидскій законъ, повелѣвавшій Грузиновъ при вступленіи въ Персидскую службу приневоливать къ принятію Магометанства. Въ Индѣйскій свой походъ бралъ онъ съ собою все почти Грузинское знатнѣйшее дворянство. Въ отсутствіе свое поставилъ для управленія Грузіею нѣсколько Хановъ по разнымъ провинціямъ изъ Персіанъ, а потомъ Кахетинскаго царя *Теймураза* здѣлалъ вмѣстѣ Карпалинскимъ и Кахетинскимъ, и сверхъ того отдалъ ему во владѣніе двѣ небольшія обласни, Борчалъ и Козахъ. Особенно любилъ онъ и часто при себѣ держалъ сына Теймуразова, царевича *Ираклія*. Нѣкоторые Грузинскіе князья возставали было противъ *Теймураза*, защищая права жившаго въ Россіи царя *Вахтанга* и другихъ ближайшихъ къ наслѣдству Карпалинскаго престола. Но власть Шаха *Надира* и храбрость сына Теймуразова *Ираклія*, царствовавшего тогда уже въ Кахетіи, удерживали ихъ въ границахъ.

По смерти Шаха *Надира*, убитаго въ 1747 году, начались безпокойства въ

Персіи, а чрезъ то и Грузіи подверглась паки нападеніямъ и опустошеніямъ. Однакожъ *Теймуразъ* съ сыномъ своимъ храбро отражали еще Персіанъ и Лезгинцевъ. Наипаче въ междоусобную войну двухъ Персидскихъ Шаховъ *Куга* и *Ибрагима*, *Ираклій* въ 1751 году одержалъ побѣды надъ обоими соперниками и *Куга* прогналъ даже въ Индію. Но не надѣясь впредъ на свои силы, онъ и отецъ его *Теймуразъ* отправили въ слѣдующемъ же 1752 году къ Россійской Императрицѣ *Елисаветѣ Петровнѣ* посломъ Тифлійскаго Митрополита *Аванасія*, да князя *Симеона Макаева* съ прозбою о высочайшемъ защищеніи Грузинскаго народа отъ нападеній и разореній, чинимыхъ окружающими ихъ народами, и о пожалованіи покровительской грамматы такой, какою предокъ ихъ царевичъ *Николай Давидовичъ*, отецъ Теймуразовъ, снабдѣнъ былъ отъ Государя царя *Алексѣя Михайловича*, и чтобы подтверждены были всѣ древнія грамматы, пожалованныя предкамъ ихъ на подданство обѣщаясь впредъ быть всегда въ вѣрномъ послушаніи у Россійскаго престола

Пока происходили переговоры при Россійскомъ Дворѣ, *Ираклій* неутомимо сражался съ тремя Персидскими Шахами

бывшими тогда между собою въ соперничествѣ. Изъ числа оныхъ одинъ, *Авганскій князь*, выигралъ у *Ираклія* сраженіе; но онъ въ замѣну съ своей стороны одержалъ знатную побѣду надъ *Харинхановымъ* войскомъ. Храбрость его пришла въ уваженіе у самыхъ Персіанъ, и онъ часто бывалъ какъ бы посредникомъ между спорившими Персидскими партіями. Въ 1760 году всѣлось несогласіе между имъ и опцомъ его *Теймуразомъ*. *Ираклій* завладѣлъ одинъ царствами *Карталинскимъ* и *Кахетинскимъ*, а *Теймуразъ* выѣхалъ съ супругою своею въ *Грузинскій* городъ *Гори*, и оттуду отправился въ *Россію*, гдѣ въ *Санктпетербургѣ* 8 *Генваря* 1762 года и скончался, а погребенъ въ *Астраханѣ*.

Между тѣмъ *Ираклій* усилясь, содѣлался еще болѣе страшнымъ для враговъ. Въ 1761 году принялъ онъ подъ покровительство свое *Азадъ-Хана* съ фамиліею. Персія тогда была для него уже не столько опасною; потому что раздѣлилась между двумя *Шахами* *Херим-ханомъ* и *Ахмет-ханомъ*. А когда въ 1768 году открылась война у *Россіи* съ *Турками*, то онъ совокупилъ силы свои съ *Россійскими*. Вступившій тогда въ *Грузію* корпусъ *Россійскій* подъ

предводительствомъ Графа *Топлебена*, дѣйствовалъ наипаче въ Имеретіи и Мингреліи. Земли сіи отъ Турецкаго порабощенія освобождены и Имеретія возвращена царю своему *Соломону*, укрывавшемуся отъ Турокъ въ горахъ. При заключеніи съ Турками мира въ 1774 году Карпалинія и Кахетія положены бысть впредъ независимыми; Мингрелія же возвращена Туркамъ, но съ тѣмъ условіемъ, чіпобы впредъ Порта не пребывала уже отъ сей земли дани дѣвицами и отроками. Сообразно сему и Имеретинскій царь *Соломонъ* въ своей области запрещилъ выпускъ и продажу подданныхъ своихъ въ Турцію.

Хотя симъ трактатомъ съ Турецкой стороны и обезопасена была Грузія, но безпрестанныя волненія въ Персіи, отъ различныхъ Хановъ заводившіяся, и частые набѣги отъ многихъ окружающихъ Грузію Ордъ, угрожали паки опасностію сей несчастной землѣ; а еще болѣе обѣщали опасностей впредъ права потомковъ царя *Вахтанга*, оставившаго въ 1724 году Карпалинскій престолъ. По сему царь *Ираклій* въ 1783 году отправилъ посольство къ Россійской Императрицѣ *Екатеринѣ III*. съ прошеніемъ покровительства Грузіи, предавая себя

со всѣмъ народомъ Карталинскимъ и Кахетинскимъ и со всѣми своими наслѣдниками навсегда въ верховную власиь Россійской Императрицы и преемниковъ Всероссийскаго престола. Договоръ о семъ подписанъ былъ въ томъ же 1783 году Юля 24 въ Георгіевской крѣпости чрезъ уполномоченныхъ къ тому съ Россійской стороны Генерал-поручика *Павла Сергѣевича Потемкина*, а со стороны царя *Ираклія* чрезъ Генерала опѣ лѣвой руки князь *Ивана Константиновича Баграціона* и Генерала Адъютанта князя *Гарсевана Чавчавадзева*. Оптоманская Порта завидуя сему приобрѣтенію Россіи, тотчасъ начала подущать посредствомъ Ахалцихскаго Паши Лезгинцовъ къ разоренію Грузіи. Однакожь въ воспослѣдовавшую скорѣ за тѣмъ войну Россіи съ Турціею, корпусъ войскъ Россійскихъ оберегалъ Грузію. При заключеніи же мирнаго трактата съ Портою въ 1791 году включена была въ оной спашья и о неприкосновенности Карталинскаго и Кахетинскаго царства со стороны Турокъ и о воздержаніи Горскихъ Ордъ опѣ нападенія на оную. Но взятыя съ одной стороны предосторожности никогда не обезопасивали Грузію. Около 1794 года случившаяся въ Персіи революція произ-

вела новыя разоренія въ Грузіи. *Ага Магомедъ*, Ханъ Евнухъ, завладѣвшій Персидскимъ пресполомъ, прежде всего поднялъ оружіе на сосѣднихъ себѣ Грузиновъ. Онъ въ 1795 году пошелъ съ Арміею на царя *Ираклія*, разбилъ его войско, завладѣлъ столичнымъ городомъ Тифлисомъ и разорилъ оной. Однакожъ дорого стоила ему сія побѣда. Ибо Россійскій Дворъ, вспупясь за царя *Ираклія*, послалъ въ Грузію свои войска подъ предводитиельствомъ Графа *Валеріана Зубова*. Россіане почти безъ труда взяли въ 1796 году Дербентъ, Шамаху, Баку, Ганджъ и стояли лагеремъ въ Мугимъ. Кончина Россійской Императрицы *Екатерины II.* прекратила дальнѣйшія завоеванія. Сей походъ Россійскихъ войскъ въ Грузію щитається третій отъ начала Россійскаго покровительства надъ нею.

Но едва Россійская армія вышла изъ Персіи, Арменіи и Грузіи, по окрестные Варварскіе народы съ сугубымъ остервенѣніемъ напали паки на Грузиновъ. Лезгинцы наипаче безпреспанно уводили многими семьями народъ въ плѣнъ, а особливо хватали женщинъ и дѣтей для Персидскихъ и Турецкихъ сералей. При сихъ внѣшнихъ нещастіяхъ

завелись еще внутренніе въ царской фамиліи раздоры по кончинѣ царѣ *Ираклія*, случившейся въ 1798 году Генваря 11 (*). Самой народъ раздѣлился на паріи между искашелями царскаго достоинства, которое по смерпи *Ираклія* досталось сыну его *Георгію*. Окреснымъ, всегда тамо мянущимся и припомъхищнымъ ордамъ, не трудно было испребины или растерзать сію несчастную націю, и уже *Омаръ* Аварскій Ханъ напалъ на нее: но вступившія паки Россійскія войска поразили его и инѣмъ успрашили прочихъ хищниковъ. Въ сихъ то обспонпельствахъ *Георгій Иракліевичъ*, послѣдній царь Карпалинскій и Кахетинскій, чувствуя приближающуюся свою кончину и предспоящее разрушеніе своего отечества, прибѣгнулъ вмѣстѣ съ знашными Государственными чинами и народомъ въ верховное и непосредственное подданство Всероссійскому Императорскому пресполу. Почему въ 1801 году манифестомъ въ Божѣ почивающаго Государя Императора *Павла I.* опъ 18 Генваря и приняпы они въ число подданныхъ Россійскихъ; а вторымъ манифестомъ благополучно царспвующаго Всероссійскаго Императора

(*) Онъ жилъ 84 года, а царспвовалъ всего 52 года.

Государя АЛЕКСАНДРА I. Сентября 12го тогоже 1801 года, утверждены въ подданствѣ, и земля Карпалинская и Кахетинская раздѣлена на пять уѣздовъ, изъ коихъ учреждено три въ Карпалиніи: *Горійскій, Лорійскій, и Душескій*, и два въ Кахетіи: *Телавскій, и Сигнахскій*. Устроеніе оныхъ и главное управленіе препоручено Генерал-Лейтенанту *Кноррингу*. Форма правленія назначена по подобію Россійскихъ губерній подъ вѣденіемъ верховнаго Грузинскаго Правительствъ, установленнаго въ Тифлисѣ, которое раздѣлено на четыре экспедиціи: 1) для дѣлъ исполнительныхъ или Правленія, 2) для дѣлъ Казенныхъ и Экономическихъ, 3) для дѣлъ Уголовныхъ, 4) для дѣлъ Гражданскихъ. При томъ назначена и медицинская Управа; въ уѣздныхъ городахъ шпатныя команды, Комменданты, Полицейскіе, Казначей, уѣздные и земскіе суды, а гдѣ нужно, и Магистраты. Всего на ежегодное содержаніе въ Грузіи Правительствъ положено 71020 рубл. 78 $\frac{1}{2}$ к. да на строеніе присущственныхъ мѣстъ и на содержаніе провіантомъ и одеждою шпатныхъ командъ до 30 тысячъ рублей. Въ должности начальническія сверхъ Россійскихъ чиновниковъ допущены и Грузинскіе князья и дворяне; повелѣно предна-

чертатъ соображеніе рѣшенія дѣлъ гражданскихъ, изъ Россійскихъ узаконеній, съ коренными Грузинскими законами и обычаями, а рѣшенія дѣлъ уголовныхъ съ умоначертаніемъ тамошняго народа; судъ же иноплеменныхъ въ Грузіи обитающихъ народовъ (изъ коихъ главные сушь *Армяне, Персіане, разные Ордынскіе и Горскіе Тапшары, а частію Жиды и Греки*) примѣнитъ къ ихъ положеніямъ. Всѣ съ обласпи сей Государственные доходы единственно назначены на содержаніе правленія самой же Грузіи и на возстановленіе разоренныхъ ея же городовъ и селеній; каждому предоставлены премушества своего состоянія; собственности неприкосновенны; дана свобода вѣроисповѣданія всѣмъ племенамъ населяющимъ Грузію; царевичамъ и князьямъ нѣкоторымъ даны чины и первымъ предоставлены ихъ удѣлы кромѣ отсутствующихъ, которымъ годовой доходъ съ удѣловъ ихъ ежегодно производимъ будетъ денгами, гдѣбы они ни обрѣтались, лишь бы сохраняли долгъ присяги. Въ таковомъ-то благоустроенномъ сословіи находится нынѣ Грузія.

Подробнѣйшаго Историческаго, Топографическаго и Характеристическаго описанія сей новопріобрѣщенной страны

мы будемъ ожидать отъ поселяющихся тамъ нашихъ соотечественниковъ, могущихъ на мѣстѣ лучше обозрѣть и сіи предметы изслѣдовать.

II.

О просвѣщеніи Грузіи Христіанскою вѣрою и о состояніи церкви Грузинской.

Руффинъ, писатель IV вѣка, въ церковной своей исторіи книг. 1. гл. 10. повѣствуетъ, что *Иверская* или *Грузинская* нація просвѣщена вѣрою въ царствованіе *Константина великаго* одною плѣнною женщиною, (которую Грузинскія Лѣтописи именуютъ *Нонною* (°)) „Сія женщина, говоритъ *Руффинъ*, за-, везенная въ *Иверію*, обратила тамъ на

(°) Въ житіи сей Нонны, писанномъ на Грузинскомъ языкѣ, и въ Синаксарѣ на память ея (совершаемую 14 Генваря въ Грузіи) неупоминается того, что она была илѣница, а пишется, что она сама зашла изъ Рима въ Іерусалимъ и оттуда въ Грузію для проповѣданія Христа. Она принесла туда съ собою крестъ изъ виноградныхъ простей связанный собственными ея власами и проповѣдуя повсюду съ онымъ, творила многія чудеса. По преставленіи ея крестъ сей симию всегда хранился въ фамилии Грузинскихъ царей, а въ отлучкѣ ихъ полагается бывалъ въ Кафедральной церкви въ Мцхети. Когда около 1720 года Грузія подвержена была со всѣхъ сторонъ отъ Персіанъ, Турокъ и другихъ нападеніямъ и разоренію, то сей

„себя вниманіе народа сперва набожною,
 „воздержною, цѣломудренною и безпре-
 „станно богомольною своею жизнію. По
 „помъ нѣкопорые чудесные случаи еще
 „больше прославили се. Тамъ-де есть
 „обыкновеніе, что когда занежожешъ дя-
 „пя, то мать носитъ его по домамъ и у
 „всякаго спрашиваетъ, не знаетъ ли кто
 „чѣмъ попользоватъ больного. Одна мать
 „имѣя больного сына, по обыкновенію об-
 „носила его по всѣмъ домамъ и ни отъ
 „кого пользы не получила. Наконецъ

крестъ въ предохраненіе перенесенъ былъ
 въ горы, во владѣніе князя Кристова, и
 положенъ въ церкви деревни Анаури. Оп-
 туду взявъ онъ былъ Грузинскимъ Митро-
 политомъ Тимофеемъ и привезенъ въ Москву
 къ царевичу Бакарю Вахтангѣвичу и
 врученъ сей фамиліи на сохраненіе. Царь
 Ираклій многократно пребывалъ отъ нихъ
 сего креста по праву царствованія своего;
 но фамилія Вахтангова удерживала его по
 праву своего наслѣдства престола. Нако-
 нецъ князь Георгій Александровичъ,
 внукъ Бакаревъ, въ 1801 году въ Сентя-
 брѣ поднесъ сей крестъ благочестивѣй-
 шему Государю Императору Всероссійскому
 АЛЕКСАНДРУ I. который препроводилъ его,
 яко драгоценную святыню Грузинской на-
 ціи, паки въ Грузію. — Грузинскія лѣто-
 писи повѣствуютъ, что Нонна была срод-
 ница св. великомученику и побѣдоносцу
 Георгію, копорой жилъ и скончалъ въ
 концѣ III вѣка.

„пришла къ помянутой плѣнницѣ и спра-
 „шивала у нее совѣта. Плѣнница ей от-
 „вѣтствовала, что она не знаетъ ни ка-
 „кихъ человѣческихъ лѣкарствъ; одна-
 „кожь надѣется, что почитаемый ею
 „Богъ *Христосъ* подастъ ей неожидан-
 „ное изцѣленіе. Она положила дитя на
 „свое вретнище и совершивъ молитву ко
 „Господу, отдала матери дитя внезапно
 „изцѣлевшее. Разнесшійся о семъ слухъ
 „дошелъ наконецъ до Грузинской цари-
 „цы, которая сама будучи тогда отчаян-
 „но больна, послала позвать къ себѣ
 „плѣнницу для полученія и себѣ изцѣле-
 „нія. Плѣнница изъ скромности и сми-
 „ренія сперва отпреклась отъ позыву ца-
 „рицы; но царица велѣла себя нести въ
 „хижину къ ней. Тогда плѣнница поло-
 „живъ и ее также на вретнище свое, вне-
 „зану изцѣлила призываніемъ имени Хри-
 „стова, и изъяснила ей, кому одолжена
 „она симъ изцѣленіемъ. Съ тѣхъ поръ
 „царица начала преклонять супруга свое-
 „го принять Христову вѣру; но онъ от-
 „строчивалъ сіе дѣло. Наконецъ однаж-
 „ды былъ онъ на охотѣ, и вдругъ такъ
 „померкъ день, что здѣлалось ничего не-
 „видно. Вся свита царская разперялась
 „и самъ царь заблудившись въ лѣсахъ, до-
 „ходилъ до отчаянія. Въ сихъ обстоя-

„тельствахъ, воспоминавъ чудесное въ
 „помоществованіи имя *Иисусъ-Христосъ*
 „во, обѣщался онъ обратиться въ вѣру
 „Христіанскую, естли только найдетъ
 „дорогу. День вскорѣ за симъ просіялъ
 „и онъ благополучно пріѣхавъ домой,
 „рассказалъ все то своей супругѣ. Не-
 „медленно призвали они плѣнницу и тре-
 „бовали, чтобы она научила ихъ, какъ
 „исповѣдовать и почитать Христа. Она,
 „сколько могла, дала имъ наставленіе и
 „присовѣтовала построить церковь, рас-
 „казавъ имъ, какъ расположить оную.
 „Царь и царица объявили о всемъ произ-
 „шедшемъ съ ними народу своему и весь
 „оной обратили. При созиданіи церкви
 „открылись новыя чудесныя произше-
 „ствія (которыя *Руффинъ* подробно опи-
 „сываетъ) и сіи чудеса еще болѣе утвер-
 „дили націю въ вѣрѣ къ Христу. По
 „созданіи церкви плѣнница присовѣто-
 „вала царю послать къ Императору *Кон-*
 „*стантину* посольство отъ всей націи
 „съ объявленіемъ всѣхъ оныхъ чудесъ
 „и съ прозбою о присланіи къ нимъ свя-
 „щенниковъ, кои бы довершили Божіе о
 „нихъ смотреніе. Прошеніе ихъ было
 „исполнено и священники присланные
 „въ Грузію крестили всю Грузинскую
 „націю.,, *Руффинъ* въ заключеніе гово-

ритъ, что всю сію испорію самъ онъ слышалъ отъ Грузинскаго царя *Бакурія*, жившаго нѣсколько времени съ нимъ въ Іерусалимѣ, и увѣряетъ, что сей князь былъ мужъ весьма добросовѣстный. Грузинскія лѣтописи полагаютъ сіе обращеніе въ 314 году по рождествѣ Христовѣ. Слѣдовательно царь *Бакурій*, сообщившій сію испорію *Руффи*ну, могъ быть современникомъ всѣмъ онымъ произшествіямъ (*). Изъ *Руффина* заимствуя сію повѣсть кратко, упоминаютъ о ней въ своихъ Церковныхъ исторіяхъ также *Созоменъ*, *Сократъ*, *Теодоритъ* и послѣдовавшіе историки.

Со времени обращенія своего Грузинская нація непоколебимо пребывала въ Христіанской вѣрѣ Греческаго исповѣданія. *Проколій*, историкъ VI вѣка, въ первой своей книгѣ о *Персидской войнѣ* гл. XII. приписуетъ имъ сію честь, говоря, что изъ всѣхъ де Христіанъ, которыхъ мы знаемъ, *Иверы* наче всѣхъ сохраняютъ православіе, не смотря де на

(*) Но Грузинскимъ лѣтописямъ сей *Бакурій* или *Бахаръ* нѣчитается сыномъ царя *Миріана*, обращившагося при Ноннѣ въ Христіанство. Онъ началъ царствовать по смерти отца въ 342 году по Рождествѣ Христовѣ.

то, что издавна бывали въ подданствѣ у Персидскихъ царей.

Грузинская церковь кромѣ *Нонны* и присланнаго духовенства отъ *Константина Великаго*, почитаетъ память и еще 13 Отцевъ прѣхавшихъ изъ Сиріи въ Грузію для проповѣдованія, въ царствованіе Грузинскаго царя *Парсимана III*. возшедшаго на Грузинскій престолъ въ 528 году.

По Іерархіи сперва относилась Грузинская церковь къ Константинопольскому Папріарху, по помѣ къ Антиохійскому, а наконецъ стала имѣть до нынѣ собственнаго Папріаршаго намѣстника подъ именемъ *Католикоса*. Установленіе сего сана въ Грузіи льтописи Грузинскія относятъ къ царствованію Греческаго Императора *Константина Мономаха*, то есть къ половинѣ XI вѣка. Но *Проколій*, во 2 своей книгѣ о *Персидской войнѣ* главѣ 25, замѣчаетъ, что еще въ его время Христіанскаго Священноначальника въ сихъ странахъ, а особливо въ Персо-Арменіи, называли Греческимъ именемъ *Католикосъ*, потому де, что одинъ надъ всѣми въ той странѣ начальствуетъ. Какъ бы поны было, однакожь до XI столѣтія Грузія не имѣла еще независимыхъ, какъ нынѣ, *Католикосовъ*. Главнымъ въ Грузин-

скомъ духовенствѣ почитался только Архіепископъ Самтавросскій или Мцхетійскій. Одинъ изъ Грузинскихъ царей въ XI вѣкѣ будучи имъ недоволенъ, испросилъ у Константинопольскаго Императора и Патріарха для Грузіи особаго Патріаршаго намѣстника подъ именемъ *Католикоса*; а Патріаршескій Антиохійскій престоль, отъ коего до толѣ зависѣла Грузинская церковь, занятъ былъ тогда Латинскими Патріархами.

Пока вся Грузія была единымъ и отъ единого царя зависящимъ царствомъ, то одного имѣла и Католикоса, жившаго всегда въ снолицѣ. Но при начавшемся несогласіи князей, и особливо по раздѣленіи сего Государства Католикосу Тифлійскому осталась только *восточная Грузія*, а *Имеретія* и *Минерелія* поставили себѣ особеннаго, имѣвшаго въ вѣдомствѣ всю западную Грузію, и жившаго въ столичномъ Имеретинскомъ городѣ *Кутайсѣ*, въ Монастырѣ Пресвятыя Богородицы, нарицаемой *Интинда*. Нынѣ въ Грузіи одинъ Католикосъ Карпалинскій и Кахетинскій *Антоній*, сынъ покойнаго царя *Ираклія*; а Имеретинскаго остается ваканція по смерти послѣдняго *Максима*, скончавшагося въ 1795 году въ Кіевѣ.

Отличительными отъ прочихъ Епископовъ знаками Католикоса по древнему обыкновенію суть 1) низанные изъ жемчуга и другихъ камней два Серафима, пришивые на воскриліяхъ чернаго клобука, 2) на челѣ онаго крестъ, 3) мантия бархатная со серебряными испочниками, 4) митра со крестомъ на верху и обложенная по опушкѣ зубчатою короною, отъ чего и самая митра его называется *короною*, 5) въ служеніи на персяхъ двѣ панагіи и крестъ. Сверхъ сихъ отличій въ прошломъ 1801 году Марша 10 блаженныя памяти Государь Императоръ *Павелъ I.* пожаловалъ Католикосу *Антонію* бѣлый клобукъ съ Серафимами, а Сентября 15 благополучно царствующій Государь **АЛЕКСАНДРЪ I.** пожаловалъ ему же орденъ святаго *Александра Невскаго*.

Церквей въ *Карталиніи* и *Кахетин* можно щитать до 3 тысячъ; но большая часть оныхъ въ бѣдномъ состояніи, а пограничныя разорены и опустошены отъ чуждыхъ нашествій Персіанъ и другихъ народовъ. Церкви въ городахъ чисты и благолѣпны, а иконостасы писаны по большей части Рускими живописцами. Наилучшею церковію можно почесть *Катедральную Католикосову*

огромную церковь въ *Михети*, мѣстечкѣ на рѣкѣ Курѣ, верстахъ въ 18^{ти} отъ Тифлиса отстоящемъ, и бывшемъ нѣкогда славною столицею, гдѣ донынѣ погребаемы были Карпалинскіе цари. Она стоитъ уже лѣтъ 900 и складена вся изъ каменной плиты, а по мѣстамъ изъ разноцвѣтнаго камня. Сія церковь имѣетъ предъ прочими еще и то преимущесіе, что кромѣ ея нигдѣ Карпалинскіе и Кахетинскіе Епископы не хиротонисуются, и цари обыкновенно въ ней коронованы бывали. Монастырей мужескихъ въ *Карпалини* шесть, а въ *Кахетин* пять. Кромѣ сего естъ еще тамъ и два Греческихъ. Всѣ они имѣютъ вопчины; а женскихъ монастырей нѣтъ ни одного. Естъ только нѣкоторой родъ женскаго монастыря въ *Мингрелии*.

Грузины имѣютъ еще и внѣ всего опечесіева два своихъ монастыря, одинъ во *Иерусалимѣ*, основанный, какъ выше упомянуто, еще съ V вѣка княземъ Грузинскимъ *Татланомъ*, а другой въ *Афонской Горѣ*, заведенный тамъ въ X вѣкѣ тремя Грузинскими князьями монахами, о чемъ также выше уже упомянуто. Оба они подробно описаны Россійскимъ путешествователемъ *Григоровичемъ* въ путешествіи его ко св. мѣстамъ на

стран. 201 и 580 и слѣд. однакожь въ
обоихъ сихъ монастыряхъ нынѣ уже
власпвуютъ Греки.

Епископовъ, Архіепископовъ и Ми-
трополиповъ въ *Карталиніи* и *Кахетіи*
нынѣ находится 12, Архимандритовъ 13.
Митрополиты не носятъ бѣлыхъ кло-
буковъ, и Архимандриты уже около по-
ловины прошедшаго столѣтія изъ под-
ражанія Россійскимъ начали носить кресты.
Судъ церковный производится по
Соборнымъ правиламъ св. Отець и Но-
моканонамъ, переведеннымъ съ Грече-
скаго на Грузинской языкъ, и *Католи-
косъ* имѣетъ при себѣ дикастерію.

Грузинская церковь, кромѣ приня-
тыхъ обще Греческою церковію святыхъ,
почитаетъ еще многихъ своихъ націо-
нальныхъ, каковы: Нонна, первая про-
свѣтительница Грузинскаго народа, 13
проповѣдниковъ Сирійскихъ, пришед-
шихъ въ 6 вѣкѣ, царица *Кетсонъ*, царь
Давидъ Возобновитель, *Бизина Чола-
ковъ*, *Шалва* и *Елизбаръ Ксинз-Еристо-
вы* и многіе другіе. По взятіи *Кон-
стантинополя* Турками въ XV столѣ-
тіи нѣсколько Греческихъ Епископовъ и
прочихъ духовныхъ переселившіеся въ
Грузію, привезли туда много мощей и
другихъ святыхъ, до нынѣ тамъ нахо-

дящихся. Изъ числа оныхъ отъ Шаха *Аббаса* прислана Царю *Михаилу Теодоровичу* въ 1625 году риза Господня, хранящаяся до нынѣ въ Московскомъ Успенскомъ соборѣ, а часть оныя въ Санкт-петербургской большой придворной церкви и въ Александро-Невской Лаврѣ.

Во всей вообще *Грузіи* господствующею вѣрою есипь Греческая православная со всѣми Греческими обрядами; но въ *Мингреліи* отъ грубости и невѣжества народа она такъ искажена перемѣнами и суевѣріями, что прочіе Грузины почитаютъ Мингрельцовъ почти за раскольниковъ и отщепенцовъ. Сверхъ сего находяпся въ *Грузіи* вѣры разныхъ и другихъ исповѣданій. *Саатабагская* или *Ахалцихская* область со времени покоренія Туркамъ давно уже почти вся обращена въ Магометанство; однакожъ есть и тамъ хрисііане и Епископъ. Пограничныя къ Персіи селенія многія также приняли Магометанство *Алевой* секты. Самые Персіане для торговли давно уже во множествѣ разселились по *Грузіи*. Когда въ силѣ еще былъ законъ Персидскій, повелѣвавшій Грузиновъ, особливо знатнѣйшихъ, вступающихъ въ Персидскую службу принуждать въ Магометанство, то многіе изъ

Грузинскихъ бояръ и князей, въ арміи Персидской служившіе, принуждены были оставити опечесипвенную вѣру. Многіе въ самой *Грузіи* пребывавшіе князья и даже цари, дабы только угодить своимъ властителямъ, удержатъ наслѣдство княженія въ своей фамиліи, получить пенсію или чинъ, либо чтобы спасши отъ разоренія своихъ подданныхъ, по крайней мѣрѣ наружно содержали Магометанство. Но многіе напротивъ того содѣлались и мучениками за Христіанство, и память ихъ тамъ до нынѣ церковію празднуется; а иныя по сей самой причинѣ уходили въ Россійскую службу, гдѣ благосклонно принимаемы они бывали ко двору и въ армію, какъ то видно изъ старинныхъ Россійскихъ *гиновныхъ* и *розрядныхъ* книгъ.

Вѣра *Арминская* въ *Грузіи* находится издревле, во первыхъ по смѣжности Арминскаго царства въ Грузинскимъ; во вторыхъ по тому, что *Грузія* нѣкогда завоевала нѣкоторыя омѣжныя области у *Арменіи* и донынѣ въ себѣ ихъ включаетъ; наконецъ весьма частыя притѣсненія и разоренія отъ Турковъ всегда заставляли многія Армянскія фамиліи переселяться въ *Грузію*, отъ чего Армяне составили донынѣ

почти четвертую часть самой *Грузіи*. Они тамъ исправляютъ всѣ коммерческія должности, по тому что Грузины, склонны будучи къ оружію, презираютъ торговой промыселъ. Жида разсѣянные по всему востоку, находясь также въ *Грузіи*, занимаясь обыкновеннымъ своимъ промысломъ. Съ 1625 года и Каполицкіе миссіонеры *Театинскаго* ордена, пріѣхавши чрезъ Константинополь въ *Грузію*, поселились въ оной и живутъ до нынѣ. Первый старшина сей миссіи отецъ *Авитаболисѣ* въ 1631 году репортовалъ уже Папѣ *Урбану VIII*. о успѣхахъ своего посольства и описывалъ *Грузію* по религіи, нравамъ и правленію; но описанія его больше пристрастны. Сіе донесеніе *Авитаболисова*, а при томъ посланіе отъ Грузинскаго царя къ Папѣ *Урбану VIII*. писанное въ 1629 году, и отвѣтъ ему отъ сего Папы, а также посланіе отъ Папы къ Грузинскому Митрополиту *Захаріи*, напечатаны въ книгѣ *Климентѣ Галана* подъ названіемъ: *Соглашеніе Армянской церкви съ Римскою* (*). Съ тѣхъ поръ Римскіе миссіо-

(*) Больше всего успѣховъ Миссіонеры сіи имѣли и имѣютъ въ обращеніи къ своей вѣрѣ многихъ фамилій изъ Армянъ.

неры Капуцинскаго ордена донынѣ имѣ-
 ютъ мѣста своего пребыванія въ *Тиф-*
лисъ, Горіи, Кутайсѣ, Мингреліи и
 въ *Ахалцихѣ*. Они успѣли даже обра-
 пить въ свою вѣру и нѣсколько Грузин-
 скаго народа, вкравшись въ довѣренность
 онаго посредствомъ разныхъ лѣкарствъ
 ему раздаваемыхъ. Ибо въ *Грузіи* нѣтъ
 національныхъ искусныхъ лѣкарей, и по-
 тому одержимые недугами прибѣгаютъ
 къ совѣтамъ сихъ миссіонеровъ. Впро-
 чемъ Грузинскій народъ самъ не имѣетъ
 дальней охоты обращаться изъ отече-
 ственной религіи въ другія, какъ по соб-
 ственной привязанности къ Греческому
 исповѣданію, такъ и по строгому за ихъ
 вѣрою надзиранію со стороны Грузин-
 скаго духовенства. Есѣли можно сколь-
 ко нибудь судить о числѣ разновѣрцевъ
 въ народѣ по числу ихъ церквей, то
 вотъ число оныхъ въ споличномъ го-
 родѣ *Тифлисъ*: православныхъ церквей
 тамъ 20, Армянскихъ 15, Каполицкихъ 1,
 Персидская мечеть 1, а Жида не имѣютъ
 ни одной; но Синагога ихъ находится
 въ городѣ *Цхинвали*, гдѣ они и главное
 свое имѣютъ пребываніе.

III.

О богослуженіи и церковныхъ книгахъ Грузинскихъ и о ихъ церковной типографіи.

Богослуженіе въ *Грузіи* повсюду совершается на природномъ языкѣ по уставу и книгамъ церковнымъ, издревле въ разныя времена переведеннымъ съ Греческаго языка. Немногія и только самыя употребительнѣйшія изъ сихъ книгъ у нихъ печатныя, да и то не очень давно; а прочія до нынѣ употребляются еще писменными. *Библія* ихъ издревле по частямъ въ разныя времена переводима была съ Греческаго седмидесяти полковниковъ перевода; но весьма рѣдко всѣ Библейскія книги находились въ совокупности. Частыя и опустошительныя нападенія опъ Турковъ, Персіанъ и Горскихъ народовъ едва совсѣмъ не изтребили и оныя; а что и оставалось, то опъ перенищиковъ такъ испорчено было, что требовало многой поправки. Первое намѣреніе собрать во едино всю Грузинскую Библію и исправить, возымѣлъ Кахетинскій царь *Арчилъ*, царствовавшій въ концѣ XVII. вѣка. При

всѣхъ своихъ стараніяхъ, нигдѣ не могъ онъ отыскать древняго перевода книги *Сираховой* и *Маккавейскихъ*; а пошому принужденнымъ себя нашелъ перевести оныя вновь и присовокупить къ прочимъ исправленнымъ отъ него книгамъ Библейскимъ. Племянникъ сего царя *Вахтангъ Леоновичъ*, царь Карталинскій, дабы сохранить впредь священное писаніе отъ порчи переписокъ, предпріялъ напечатать оное. Для сего призвалъ онъ изъ Валахіи типографщика и употребилъ великое иждивеніе для заведенія Грузинской типографіи въ Тифлисъ. Типографія была заведена; но онъ успѣлъ напечатать только нѣкопорыя пророческія книги, и еще для церквей Евангеліе, Апостоль, Псалтирь, Служебникъ, Требникъ, Молитвенникъ и Часословъ; а за симъ вскорѣ напали на *Грузію* Персіане и при опустошеніи все сіе заведеніе его истребили. Едва нѣсколько печатныхъ экземпляровъ спасено отъ гибели. Самъ царь *Вахтангъ* и знатнѣйшіе духовные, оставя все, съ 1724 года переѣхали въ Москву подъ защиту Россіи. Намѣреніе Вахтангово напечатать Грузинскую Библію довершено уже въ Москвѣ сыномъ его царевичемъ *Бакиремъ Вахтангевичемъ* съ братьями. Они завели

новую Грузинскую типографію при своемъ домѣ въ Подмосковномъ селѣ *Всесвятскомѣ*, подѣ смотрѣніемъ Грузинскаго Архіепископа *Іосифа Самбвлинскаго*; выучили набору словъ и писменію нѣкопрыхъ изъ священниковъ своихъ и монаховъ, и приступили къ печатанію. Такимъ образомъ Грузинская полная *Библия* совершенно печатаніемъ окончана была въ Москвѣ и вышла на свѣтъ уже въ 1743 году. Она отпечатана въ большой листъ, двумя столпами въ рядъ, на Александрійской бумагѣ, весьма чоткими и чиспыми литерами. Въ заглавіи положено краткое предувѣдомленіе отъ царевича *Бакаря*, содержащее исторію *Грузинской Библии* и ея изданія. Въ семъ предисловіи между прочимъ говорится, что издаваемая имъ Библия собрана съ *Еврейскою, Греческою, Сирскою, Болгарскою и Армянскою*. Послѣ предисловія положено оглавленіе и содержаніе Библейскихъ книгъ; а за тѣмъ слѣдуютъ по порядку самыя Библейскія книги, раздѣленныя на главы и стихи, чего въ древнихъ рукописяхъ Грузинской Библии, да и въ изданіи Вахтанговѣ не было. Къ концу *Библии* припечатанъ мѣсяцословъ Святыхъ, столпы Евангелій и алфавитный капиталогъ на

всю Библию. За тѣмъ слѣдуетъ Пасха-
 лія со Златымъ Числомъ по рукамъ, шакъ
 называемымъ, *Богословскимъ*; попомъ
 росписаніе праздниковъ церковныхъ по
 мѣсяцамъ; наконецъ указаніе типограф-
 скихъ ошибокъ, коихъ выписано весьма
 много; а въ заключеніе припечатано увѣ-
 домленіе опъ князя *Вахушти* о учасіи
 его въ семь изданіи. По напечатаніи
Библии, Грузинская типографія изъ Все-
 святскаго села перевезена была въ Мо-
 скву къ Грузинскому Митрополину *Ава-
 насію*, жившему въ Крестовоздвижен-
 скомъ монастырѣ. Тамъ она до 1770
 года занималась по временамъ писаніемъ
 церковныхъ Грузинскихъ книгъ,
 и напечатаны въ оной Евангеліе, Апо-
 столъ, Служебникъ, Часословъ, Псал-
 ширъ, Канонникъ, Миней праздничная,
 Тріодъ, Букварь и другія. Послѣ сего
 царь *Ираклій* завелъ въ Тифлисѣ паки
 типографію и напечаталъ тамъ Служеб-
 никъ, Октоихъ, Часословъ и проч. Но
 сія типографія при нашествіи Персіанъ
 паки была разорена. Прочія церковныя
 книги, какъ то мѣсячныя Миней, Житія
 Святыхъ и многія сочиненія св. Отцевъ,
 (переведенныя у нихъ издавна иныя съ
 Греческаго, какъ на примѣръ почпи
 всѣ толкованія и бесѣды *Златоуста* и

**Ееофилакта Болгарскаго; Шесподневъ
Василія Великаго, сочиненія Григорія
Богослова и проч. А иныя съ Армян-
скаго языка, какъ то Кириллѣ Алексан-
дрійскій и другіе) употребляются до-
нынѣ въ церквахъ рукописными; писаны
однакожъ весма чоткимъ и чистымъ по-
черкомъ и съ киноварью по приличнымъ
мѣстамъ. Нотныхъ книгъ церковныхъ
да и нотъ они по сіе время не имѣютъ;
но учатся пѣть и поютъ по преданію
наслухомъ. Церковные обряды всѣ тѣже,
какіе въ Греческой и Россійской церкви.**

IV.

О языкѣ и писменахъ Грузинскихъ.

Грузинскія лѣтописи утверждаютъ, что Грузины въ древнія времена говорили всѣ *Армянскимъ* языкомъ; потому что они съ Армянами одного *Таргамосіанскаго* поколѣнія. Но когда де Персіане завоевали Грузію, Арменію, Сирію и всѣ восточныя Греческія провинціи, то въ Грузіи говорили на пяти языкахъ, *Армянскомъ*, *Козарскомъ*, *Ассирійскомъ*, *Еврейскомъ* и *Греческомъ*. Изъ смѣси-де всѣхъ сихъ языковъ составили они свой языкъ, который нынѣ во всѣхъ Грузинскихъ обласіяхъ употребляется, съ нѣкоторыми однакожъ отличіями въ *Мингреліи* и *Саитабаго*. Самымъ лучшимъ нарѣчіемъ у всѣхъ Грузиновъ почищается *Карталинское*. Впрочемъ вообще языкъ Грузинской раздѣляется нынѣ на два діалекта, одинъ *церковной*, а другой *гражданской*. *Церковной*, остающійся донынѣ въ Священномъ ихъ Писаніи и другихъ старыхъ церковныхъ книгахъ, есть древній ихъ языкъ, совершенно отличный отъ всѣхъ языковъ окружающихъ ихъ народовъ, и даже отъ Армянскаго; имѣющій собственныя свои корни

и этимологию. Онъ различествуетъ отъ нынѣшняго такъ, какъ *Славенскій* отъ *Россійскаго*, да и такіяже имѣетъ предъ простымъ преимущества. *Нынѣшній Грузинскій* діалектъ смѣшанъ изъ кореннаго языка съ многими словами и фразами *Персидскими*, *Армянскими* и *Турецкими*; и чѣмъ какой край *Грузіи* ближе къ народу какого нибудь изъ упомянутыхъ языка, тѣмъ смѣшаннѣе у нихъ съ онымъ *Грузинскій* языкъ. Вообще же можно замѣтить, что церковные и ученые пехнические термины заимствованы въ языкъ *Грузинскій* изъ *Греческаго* и *Армянскаго*; а гражданскіе и общежительные изъ *Персидскаго* и *Турецкаго*. *Персидской* языкъ у нихъ нѣмало въ модѣ между благородными. Потому что они почти всѣ любятъ подражать *Персидскимъ* нравамъ и модамъ; а доспапочные для забавъ, пышности и роскоши большую часть времени всегда проводили въ *Ислаганѣ*. *Древній Грузинскій* языкъ въ произношеніи нѣверно, важнѣе и выразительнѣе; а новой заглушается горланымъ произношеніемъ многихъ буквъ по подобію другихъ *Азіатскихъ* языковъ. Для образца различія обоихъ сихъ языковъ прилагаются при семъ на обоихъ молитва Господня: *Отче нашъ*.

Коренной Грузинской языкъ по Библейскому тексту.

Мамао чвѣно! ромѣли харъ цапѣ ши-на, цмѣнда ѣкавнѣ сѣхели шѣни, мѣвѣдинѣ супѣва шѣни ѣкавнѣ нѣба шѣни вѣ-тарца цѣпа шиѣна ѣгрепца квекаѣнаса зѣда пѣри чвѣни арсѣбиса мѣмецъ чвенѣ дгесѣ да мѣгви пѣ-венѣ чвенѣ тананѣ-дебни чвѣнни вѣтар-ца чвенѣ мѣупѣвебтѣ танѣмдепѣпа мапѣ чвѣнѣпа, да ну шѣми квѣнебѣ чвенѣ гансацѣдѣлса ѣрамедѣ гвѣгсенѣ чвенѣ боро-пѣсаганѣ.

Нынешний просто-народный Грузинскій языкъ.

Чвѣно Мамао ро-мѣлицѣ ромѣ харѣ цѣпа шиѣна цмѣнда ѣкосѣ сѣхѣли шѣни мѣвидесѣ супѣва шѣ-ни ѣкосѣ нѣба шѣни рѣгорцѣ цѣши, ѣгре-пѣве квекаѣназе, пѣри чвѣни арсѣбиса мѣ-мецъ чвенѣ дгесѣ да мѣгвѣпѣве чвенѣ та-нанѣдебни чвѣни, рѣ-горцѣ чвенѣ мѣупѣ-вебтѣ танѣмдебта мапѣ чвѣнѣта, да ну шѣмѣкванѣ чвенѣ гансацѣделши, да гвѣ-хсенѣ чвенѣ боропѣ-саганѣ.

Въ языкѣ Грузинскомъ сочиненіе словъ весьма вольное на подобіе Греческаго и Россійскаго. Отъ сего имѣетъ онъ всѣ преимущества гибкости и разнообра-зія. Есть въ немъ также плодовитая пышность, свойственная восточнымъ

языкамъ. Для примѣра вотъ титулъ изъ одной Грамматы отъ Кахепинскаго Хана къ Государю *Петру Великому*: „Отъ превысочайшаго Бога на
 „высокомъ престолѣ сѣдѣющій и наилуч-
 „ше надъ всѣми зрящій, высочайшій
 „сіяніемъ, яко солнце неузримое, многихъ
 „земель обладатель и сильный Государь,
 „всей вселеннѣй правителемъ поставлен-
 „ный, яко небо насъ покрывшее, а дѣ-
 „ломъ и храбростію всѣхъ вселенныхъ
 „исполиновъ и Голиафовъ крѣпчайшій и
 „льва сильнѣйшій, который гласомъ ужа-
 „саепъ всѣхъ царей и государей вселен-
 „ныхъ, солнечную свѣтлость имущій,
 „междо звѣздъ избраннѣйшій, и лучъ безъ
 „темноты блистающій, сладости без-
 „конечной исполненный и премудрости
 „глубочайшей; обоняніе всѣмъ обоняю-
 „щимъ, и благоуханіемъ украшенный и
 „въ концы вселенныя свѣтлостію покры-
 „ваешь.,, Вотъ и еще заключеніе одной
 грамматы: „Я слуга Его Величества,
 „Божіею помощію невредимаго престо-
 „ла, богомъ избраннаго, съ безчислен-
 „нымъ войскомъ, аки пшцы и волны
 „морскія прибуду, и мечнымъ пламе-
 „немъ отъ побѣдительнаго и преслав-
 „наго войска сухое и сырое попалено бу-
 „детъ безъ остатку.,,

Въ высокомъ слогѣ слова Грузинскаго языка столько способны къ переноснымъ знаменованіямъ, что составляють почти загадочный шпиль, какъ обыкновенно бываетъ въ восточныхъ языкахъ. Подобнозвучность весьма многихъ словъ его дѣлають часто очень пріятныя и остроумныя намеки чрезъ соображеніе идей. Есть у Грузиновъ издревле употребляемая нѣкопоякая умная игра, называемая *Зма*, употребляющаяся въ веселыхъ компаніяхъ. Она состоитъ въ томъ, чтобы изъ составленія нѣсколькихъ сказанныхъ словъ сліяніемъ слоговъ намекнуть о какомъ нибудь лицѣ или вещи подобнозвучностью имени той вещи, такъ чтобы всѣ тѣ выговоренныя слова можно было прилично разумѣть о ней. Изъ сего выходятъ весьма часто остроумныя намеки въ добрую и худую сторону, а иногда весьма нескладныя идеи. Въ томъ и другомъ случаѣ забавляетъ сіе собесѣдниковъ и сопровождается смѣхомъ. Первое достоинство сей игры въ томъ, чтобы говорить такія шутки непринужденно и скоро. Самыя лучшія компаніи въ *Грузіи* занимались сею игрою.

Грузины пишутъ по примѣру Европейцовъ отъ лѣвой руки къ правой. Нынѣ буквы у нихъ двоякія, одни церковныя

а другія гражданскія. Когда и тѣ и другія изобрѣшены, вѣрныхъ извѣстій нѣтъ. Нѣкоторыя Грузинскія лѣтописи относятся изобрѣщеніе Грузинскаго письма ко временамъ *Фарнабаза*, перваго царя Грузинскаго. Оба рода буквъ издавна у нихъ употребляются. Церковныя буквы ихъ въ совокупности много имѣютъ сходства съ Армянскими. Причиною сему то, что, по преданію Грузиновъ, одинъ былъ изобрѣтатель и *Армянскихъ* и *Грузинскихъ* буквъ. Однакожъ въ подробности они весьма различны. Одно почти главное сходство въ томъ, что они прямолинейны, по подобію писма *Руническаго*. Гражданскія ихъ буквы самою округлостію и кудреватостію своею, кажутся, доказываютъ, что они новѣе прежнихъ. Въ нѣкоторыхъ почеркахъ они похожи на *Персидское* и *Турецкое* письмо; но впрочемъ совсѣмъ другія. Въ обѣихъ сихъ азбукахъ по 39 буквъ, изъ коихъ 9 гласныхъ, а прочія согласныя. Покойный Преосвященный Каполикосъ Грузинскій *Антоній* изобрѣлъ и присокупилъ къ азбукѣ еще одну новую букву; но она не вошла еще въ повсемѣстное употребленіе.

Старинныя Грузинскія книги почти всѣ писаны на Азіатской лощеной бумагѣ,

большую часть по театру и съ кино-варью; а для печатныхъ книгъ вывозима бывала въ *Грузію* изъ Москвы Россійская клееная бумага. Нынѣ находится въ *Тифлисѣ* и Церковная и Гражданская типографія, оставшаяся отъ заведенной тамъ покойнымъ царемъ *Иракліемъ*. Но первое заведеніе той и другой было еще при царѣ *Бахтангъ V*. которой въ обѣихъ напечаталъ по нѣскольку книгъ.

V.

О учебномъ состояніи *Грузіи*, ея школахъ и классическихъ книгахъ.

Грузины всегда имѣли охоту и способность къ наукамъ, когда только была къ тому имъ свобода и случай. *Грузинскій* царь *Давидъ*, именуемый *возобновитель*, жившій въ XII вѣкѣ и царствовавшій съ 1089 года по 1130 годъ, посылалъ двенадцать человѣкъ *Грузинскихъ* юношей въ *Аѳины* для обученія наукамъ.

Многіе изъ оныхъ весма хорошо успѣли въ знаніяхъ и возвратились въ свое отечество. Изъ числа ихъ славнѣе всѣхъ содѣлался въ Грузіи философъ *Іоаннъ Петрицій*, переведшій весма много Греческихъ философскихъ и Богословскихъ книгъ на Грузинскій языкъ. Съ того времени весма скоро распространились науки по *Грузіи*, умножились книги и училища, іпакъ что послѣдовавшее за тѣмъ царствованіе *Тамари*, царицы Грузинской, содѣлалось донинѣ славною эпохою Грузинской Литтературы. Она сама старалась ободрять дарованія, а знаменитыми дѣянiями своими доставляла имъ матерію къ сочиненіямъ. Четыре наипаче сочинители прославились при ней: два прозаическіе, *Мойсе Хонель* и *Сергисъ Тмогвели*; а два стихотворца, *Руставель* и *Чахрухадзе*. Лучшія образцовыя сочиненія ихъ уцѣлѣли и донинѣ. Объ нихъ нѣчто особенно упомянуто будетъ ниже. Но по кончинѣ *Тамари*, вскорѣ случившееся нашествіе *Чингис-Ханово* оспановило и умертвило, такъ сказать, всю дѣятельность просвѣщенія. Сколько ни старались *Грузины* удержатъ оное, но начавшіяся съ тѣхъ поръ весма частыя нападенія и оутъ окружающихъ ихъ народовъ, многократно

подавляли при самомъ корнѣ отпрыски наукъ, и умы, напряженные къ просвѣщенію, обращали въ дикоснѣ и угрюмоснѣ. А въ послѣдовавшія времена они увидѣвъ себя въ кругу Музульманскихъ и Варварскихъ народовъ и еже-часно почти ожидая смерти или плѣна, не смѣли даже помышлять о заведеніи публичныхъ школъ и распространеніи наукъ. Образование ума ихъ по большей части ограничивалось почти изученіемъ писму и чтенію церковныхъ книгъ. При всемъ томъ въ мирѣ съ Персіанами они любили заниматься Персидскою *Литтературою*, и каждой любопытной князь имѣлъ хопя небольшую коллекцію *Персидскихъ* книгъ. Остаткиже коренной *Грузинской Литтературы* и нѣкоторыя примѣты національнаго просвѣщенія укрывались только по градскимъ монастырямъ; и они то сохранили отъ гибели немногія Грузинскія лѣтописи и древнія книги. Тѣ, коихъ влекла охота къ наукамъ, должны были для оныхъ оставлять свою спрану, и искать ихъ въ отдаленіи.

Эпоху возстановленія, или основательнаго паки введенія наукъ въ *Грузію* можно полагать съ половины прошедшаго столѣтія; и сею щасливою эпо-

хою одолжена *Грузіа* царю *Ираклію* и покойному Преосвященному Католико-су *Антонію*. Первый былъ Августомъ, а послѣдній Меченатомъ и Полліономъ своего нѣка. Преосвященный *Антоній* отъ природы имѣлъ страстную склонность къ наукамъ наипаче словеснымъ, и любилъ особенно свою національную Литтературу. Хотя *Грузины*, какъ сказывають, давно имѣли Грамматику; но она совершенно потеряна и Преосвященный нигдѣ не могъ ее отыскать. По сему началъ самъ собирать правила языка своего. Однакожъ въ такой землѣ, какова разоренная и утѣсенная *Грузія*, не могъ онъ найти себѣ ни пособствующихъ примѣровъ, ни совѣтниковъ. Пребывающіе въ *Грузіи* Миссіонеры одни могли нѣсколько удовлетворить его любопытству о всеобщихъ основаніяхъ языка и началахъ словесности. Онъ допустилъ ихъ къ себѣ, и съ помощію ихъ началъ сперва обучаться *Лашинскому* языку. Но изъ сего обращенія съ ними *Грузинское* духовенство взяло сомнѣніе о его правотѣ, такъ что онъ наконецъ отъ сего принужденнымъ себя нашелъ въ 1755 году, оставя *Грузію*, пріѣхать въ *Россію*. Здѣсь онъ прибѣгнулъ къ защитѣ Святѣйшаго *Синода*, и представилъ

на благоразсмотрѣніе онаго свое исповѣданіе вѣры, которое признано было совершенно сообразнымъ православною Греческою вѣрѣ, и блаженные памяти Государыня Императрица *Елисаветъ Петровна* въ 1757 году указала дать ему, подъ названіемъ Архіепископа, праздную тогда бывшую *Владимірскую Епархію*, кошую онъ и управлялъ до 1763 года. Въ бытность на сей Епархіи онъ усовершилъ себя въ Латинскомъ языкѣ; вмѣсто краткихъ правилъ Грузинскаго языка, предначертанныхъ еще въ *Грузіи*, сочинилъ уже пространную *Грузинскую Грамматику*, примѣняясь къ Россійской *Ломоносовой* и другимъ; написалъ также *Катихизисъ*; перевелъ на Грузинской языкъ *Баумейстерову Философію* и *Дефинитивную Философію* тогоже Авшора, а приномъ еще и *Волфіанскую Физику*. Когда въ 1763 году, по прозбѣ Грузинскаго царя *Иракліи* и по его собственн. уполномоченію онъ былъ изъ Россіи въ Грузію на прежнее достоинство *Католикоса*, то всѣ вышеупомянутыя книги привезъ туда съ собою, и заведши тамъ школы, приказалъ въ нихъ преподавать оныя, а *катихизисъ* изъяснять публично въ церкви. Кромѣ сего онъ собралъ еще для духовенства своего простран-

ную *Богословію* въ четырехъ частяхъ, и краткіе отвѣты противу заблужденій Папистовъ, Лютеранъ и Армянъ, наименовавъ оныя *Мзаметквелеба* III. е. готовый отвѣтъ; также велѣлъ еще перевести съ Россійскаго книгу Преосв. Митрополиша *Стефана Яворскаго*, *Камень вѣры*; сочинилъ *толкованіе* на Апостольское посланіе къ Римляномъ; перевелъ для школъ вновь съ Армянскаго языка *Категоріи* Аристотелевы и *Реторику* Армянскаго автора *Михейтари*. Преосвященный *Варлаамъ* Архіепископъ Ахіпалымскій и Членъ Св. Синода сочинилъ нынѣ и напечаталъ въ Санктпетербургѣ *краткую Грузинскую Грамматику*. Нѣкоторое руководство къ *Ариѳметикѣ* давно уже было на Грузинскомъ языкѣ; но недавно переведена еще и *Ариѳметика*, для Россійскихъ народныхъ школъ изданная. Есть также у нихъ и *Географическій Атласъ* всеобщій, переведенный съ Россійскаго; однакожъ употребленіе ея еще письменной. Наконецъ примолвить должно, что есть уже въ *Грузіи* опыты и новыхъ сочиненій, изъ коихъ нѣкоторыя, а особливо нравоучительныя, и напечатаны гражданскими буквами въ Тифлисъ.

Грузины имѣли издревле и *Лексиконъ* своего языка; но оной во время власти

тельства Персіанъ надъ *Грузією* и при нападеніяхъ Турецкихъ потерянъ. Въ семнадцатомъ столѣтіи цари *Арчилъ* и *Георгій* препоручили вновь сочинить Лексиконъ *Сулхану*, князю *Орбеліанову* (*). Въ предисловіи къ сему Лексикону самъ *Сулханъ* говоритъ „что побудишель-
 „ною причиною сего препорученія было
 „то, что коренной языкъ Грузинской
 „въ народѣ началъ было уже забывае-
 „ся и портиться. Надъ сочиненіемъ
 „сего Лексикона, продолжаетъ онъ, тру-
 „дился я шридесятъ лѣтъ, и выбиралъ
 „слова изъ св. Писанія, изъ спаринныхъ
 „Грузинскихъ переводовъ (философіи
 „Прокла Платоника, Діадоха, Аристо-
 „теля, Порфиріевыхъ категорій, Неме-
 „зія, Іоанна Дамаскина, Платона и изъ
 „другихъ гражданскихъ книгъ. Старался

-
- (*) Сей князь послѣ постригся въ монашество въ пустыни св. Іоанна Крестителя и нареченъ Саввою. Онъ весьма долго путешествовалъ по Азіи и Европѣ. Во Франціи благосклонно принимаемъ былъ онъ Короля, былъ въ Женевѣ, въ Сициліи, въ Римѣ и Папа, допустивъ его къ себѣ, подарилъ ему часть Животворящаго Древа и мощей св. Климента. Изъ Рима забѣжалъ онъ въ Малашу, и попомъ годъ жилъ въ Константинополѣ, а наконецъ возвратившись въ отечество, тамъ скончался.

„не упустишь ни одного стариннаго Грузинскаго слова, я, де, изъ оныхъ помѣстишь въ своемъ Лексиконѣ много и такихъ, коимъ смыслъ самъ недоволенъ, предоставляя другимъ разумнѣйшимъ изысканіе онаго, и слова, кои опмѣнилъ, де, я знаками.„ Многія слова изъполковалъ онъ изъ этимологій Грегеской, Армянской и даже Латинской. Лексиконъ его можно почестъ нѣкоимъ порою библіопекою Грузинской Филологіи.

Изъ всѣхъ вышеупомянутыхъ Грузинскихъ классическихъ книгъ ни одна еще кромѣ *краткой Грамматики* и *букваря* не напечатана, а употребляющіяся всѣ въ *Тифлисѣ* по школамъ рукописными.

VI.

О Грузинскихъ Лѣтописяхъ и другихъ въ народѣ обращающихся книгахъ.

При всѣхъ опустошеніяхъ и истребленіи многихъ памятниковъ древнихъ своихъ произшествій и дѣяній, *Грузины* однакожъ сохранили нѣкоторые остатки своей исторіи. Извѣстны у нихъ наипаче три довольно пространныя Лѣтописи своего отечества, писанныя издревле разными неизвѣстными сочинителями. Изъ всѣхъ сихъ Лѣтописей и другихъ Грузинскихъ памятниковъ князь *Вахушта Багратионовъ* сочинилъ въ прошедшемъ столѣтіи обстоятельную Исторію своей націи. Нѣкоторое Хронологическое сокращеніе оной написалъ и покойный Преосвященный Католикосъ *Антоній*, а также въ 1800 году напечаталъ въ Тифлисѣ свое сокращеніе и царевичъ *Давидъ*. Многіе славные случаи Грузинскаго народа воспѣты у нихъ не только въ народныхъ у всѣхъ повторяемыхъ донынѣ пѣсняхъ, но и въ цѣлыхъ поэмахъ, весьма давно писанныхъ. Не изчисляя древнихъ, о коихъ нѣчто особенно

сказано будетъ ниже, довольно здѣсь упомянуть, что покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній* (*), кромѣ вышеупомянутыхъ уже книгъ его, сочинилъ стихами нѣкопорой родъ довольно пространной поэмы въ похвалу славныхъ мужей Грузинскаго народа, опличившихся въ церкви и гражданскихъ дѣлахъ. Пѣсни сіи расположилъ онъ хронологическимъ порядкомъ, и все свое сочиненіе наименовалъ *Цкобилситкваоба*, какъ бы *порядогнословіе*. Есть нѣсколько его Одъ царю *Ираклію* на случай побѣды его надъ Персіанами, на возстановленіе имъ въ Тифлисѣ типографіи и проч. Онъ сочинилъ также до двадцати высокихъ и краснорѣчивыхъ прозою панегириковъ разнымъ Грузинскимъ мученикамъ и святымъ. Сіи панегирики извѣстны въ *Грузіи* подъ общимъ названіемъ *Мартириковъ*.

Грузины имѣютъ на своемъ языкѣ историческія книги и о другихъ народахъ. Есть у нихъ пространнѣйшій *Хронографъ* давно переведенный съ Греческаго, и *Іосифа Флавія древности Іудейскія*. Покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній* съ Греческаго же велѣлъ

(*) Онъ скончался въ Тифлисѣ въ 1790 году.

перевести *Исторію Соборовъ*, а съ Россійскаго *Исторію Квинта Курція*, и при немъ переведена съ Россійскаго же *Троянская Исторія*. Съ сегоже языка Преосвященный *Гай*, Епископъ Саратовскій, преложилъ для нихъ *Духовный Регламентъ*, *Богословію Преосвященнаго Платона* Митрополита Московскаго, *Мармонтелева Велисарія* и *Китайское правоученіе*; а Преосвященный Архіепископъ Ахталымскій и членъ Святѣйшаго Синода *Варлаамъ*, *Исторію славныхъ Государей и великихъ Генераловъ* сочинен. *Г. Шофинымъ*. Давно переведенъ у нихъ съ Россійскаго же *Телемакъ* и *Езоловы басни*. Много книгъ, а особливо романтическихъ, преложено у нихъ и съ Персидскаго языка, каковы на прим: *Исторія Александра Великаго* и поэма *Усулъ Залиханіани* или *Исторія Іосифа* и *Залиханіаны* Пентефріевой жены, сочиненная Персидскими стихами изъ Библейской исторіи; также романы *Караманіани*, *Оманіани*, *Нариманіани*, *Леил-Мажнуніани* и другіе. Есть у нихъ и на собственномъ ихъ языкѣ сочиненныя многія свѣтскія книги, изъ коихъ нѣсколько и напечатано гражданскими буквами частію еще при царѣ *Вахтангъ*, а частію при царѣ

Иракліѣ. Прочія, какъ по *Сибрзнесиц-руе* т. е. *мудроуганіе* на подобіе *Локмановыхъ* или *Езоловыхъ* басней, *Килила-Дамана* т. е. *Килила* и *Даманъ* нраво-учительныя сказки; романы *Бараміани*, *Ростоміани*, а особливо два славные романа, сочиненные еще при царицѣ *Тамарѣ*, первой *Дареджаніани*, автора *Мойсе Хонеля*, а второй *Висраміани*, автора *Сергис-Гмогвели* во вкусѣ переписки *Руссовой Элоизы*, — обращаются еще письменными. Грузины весьма высоко почитаютъ сіи два послѣднія сочиненія за красоту неподражаемаго шпиля и трогательность многихъ картинъ. Вообще чистота и краснорѣчіе старыхъ книгъ Грузинскихъ несравненно превышаетъ новыхъ. Поэзія ихъ богата разными родами древнихъ и новыхъ стихотвореній. Но о ней предложится особо въ слѣдующей статьѣ. Наконецъ надобно примолвить, что Грузины имѣютъ и Уложеніе національныхъ законовъ, собранное и данное имъ въ осмнатцапомъ столѣтіи царемъ ихъ *Вахтангомъ*, которое Всеавгустѣйшій нашъ Монархъ *Александръ I.* при учрежденіи новаго образа правленія *Грузіи* повелѣлъ принявъ за основаніе вмѣстѣ съ обычаями въ предначертаніи образа рѣшенія дѣлъ гражданскихъ.

Покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній* старался, сколько могъ, по всей Грузіи опыскать и собрать все то, что писано на Грузинскомъ языкѣ. „Я, говоришь онъ между прочимъ въ „своей Грамматицѣ, не жалѣлъ всего своего имѣнія на то, чтобы доставать „всякія Грузинскія книги, покупая иныя „изъ нихъ дорогою цѣною, а иныя списывая.„ Сія драгоцѣнная коллекція книгъ по кончинѣ его досталась нынѣшнему Преосвященному Каполикосу *Антонию*, и при его домѣ находится.

VII.

О Грузинскомъ стихотворствѣ и музыкѣ.

Не было въ свѣтѣ націи безъ пѣсней, и во всѣхъ первые извѣстные сочинители были стихотворцы. Посему не удивительно, что и *Грузія* издревле имѣла оныхъ. И естьли справедливо, что величественные и прогательные предметы природы прежде всего возбуждаютъ и образуютъ дарованія стихотворства, то гдѣ лучше можно было родиться *Генію Поэзіи*, какъ не въ сей очаровательной самою природою странѣ, больше

всѣхъ въ свѣтѣ похожей на древнюю Греческую *Θεσσαλίю*, во всѣхъ своихъ предметахъ спихотворцами обоготворенную? Но въ *Θεσσαλίи* одинъ только *Олимпъ*: а въ *Грузіи* многіе необозримые *Олимпы* сближаютъ землю съ небесами; тамъ одинъ только *Піерійскій* хребетъ достоинъ былъ жилища Музъ: а здѣсь тысящи есть *Піерійскихъ горъ*, гораздо привлекательнѣе *Θεσσαлійскихъ*; тамъ одинъ только *Геликонъ* испочаесть падающую съ него *Иллокрену*: а здѣсь нѣсколько рѣкъ низвергаются многими каскадами съ горъ и воду свѣжѣ *Иппокренской* разбрызгиваютъ по атмосферѣ. Здѣсь то грудами на горахъ лежащія горы и одна на другую взмощенные скалы живѣе всего припоминаютъ славную басню о Гигантахъ, громоздившихъ востокъ на небеса и подъ развалинами лѣспвицы своей погребенныхъ. Здѣсь то каждой взглядъ, на каждой сторонѣ, въ каждомъ промежуткѣ горъ вспрѣчаешь, по выраженію *Горациеву*, обвѣваемыя зефирами *Темпейскія долины*, очаровательнѣе *Θεσσαлійскихъ*. Здѣсь-то, сходно съ описаніемъ *Овидіевымъ*, многіе *Пенеи*, вырываясь изъ подъ высокихъ *Пиндовъ*, клубятся пѣнистыми волнами по долинамъ промежъ холмовъ, устланныхъ самою

свѣжею зеленью и приосѣняемыхъ какъ бы разсаженными по нихъ рощами. — Гдѣ есть такія сцены природы предъ очами чувствительныхъ существъ, тамъ трудно ли въ щасливый для дарованій времена родиться *Теокритамъ, Тибулламъ, Пролерціямъ, Петраркамъ*? — Правда ихъ нѣтъ въ *Грузіи* теперь: но по тѣмъ же самымъ причинамъ, по которымъ нѣтъ ихъ уже въ *Греціи* и въ *Италіи*. По крайней мѣрѣ они тамъ нѣкогда были; и въ *Грузіи*, также какъ въ Европѣ, любители трогательной поэзіи сохранили нѣкоторыя древніе осматки оныя донынѣ. Весма многіе характеристическіе тоны ея еще и нынѣ отзываются въ сельскихъ пастушескихъ пѣсняхъ, повсюрюемыхъ въ народѣ.

Грузія имѣла своихъ героевъ, а потому есть у ней, какъ и у другихъ націй, *Героическія* свои поэмы. Многія славныя дѣянія *Грузинскихъ Героевъ* припоминаются въ народныхъ пѣсняхъ: но нарочитую въ память ихъ составилъ пространную поэму покойный Преосвященный Католикосъ *Антоній*, наименовавъ оную *Цкѣбилситкѣаоба*, о коей, такъ какъ и объ Одахъ его, выше уже упомянуто. Поема *Ростоміани* или похвала *Ростому* и другія, также писаны у *Гру-*

зиновъ Героическими стихами. Особеннаго упоминовенія достойны двѣ наипаче древнія поемы Грузинскія, *Велхисткаосани* т. е. *Барсова кожа*, и *Тамаріани*, т. е. *хвала Тамарѣ*. Обѣ писаны за шесть соипъ лѣтъ предъ симъ, во времена славнаго царсипвованія царицы *Тамари*, по ея, такъ сказать, вдохновенію. Обѣ сочинены ближними ея боярами, первая *Рустивелемъ*, а вторая *Чахрухадземъ*. Обѣ у Грузиновъ сохранены донынѣ въ цѣлости, и чрезъ столько вѣковъ различныхъ угнѣпеній, порабощеній, опуспошеній ихъ отечества, изпробившихъ многіе ихъ памятники, не могли изгладиться изъ ихъ памяти. Содержаніе первой поемы *Велхисткаосани* есть почти романическое, взятое изъ Индѣйской испоріи. Сцены дѣйствій подобны Аріостовой поэмѣ, *Роланду*: но красоты, оригинальность картинъ, естественность идей и чувствованій, — *Оссіановы*. Поема сія при царѣ *Вахтангѣ V*. была въ Тифлисѣ напечатана, однакожъ вскорѣ изпроблена такъ, что нынѣ весьма рѣдко можно видѣть печатные оной экземпляры. *Барсовою кожей* названа она потому, что герой въ ней прославляемый, Индѣйскій царевичъ *Таріель*, странствовавши по свѣту, одѣ-

вался въ барсову кожу. Вся поэма, довольно пространная, сочинена четверостишными строфами. Для образца нѣкоторыя изъ нихъ предложены будутъ ниже.

Другая поэма *Тамаріани* еще замѣчательнѣе первой по безпримѣрной почти гармоніи своей и весьма трудному роду стиховъ. Матерію сей поэмы составляетъ хвала царицѣ *Тамарѣ*. Но — что всего любопытнѣе — хвала сія, составляющая довольно великую книгу, соплетена почти изъ однихъ только прозваний и нарицательныхъ именъ, приписуемыхъ *Тамарѣ*; и все сіе чрезъ каждую одну стопу подобрано въ риѣму, повторяемую сряду шестнадцать разъ въ одномъ четверостишіи. Въ слѣдующемъ четверостишіи начинается другая риѣма и столькоже разъ повторяется. Мѣрный и гармоническій звонъ риѣмы производитъ пріятную слуху симфонію; а совоображеніе идей, переносы и намеки разныхъ знаменованій въ самой подобозвучности словъ, составляютъ остроумнѣйшую игру мыслей. Примѣръ изъ сей поэмы предложенъ, будетъ ниже. Сіе сочиненіе, большую часть красотъ своихъ въ механизмѣ стиховъ и въ игрѣ Грузинскаго языка заключающее, никогда не

можетъ быть переведено ни на какой языкъ съ точностію. Напротивъ того *Руставеля* можно надѣяться увидѣть нѣкогда и на Россійскомъ языкѣ, хопя и нескоро. Потому что высокій слогъ писателей Тамарина вѣка вообще нынѣ пруденъ спалъ и для Грузиновъ.

Просодія Грузинской Поэзіи вся *тоническая*, на подобіе Греческой и Латинской. Потому что Грузинскій языкъ изобилуетъ многосложными словами и ударенія имѣетъ разнообразныя. Чаше всѣхъ другихъ употребляется въ немъ мѣръ *Ииррихо-дактилическій* (оо—оо); однакожъ сродны ему и всѣ прочіе мѣтры древней Греческой поэзіи. Стихи Грузинскіе имѣютъ также и *цезуру*. Лишнее въ нихъ предъ Греческими то, что къ концу ихъ прибирается рима, какъ въ Европейскихъ языкахъ. Употребленію римы научились они отъ Персіанъ и по примѣру ихъ въ писмѣ выставляютъ на концѣ строки раздѣльно даже самыя буквы римы. Впрочемъ новѣйшіе Грузинскіе стихотворцы иногда пишутъ риму и совокупно.

Древнихъ родовъ Грузинскихъ стиховъ употребительнѣйшихъ щитаются девять, восемь свѣтскихъ и одинъ церковный, называемый *Амбикъ*. Въ семь

послѣднемъ родѣ каждая строфа состоитъ изъ пяти стиховъ, имѣющихъ иногда одинакую риѣму, а иногда безъ риѣмы. Мѣръ его есть слѣдующій:
 00—00—0—00—00. Для образца вотъ одна строфа изъ поэмы *Цкобилситквоба*, сочиненной покойнымъ Преосвященнымъ Каполикосомъ *Антоніемъ*. Она находилась въ пѣсни святому *Исе* или *Иисусу*, одному изъ тринадцати проповѣдниковъ, пришедшихъ изъ Сиріи въ Грузію, для распространенія Христіанской вѣры послѣ *Нонны*.

Агмосавалса сампеноса самошхе
 Ггавиль мравални беври ара самошхе
 Ара эршъ кушхедъ уфросга мебрь самошхе
 Ггавивъ сцавлишиса гвихмень Исе самошхе
 Сулшъ магрилобель ршо нурцлованъ самошхе.

Сіе буквально значитъ:

*На востокѣ, изливающимъ свѣтъ, рай:
 Тамъ цвѣтовъ много множество, не три и
 не четыре,
 Не на одной сторонѣ, но на всѣхъ четырехъ.*

*А ты, Исе, божественное ученіе содѣлалъ
для насъ мѣсто мѣ прогулки (пріят-
нымъ раемъ:)*

*Оно душамъ прохлада, какъ лиственное
пріятное древо.*

Здѣсь слово *самотхе* во всѣхъ стихахъ имѣетъ различное знаменованіе. Изъ сего одного примѣра видно, сколь многознаменовапенъ въ словахъ своихъ Грузинскій языкъ. Прочіе роды Грузинскихъ стиховъ суть слѣдующіе:

Первый родъ, самый древній и употребительнѣйшій, называется *Шайри*. Онъ состоитъ изъ четверостишій, имѣющихъ на концѣ каждого стиха одинаковую риму. Метръ его есть слѣдующій:

оо—оо—оо оо—оо—оо.

Въ примѣръ сему вотъ самая первая строфа изъ Руспавелевой поэмы *Велхисткаосани*:

Ромелманъ шекмна самкаро залипа митъ эліе-
рита,
Зе гардмоврсни сулипа кина эцитъ монабе-
рита

Чвєнь кацша могвца квекана гваквсь ушвазави
 периша
 Мисгань арсь ковли хелмципе сахиша мись
 міериша.

Спихи сїи значають по буквальному
 переводу:

*Кто сотворилъ твердь силою своею крѣпкою,
 И осуществовавъ свыше душу, создалъ съ
 небеси дуновсіємъ,
 Далъ челоевкамъ и землю и гизчислїю ораз-
 ноображенную,
 Отъ того суть цари и его суть образъ.*

Второй родъ стиховъ также четве-
 ростишный съ рїемами называется *Чих-
 рухаули*, отъ имени *Чихрухадзе*, изобре-
 тателя онаго, и сочинителя поемы *Та-
 марїани*, о коей выше сего было гово-
 рено. Метръ сей поэмы есць слѣдую-
 щїй:

оо—о оо—о оо—о оо—о.

Въ примѣръ вошь два стиха изъ са-
 мой первой сїпрофы славной шой поэмы
Тамарїани:

Тамарь цкнари, шесацкнари, хманаринари, пирм-
 цинари,
 Мзе мцинари, сачинари, цкалимкнари, момди-
 нари.

Сіе буквально значить :

*Тамарь кроткая, пріятная, сладкозласная,
ослабнотичная*

*Солнце-блистательная, важная, тиховод-
ная, рѣкъ полной подобная.*

Есть еще и другой родъ четверостишій, изобрѣтенный симъ же авторомъ и также называемый *Чахрухаули*. Метръ его есть слѣдующій :

оо — оо оо — оо оо — оо оо — оо

Третій родъ называется *Рули* и состоитъ изъ осми стиховъ однориѣмныхъ. Метръ его есть такойже какъ *Шайри*.

Четвертый родъ называется *Загна-
корули* и состоитъ изъ прехъ стиховъ,
изъ коихъ первые два одного метра и
одну имѣютъ риѣму, а третій безъ риѣ-
мы и особеннаго метра, по слѣдующе-
му образцу :

1 и 2. оо — оо оо — оо

3. оо — оо — о — о — оо

Пятый родъ Цкобили, состоитъ изъ осми стиховъ однориemenныхъ по слѣдующему образцу:

—о—о—о—о

Шестый родъ Пистикаури, состоитъ изъ осми же стиховъ разнориemenныхъ по мѣтру стиховъ *Чахрухаули* втораго рода.

Седмый родъ Лекси состоитъ изъ двухъ стиховъ однориemenныхъ по образцу *Шайри*:

оо—оо—оо оо—оо—оо

Осмый родъ Таели состоитъ изъ одного стиха, однакожъ имѣетъ риему въ цезурѣ, согласную съ конечнымъ словомъ. Мѣръ его есть пошъже, какъ и *Лекси*.

Кромѣ сего есть у Грузиновъ весьма много новыхъ родовъ стиховъ, заимствованныхъ отъ Персидской поэзии. Изъ числа оныхъ вотъ примѣръ одной шестистишиной ихъ пѣсни. Мѣръ ея есть слѣдующій:

оо—оо оо—оо.

Ра йа гамицкра-наргись мивмарте,
 Сисхлись цремлипа ситквани даврте,
 Веубнебоди, шень цармимарте
 Ме убадрукмань ра укугмарте.
 Верь мивхдимахвилъ ганадонеби
 Миствись шевикень цремлпа понеби.

Сіе буквально значитъ:

*Гіацинтъ на меня прогнѣвался — я приобѣ-
 гнулъ къ нарциссу
 И съ кровавыми слезами слово вымолвилъ,
 Сказавъ: помоги ты мнѣ, научи
 Отъ узкой дороги сыскать дорогу широ-
 кую.
 Бѣдной я! не знаю какъ сбился съ пути;
 И, какъ бы мечель пронзенный,
 Проливалъ я о ссль слезы ручьями.*

Послѣдніе два стиха суть припѣвъ,
 повторяемый при каждомъ четверости-
 шии. Пѣсни ихъ почти всѣ начинаются
 аллегоріею или подобіями шочно іпакъ,
 какъ сшаринныя Рускія, а часто быва-
 ютъ и совершенно аллегорическія. За-
 мѣчательно также и то, что Грузин-
 ская Поизія вообще и въ метрахъ весьма
 похожа на древнюю Рускую.

Какой родъ былъ древней Грузинской музыки, дословѣрно опредѣлить нельзя. Потому что Грузины не имѣютъ нотъ, и напѣвамъ своимъ учаща по преданію. Церковное ихъ пѣніе изспари сообразно было Греческому столповому и распѣвному мелодическому. Но съ начала XVIII вѣка введено у нихъ и хоральное пѣніе по примѣру Россійской церкви. Въ распѣвномъ своемъ пѣніи церковномъ они также имѣютъ, прибавочные для респяжки, ничего незначущіе слоги, какъ Греки *аноне* и проч. или какъ въ старинномъ Рускомъ Демественномъ пѣніи *не-не-най* и проч. Пѣсенная народная ихъ музыка по большей части примѣнена къ Персидскому вкусу, съ музыкальною мѣрою. Но есть у нихъ много и старинныхъ національныхъ пѣсенъ безъ мѣры, съ своими спаринными напѣвами. Вообще всѣ ихъ пѣсни поются въ одинъ голосъ, какъ старинныя Рускія. Иногда пѣсни свои аккомпанируютъ они и инструментами, къ которымъ народъ примѣтную имѣетъ склонность; но любить больше громкіе.

Вообще употребляемые въ Грузіи музыкальные инструменты можно раздѣлить на ихъ *древніе*, *Персидскіе* и

Рускіе. Самый старинный ихъ инструментъ есть Давидовы гусли и вѣстовая военная труба. Отъ Персіанъ заимствовали они арфу, ручныя бубны и торелки, также кропалъ съ колокольчиками и безъ колокольчиковъ. А Россіане научили ихъ играть на цимбалахъ, гусяхъ, скрипкѣ, вольтынкѣ, флейтѣ, флейт-паверсѣ и дудкѣ.

З А П И С К А

Объ упомянутыхъ въ сей книгѣ Ордынскихъ
народахъ, окружающихъ Грузію.

Кумыцкой народъ Магометанскаго закона, по близости Низляра за рѣкою Терекомъ при горахъ, живетъ деревнями; изъ нихъ значительнѣйшія *Костиковская, Андрѣева, Аксай-ская* и *Брагунская*. Сего народа можетъ щисляться до двадцати тысячъ; они всѣ имѣютъ хорошее оружіе и отважны.

Къ *Кумыкамъ* же можетъ быть причисленъ въ тамошней же сторонѣ деревнями находящійся и въ Россійскомъ подданствѣ почитаемый *Чеченской* народъ, Магометанскаго же закона, въ которомъ тысячъ до трехъ душъ щипать можно.

Позади *Кумыцкаго* народа за рѣкою Коисою живутъ въ Кавказскихъ горахъ въ Дагестанѣ разные Горскіе народы, вообще называемые *Тавлицы* и *Асзгинцы*, которыхъ жилища по положенію своему хотя и принадлежатъ къ Персидскимъ областимъ; однакожь поелику тамошнія горы неприступны, то они и остаются никому не подвластны. Въ прочемъ въ сосѣдствѣ съ ними живетъ Персидской подданной Горской владѣлецъ называемой *Шавкаль*, которой предъ нѣкоторыми другими Персидскими же подданными, Горскими владѣльцами, имѣетъ преимущество

и довольно силенъ, будучи въ состояніи во время нужды по крайней мѣрѣ тысячъ до десяти исправнаго Горскаго войска поспѣвать.

Кабардинской народъ живетъ деревнями въ тѣхъ же Кавказскихъ горахъ въ верху по Тереку и по другимъ тамошнимъ рѣкамъ, закона Магометанскаго и раздѣляясь на двѣ части, на *большую* и *малую Кабарду*. Сей народъ управляется своими владѣльцами. Но и съ Россійской стороны учреждены тамъ Родовыя Суды и Расправы. Въ *большой Кабардѣ* вооруженныхъ людей собрался можетъ съ лишномъ шесть тысячъ человекъ, а въ *малой* съ небольшимъ три тысячи.

Оружіе у *Кабардинцевъ* по большой части огнестрѣльное, а у нѣкоторыхъ есть и сагайдаки, а сабли и сашки припущенные у каждаго Кабардинца, да и панцыри рѣдкой челонокъ не имѣетъ. Пищали у нихъ Крымскія и Кубачинскія винтовальныя. При дракѣ съ непріятелями они изъ пищалей стрѣляютъ, каждой только одинъ разъ, а по томъ всѣ саблями и сашками рубятся и колютъ. Владѣльцы ихъ при дракахъ поступаютъ весьма отважно, и въ шомъ предъ узнѣденіями своими первенствуютъ. Сими то и въ народѣ своемъ больній кредитъ они заслуживаютъ, и какъ владѣльческіе, такъ и узнѣденскіе дѣти съ малолѣтства обучающія своимъ экзерциціямъ. Лошадей имѣютъ легкихъ и провор-

ныхъ. Никакое нерегулярное войско съ *Кабардинцами* сравняпсья не можетъ.

По заключенному въ 1739 мѣ году между Россійскою Имперіею и Поршою Оттоманскою прапкану, *Кабардинской* народъ, на которой до пюго съ обѣихъ сторонъ были притязанія, оспавленъ вольнымъ, съ тѣмъ чтобъ не быть подъ владѣніемъ ни шой ни другой Имперіи, но за границею между обѣими. Однакожь каждой державѣ позволено ихъ наказывать, въ случаѣ оскорбленій отъ нихъ, и при томъ содержать въ обѣихъ спорахъ аманатовъ ихъ; по чему въ Россіи оные и содержались: но Турки съ своей стороны никогда ихъ и не требовали.

За *малою Кабардою* живутъ въ горахъ при другихъ разныхъ небольшихъ народахъ (которые вообще причпены быть могушь къ *Тавлицамъ*) два особливо примѣчанія достойные, называемые *Осетинской* и *Киштинской*, копорые оба прежде сего были закона Христіанскаго, что доказывается находящимся у нихъ старинными развалинами каменныхъ церквей; а нынѣ будучи безъ всякаго почти закона, объявляютъ желаніе и къ приніпію Христіанства; почему съ 1751 года, по сношенію Сената съ Синодомъ и съ Коллегіею Иностранныхъ Дѣлъ, и проповѣдники къ нимъ посылаются изъ нарочно опредѣленныхъ къ тому духовныхъ, а напаче Грузинскихъ, и ихъ уже нѣсколько крещено. *Осетин-*

цовъ можетъ собираться до трехъ, а *Киштинцовъ* до двухъ тысячъ. Управляются они Старшинами.

Отъ жилищъ *большой Кабарды* начинаются *Кубанскіе Татары* и многіе другіе народы, изъ которыхъ иные щисляются Турецкими подданными, какъ то *Бесленейцы*, *Темиргойцы*; а иные по крѣпости своихъ жилищъ и имъ не подчиняются, какъ то *Абазинцы*. Всѣ оныя народы довольно многочисленны. .

О родословныхъ Грузинскихъ.

Грузины тщательно сохраняютъ у себя родословныя всѣхъ своихъ Царей, и возводятъ ихъ до самой глубокой древности, со всѣми подробностями поколѣній Княжескихъ. Но достовѣрнѣйшія родословныя начинаются отъ Царя Александра I, называемаго въ Грузинскихъ Исторіяхъ *Великимъ Царемъ Иверскимъ*, который въ 1424 году раздѣлилъ всю Грузію дѣтямъ своимъ на три особенныхъ Царства: *Картлинію* въ удѣлъ отдалъ онъ сыну своему *Димитрію*, *Кахетію* *Георгію*, а *Имеретію* *Вахтангу*. Отъ сихъ-то Царей происходятъ всѣ Грузинскіе Князья, коихъ при семъ предлагаются краткія родословныя. —

3. *Howe, Joseph, Benjamin. Ariz. 1880-1881.*

РОДОСЛОВНАЯ Ш. ИМЕРЕТИНСКИХЪ ЦАРЕЙ.

Царь Вахтангъ, началъ царствовать съ 1454 года.

Царь Георгіи съ 1431 года.

Царь Ваграцъ съ 1480 года.

Александръ.

1. Царь Ваграцъ съ 1510.

Царь Георгіи съ 1605.

Царь Александръ съ 1659.
Сей далъ присягу Россійскому Престолу.

Царь Ваграцъ съ 1660.

Царь Александръ съ 1683.

Царь Савикъ съ 1695.

Царь Георгіи съ 1707.

2. Авадъ.

Царь Атомъ съ 1590.

3. Вахтангъ.

Царь Ростома съ 1590.

1. Царь Александръ съ 1720

2. Кизилмуза.

3. Царь Тебурузъ съ 1730.

4. Царь Георгіи съ 1725.

1. Царь Соломонъ
съ 1715 года.

2. Исидоръ, Каховасосъ.

3. Авадъ.

4. Авадъ.

5. Ваграцъ.

6. Арцахъ.

Авадъ, омы и
Соломонъ, нинъ
выступаютъ въ
Имеретіи съ
1764 г.

Авадъ.

Царь Авадъ съ 1783.
Сынъ его Царя Авадъ Машадъ
нъ, Кизилъ Орбалиновъ.

Царевичъ Кавказшанъ 13 л. нинъ.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	5
თ ა ე ი I. ცხოვრების გზა	10
თ ა ე ი II. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის დაწერის ისტორიული პირობები	17
თ ა ე ი III. ვინ იყვნენ ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველი კონსულტანტები?	21
თ ა ე ი IV. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ევროპულ ენებზე გადათარგმნის გამო	43
თ ა ე ი V. ე. ბოლხოვიტინოვის სტილისა და ლიტერატურული მიდრეკილებების შესახებ	56
თ ა ე ი VI. რუსთველოლოგიური საკითხები ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომში	61
§ 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე	63
§ 2. ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობისა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი ადგილის განსაზღვრის ცდა	66
§ 3. პოემის რუსულ ენაზე თარგმნის პირველი ცდა	71
§ 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ	77
§ 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ	103
დასკვნა	110
Евгений Болховитинов—первый русский руствелолог (резюме)	114
პირთა საძიებელი	117
დამატება: [Е. Болховитинов], Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии	121

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

•

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბათიაშვილი
ტექნედაქტორი ნ. ოკუჩავა
მხატვარი ო. გორალაშვილი
კორექტორი ი. ნასარიძე

გადაეცა წარმოებას 4.8.1977; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 11.10.1978;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 14.75;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 13.17;
უე 12672; ტირაჟი 2400; შეკვეთა № 3278
ფასი 1 მან. 60 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ГУРАМ СЕВЕРИАНОВИЧ ШАРАДЗЕ

**ЕВГЕНИЙ БОЛХОВИТИНОВ —
ПЕРВЫЙ РУССКИЙ РУСТВЕЛОЛОГ**

(на грузинском языке)

ИБ 681